BELVEDERE MERIDIONALE
SZEGEDI TÖRTÉNÉSZHALLGATÓK LAPJA

KISKÖNYVTÁR 14.

MAGYARORSZÁG ÉS EURÓPA 1919–1939

Szerkesztette
DÖBÖR ANDRÁS és KISS GÁBOR FERENC

BELVEDERE MERIDIONALE

Szeged, 2001

A kötet a Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karának
Történettudományi Tanszékén, 1999. november 9-én
rendezett konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza.

A kiadvány megjelenését támogatták:

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

Gyermek és Ifjúsági Alapprogram
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Oktatási Minisztérium
Szegedi Tudományegyetem
JGYTFK Hallgatói Önkormányzat, BTK Hallgatói Önkormányzat

ROMSICS IGNÁC

A nagyhatalmak és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása

Filmesek és fényképészek várják a népköztársaság kikiáltásának pillanát a Parlament előtt, 1918. november 16-án. Az előtérben tengerészek és katonák ügyelnek a rendre, kabátjuk gallérján a forradalom jelképével, az akkortájt őszirózsának nevezett krizantémmal

A Habsburg Birodalom életébe a nagyhatalmak kétszer avatkoztak be döntő módon. 1849-ben, amikor megmentették a felbomlástól, majd 1918–19-ben, amikor kimúlását segítették elő. Az 1849-es aktorok közül döntő szerepe Oroszországnak volt. A dinamikus szolidaritás jegyében, valamint a forradalmi hullám továbbterjedésétől, s ennek rendjén saját multietnikus birodalmának a dezintegrálódásától tartva a cár félretette a dunai birodalom ukránok lakta területeire – Kelet-Galícia, Bukovina, Kárpátalja – vonatkozó expanzív igényeit, s a Habsburgok megsegítésére rendelte hadseregét. Nagy-Britannia és Franciaország katonailag ugyan nem avatkoztak be, ám passzivitásukkal egyértelműen azt jelezték, hogy a Habsburg Birodalom fennmaradását az európai hatalmi egyensúly szempontjából elengedhetetlennek tartják. „Ausztria – mondotta volt ezzel kapcsolatban Palmerston későbbi brit miniszterelnök 1849-ben – Európa közepén fekszik, a jogtalan terjeszkedés gátja egyfelől, az invázió akadálya másfelől. Európa politikai függetlensége és szabadsága... Ausztriának mint európai nagyhatalomnak a fenntartásához és integritásához van kötve; ezért bármi, ami közvetlenül vagy közvetve arra irányul, hogy gyöngítse vagy megbénítsa Ausztriát, vagy méginkább, hogy elsőrendű hatalmi helyzetét egy másodrangú állam szintjére szállítsa le, olyan szerencsétlenség Európára nézve, amelyet minden angolnak kötelessége megelőzni és elhárítani."[1]

Az 1849 utáni 60-70 évben a Monarchia megítélése Szentpétervárott, Londonban és Párizsban egyaránt megváltozott. Azzal, hogy az 1854–55-ös krími háborúba a Habsburgok a törökök, illetve a nyugati hatalmak oldalán avatkoztak be, és 1854-ben ideiglenesen megszállták a dunai fejedelemsé-

[1] Idézi Arday Lajos: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában. 1918–1919.* Budapest, 1986. 8.

geket, elveszítették Oroszország bizalmát. Bosznia–Hercegovina 1878-as okkupálásával, s még inkább 1908-as annektálásával Bécs és Szentpétervár viszonya véglegesen megromlott. A balkáni erőegyensúly ezzel ugyanis a Monarchia javára és Oroszország rovására tolódott el. Az annexió ténye Londonban és Párizsban is csökkentette az 1879-ben egyébként is a Német Császársággal szövetségre lépett Monarchia kedvező megítélését. A dunai állam kiegyensúlyozó stratégiai szerepéhez fűződő feltevések veszítettek revelanciájukból azért is, mert a birodalom belső viszonyait súlyos feszültségek tették kiegyensúlyozatlanná. Nemcsak a szlávok – elsősorban a csehek és a horvátok – föderalizmus iránti vágya maradt kielégítetlen, hanem a század első évtizedében a birodalom két privilegizált nemzetének, a németnek és a magyarnak a kapcsolata is megromlott. A háború előtti években a nyugati világban ezért divattá vált a Monarchiát is – az Oszmán Birodalomhoz hasonlóan – „Európa beteg emberének" nevezni.

Az I. világháborút – mint általában a háborúkat – területekért vívták. A Monarchia déli – tiroli, isztriai és dalmáciai – területeire Olaszország, a többire Szerbia tartott igényt. Erdélyt és a csatlakozó részeket ugyanakkor Románia követelte. Hadbalépésük, illetve háborús erőfeszítéseik fejében az antant hatalmak ezeket a területeket 1915–16-ban Olaszországnak, Szerbiának és Romániának ígérték. Az ellenséges nagyhatalmak közül a Monarchiával szemben közvetlen igényeket csak Oroszország támasztott. A régi múltra visszatekintő orosz expanziós terveknek megfelelően Pétervár a Monarchia keleti, ukránok és ruszinok lakta tartományait igényelte. A lengyelek lakta galíciai részeket ugyanakkor egy Oroszországon belüli autonóm Lengyelországhoz kívánta csatolni.

Az Osztrák–Magyar Monarchia maradék, Lengyelország, Nagy-Románia és Nagy-Szerbia közé ékelődött területeinek jövőjét illetően a cári diplomácia kezdetben bizonytalankodott. Közvetlenül a háború kitörése előtt és után a cár többször nyilatkozott olyan értelemben, hogy Ausztria–Magyarország aligha élheti túl azokat a területi áldozatokat, amelyekre a

[2] Hajdu Tibor: A cári Oroszország hadicéljai Magyarországgal szemben az első világháborúban. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században.* Budapest, 1995. 30–31.

háború végén majd rákényszerül.[2] Ugyanígy gondolkodott a politikai és katonai vezetés számos tagja is. „Ausztria-Magyarországot az orosz célokat szolgáló államokká kell felosztani." – vélekedett például a vezérkar főnöke, Alekszej nagyherceg.[3] Az orosz diplomácia irányítója, Szazonov külügyminiszter ugyanakkor egymásnak ellentmondó nyilatkozatokat tett. A szövetséges államok követeinek 1914. szeptember 14-én arról beszélt, hogy a Habsburg Birodalmat a háború után három tagállamból, Ausztriából, Csehországból és Magyarországból álló királysággá kell átalakítani. Paléologue francia nagykövettel 1915. január 1-én viszont azt közölte, hogy „Ausztria–Magyarországot darabjaira kell bontani".[4] A különböző megközelítések és belső viták eredője 1916-ra végül a teljes felosztás, illetve „új nemzeti államok" szervezésének az elfogadása lett. Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia közül Oroszország elsősorban az utóbbit kívánta szoros kötelékekkel magához láncolni. Vazallus státusnál több és jobb azonban Magyarországra sem várt volna.

Az 1917-es forradalmak illetve Oroszország háborúból való kiválása megmentették Kelet-, Közép- és Délkelet-Európát az orosz befolyástól. Az igazságot osztó leendő győztesek között csak a nyugati szövetségesek, Nagy-Britannia és Franciaország maradtak, valamint az 1917-ben hozzájuk csatlakozott Egyesült Államok.

Oroszországtól eltérően a nyugati szövetségesek a háború első szakaszában nem rendelkeztek kikristályosodott és végleges állásponttal a Habsburg Birodalom jövőjéről. A nemzeti elvnek eleinte csak ott és annyiban tettek engedményt, ahol és amennyiben az az erőviszonyok megváltoztatása céljából kézzelfogható előnyöket kínált. Ilyen volt például a szerbek és a románok esete, míg az olaszoknak számos olyan területet is odaígértek, amelyeket etnikai érvekkel nem, illetve csak igen kis mértékben lehet alátámasztani.

[3] Idézi Merritt Abeash: War Aims toward Austria-hungary: The Czechoslovak Pivot. In: Henry L. Roberts (Ed. By): *Russian and Eastern Europe. 1914–1917.* New York, 1963. 96.

[4] Maurice Paléologue: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt.* Budapest, 1982. 126.

Pontosan ez a bizonytalanság tükröződött abban az 1916 augusztusában készült, és az ősz folyamán a miniszterelnök által jóváhagyott titkos dokumentumban is, amelyben a brit külügyminisztérium szakértői először tettek átfogó javaslatot a győzelem utáni európai területi rendezésre. Ez a tervezet Nagy-Britannia „legnyilvánvalóbb érdekének" Európa keleti felében a „germán hatalmak" és Oroszország befolyásának az ellensúlyozását, valamint területi terjeszkedésük korlátozását tartotta. „Ebből a célból – szögezték le a brit külpolitikusok –, valamint az általános tartós rendezés érdekében szem előtt kell tartanunk a nemzeti elvet és az ésszerű gazdasági szempontokat..." A memorandum szerzői nem zárták ki, hogy a szövetségesek esetleg „megmentik" az Osztrák–Magyar Monarchiát, ahogy tették ezt 1849-ben is. Valószínűbbnek és kívánatosabbnak azonban azt a „forgatókönyvet" tartották, amely szerint a háború után a birodalom „a nemzetiségeknek szabad teret adó elképzeléseknek megfelelően"elemeire bomlik. A Brit Birodalom stratégiai értékeinek szempontjából mindenekelőtt egy erős délszláv föderáció létrehozását vélték elengedhetetlennek Belgrád központtal, mivel ez „gátat képezhet a kelet felé irányuló német előrenyomulás útjában". A Monarchia maradék területein a Németország részeként elképzelt Ausztria, a független Magyarország és Románia, valamint a független vagy esetleg a délszláv államhoz, illetve az orosz égisz alatti Lengyelországhoz kapcsolódó Csehszlovákia osztoztak volna.[5] Ugyanilyen szellemben tájékoztatta Balfour külügyminiszter 1917 áprilisában a hadba lépésre készülő amerikaiakat, kijelentve, hogy „Az Osztrák–Magyar Birodalom helyén három állam alakulna: Csehország, Magyarország és Ausztria." Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezzel párhuzamosan a Monarchia belső korszerűsítéssel, demokratizálással és föderalizálással összekapcsolt konzerválásának koncepciója is tovább élt. Maga Lloyd George miniszterelnök például 1917. február 10-én úgy nyilatkozott, hogy „bár szövetségeseink, azaz a románok, a szlávok, a szerbek és az olaszok oldalán kell állnunk, politikánk nem a teljes felosztás politikája".[6] Egy év múlva, 1918. január 4-én

[5] *Public Record Office*, London. Cabinet 29/1.

[6] Wilfried Fest: *Peace or Partition. The Habsburg Monarchy and British Policy. 1914–1918*. New York, 1978. 60.

pedig a kabinet olyan döntést hozott javaslatára, hogy „szövetségeseink jogos igényei teljesítésének függvényében úgy érezzük, hogy Ausztria–Magyarországnak olyan helyzetben kell lennie, amelyből hatékony befolyást tud gyakorolni Délkelet-Európára".[7]

A háború első felében bizonytalankodott a francia kormánypolitika is, sőt inkább a Monarchia fenntartását, semmint teljes felszámolását tartotta kívánatosnak. Erre utal Maurice Paléologue, pétervári követ egyik 1915 eleji jelentése, amelyben az orosz külögyminiszterrel folytatott eszmecseréjéről számolt be. Jelentésének kulcsmondata így hangzott: „Ausztria kérdése az egyetlen, amellyel kapocsolatban nézetkülönbségre kell felkészülnünk az orosz kormánnyal szemben. Mindaddig, amíg létezni fog Németország és Oroszország, Ausztria fenntartása az érdekünk". Philippe Berthelot, aki a vezető francia diplomaták közül legkevésbé rokonszenvezett a Monarchiával, s mellesleg Eduard Benešnek is közeli barátja volt, 1916. augusztus 8-án a cseh légió felállításával kapcsolatban azt ajánlotta külügyminiszterének, hogy „nincs még itt az ideje, hogy döntsünk Bohémia sorsáról". S végül hivatkozhatunk a francia békejavaslatok kidolgozásának a céljával felállított bizottság *(Comité national d'études sociales et politiques)* 1916-os ajánlására is. Hosszú és heves vita után ez a testület végül úgy foglalt állást, hogy Franciaországnak nem az Osztrák–Magyar Monarchia megszüntetése, hanem föderalizálása az érdeke.[8]

Arra nézve, hogy ennek a föderalizált Monarchiának hogyan is kellene kinézni, a franciák 1917 folyamán több tervezetet is készítettek. Ezek közül az egyik legkoncepciózusabb a francia vezérkar szakértőinek éleslátását dícséri. Ha a Habsburg Birodalom – hangsúlyozta az 50 oldalas összeállítás – egyszerűen elemeire bomlik, akkor valójában csak Németország dolga válik könnyebbé, hiszen a tengeri kijárat nélküli és egymásra féltékeny, független kis államok valósággal versengeni fognak nagy szomszédjuk kegyeiért. A teendő és a jelszó tehát nem „delenda Austria!", hanem „consituenda Austria!" – éspedig független és demokratikus nemzeti államok

[7] *Public Record Office*, London. Cabinet 23/5. 14–15.

[8] Edit Marjanovic: *Die Habsburger Monarchie in Politik und öffentlicher Meinung Frankreichs. 1914–1918*. Wien–Salzburg, 1984. 3–56.

társulásának a formájában, de továbbra is a Habsburgok jogara alatt. Az új birodalom négy nemzeti és egy multietnikus területi egységből állt volna: Ausztriából, Bohémiából (morva és cseh területek Szlovákia nélkül), „Kis-Magyarországból", Horvátországból (a birodalom horvát, szlovén szerb és dalmát területei), valamint Erdélyből. Régi birtokállományából a Monarchia elveszítette Bukovinát, amelyen Románia és Oroszország, valamint Galíciát, amelyen Lengyelország és Oroszország osztozott volna. Az Olaszországnak és Szerbiának tett 1915-ös ígéreteket a memorandum csak részben javasolta beváltani. Itália megkaphatja Tirolt és Goriziát, de Isztriát és Észak-Dalmáciát nem, mert ezek a területek létfontosságúak a Monarchia számára. Még nagyobb hibának tartotta volna a szerző a kulturálisan olyannyira különböző délszláv területek egyetlen állammá formálását. Szerbia megkapta volna Montenegrót, Bosznia-Hercegovinát és Dél-Dalmáciát Cattaróig, de a Monarchia integráns és túlnyomóan katolikus délszlávok lakta területeit nem. „Háromévi háború után – fejeződik be az anyag – ideje többet gondolni magunkra és kevesebbet másokra; a dicső békét, melyet Franciaország olyannyira kiérdemelt, nem szabad késleltetni olyan részletkérdésekkel, mint a szerbek vagy a románok többé vagy kevésbé intranzigens követelései."[9]

A vezérkar és más konzervatív-royalista körök Monarchia-barát elképzeléseit a radikális-szabadgondolkodó – részben szabadkőműves – körök természetesen hevesen támadták. Ők Beneš és Masaryk érveit visszhangozva a Monarchia teljes széttörését követelték.[10] Erőfeszítéseiket azonban egyelőre nem koronázta siker. A francia kormánypolitika 1917 végéig vonakodott kimondani a döntő szót a dunai birodalom jövőjéről.

Az Egyesült Államok szempontjából Európa, s különösen a Duna-medence természetesen sokkal kisebb jelentőséggel bírt, mint Franciaországból vagy Nagy-Britanniából nézvést. Az azonban, hogy egyetlen európai hatalom vagy szövetségi rendszer sem lehet olyan erős, hogy hatalmát

[9] Archives Diplomatiques, Paris. Guerre 1914–1918. Autriche–Hongrie. Vol. 151. La situation politique en Autriche–Hongrie et ses conséquences. 23. 07. 1917.

[10] Lásd erre részletesen FEJTŐ FERENC: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása*. Budapest, 1990. 272–352.

az egész kontinensre kiterjessze, és ezáltal világhatalmi pozíciókra tehessen szert, az amerikai külpolitikának éppen olyan axiomatikus érvényű alapelve volt, mint a britnek. „Nem engedhető meg, hogy Németország nyerje meg ezt a háborút, de még azt sem, hogy kiugorjon". – állapította meg Robert Lansing amerikai külügyminiszter már 1915. július 11-én, tehát több mint két évvel az amerikai hadbalépés előtt. A vita tehát az Egyesült Államokban sem a stratégiai célról, hanem inkább arról folyt, hogy ez a stratégiai cél – a kontinentális erőegyensúly helyreállítása és Németország sakkban tartása – hogyan és milyen eszközökkel érhető el, illetve biztosítható. Ismeretes, hogy Wilson elnök 1918. január 8-i, 14 pontos békeprogramjában nem a Monarchia széttörése, hanem csak a nemzetiségieknek adandó széleskörű autonómia mellett kötelezte el magát. Az amerikai békeelőkészítő bizottság közép-európai referense ennek alapján még 1918 áprilisában is a Monarchia 5 tagállamból álló konföderációvá alakításáról készített tervezetet. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy maga Lansing sohasem osztotta ezt a koncepciót. Naplójában 1918. január 10-i dátummal ugyanis ez áll: „Úgy vélem, hogy az elnöknek fel kell adnia ezt az elgondolást, és a birodalom területén új államok felállítását kell támogatnia, illetve Ausztria és Magyarország szétválasztását. Meggyőződésem, hogy ez az egyetlen biztos módja annak, hogy a németek európai hatalmának véget vessünk. Úgy vélem, fontolóra kell vennünk egy lengyel, egy cseh és talán egy rutén állam felállítását. Ezután következne Horvátország, Szlovénia, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró és Szerbia egy államban történő egyesítése. Szintén meg kellene fontolni az erdélyi románok Romániához csatolását, és az olasz tartományokét Olaszországhoz. Végül, hogy a feldarabolás teljes legyen, az Osztrák Birodalmat és a Magyar Királyságot is szét kellene választani. Ezek a független államok a német ambíciók áthidalhatatlan akadályai lennének."[11]

A Monarchia jövőjével kapcsolatos nyugati bizonytalankodásnak 1917 végén és 1918 első felében három esemény vetett véget. Az első a második

[11] TARASZOVICS SÁNDOR: Amerikai béke előkészületek az I. világháború alatt és tervek egy új Magyarországról. In: ROMSICS IGNÁC (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Budapest, 1995. 65–70.

orosz forradalom, illetve az 1918 márciusában megkötött breszt-litovszki béke volt. A nyugati szövetségesek ezzel elvesztették legfontosabb keleti partnerüket, s egyben szembesültek a jövő Mitteleurópájának keleti körvonalaival. A Breszt-Litovszkban kodifikált kelet-közép- és délkelet-európai neue Ordnung lényege az Orosz Birodalom Nagy Péter óta megszerzett nyugati területeinek elszakadása, s e területeken német irányítás vagy ellenőrzés alatt álló nemzeti államoknak a létrehozása volt. A második új fejlemény a Monarchia új uralkodójával folytatott különbéke-tárgyalások botrányos befejeződése volt 1918. április 12-én. Annak közzététele, hogy Ausztria kész lett volna elismerni Elzász-Lotaringia Franciaországhoz csatolását, IV. Károlyt lehetetlen és Németországgal szemben még kiszolgáltatottabb helyzetbe hozta. A harmadik pedig a Német Birodalom és a Monarchia közötti hosszú távú politikai, katonai és gazdasági együttműködést előirányzó egyezmény aláírása volt 1918. május 14–15-én. Washingtonban, Londonban és Párizsban ez utóbbit egyaránt úgy értelmezték, hogy a Monarchia immár végérvényesen Németország járszalagjára került, s azt a kiegyensúlyozó szerepet, melyre sokan még 1917–1918-ban is alkalmasnak találták, a jövőben semmiképpen sem lesz képes betölteni. Lord Hardinge brit külügyi államtitkár 1918. május 23-i feljegyzésében ez a felismerés így jelent meg: „Ausztria leválasztására tett minden kísérletünk kudarccal végződött. A két császár találkozója – úgy tűnik – a német kötelék még szorosabbra fűzését eredményezte. Tovább kell folytatnunk a harcot, s mindazt, amit tehetünk: bátorítani az alávetett népeket, hogy lázadjanak fel a német–magyar uralom ellen".[12] 1918 tavaszától ezért a vitakérdés többé nem az volt az antanthatalmak politikusai között, hogy megmarad-e a Monarchia vagy sem, hanem az, hogy hol húzódjanak a birodalom helyén létrejövő új államok.

A szövetségesek először – 1918. június 3-án – Lengyelország függetlenségének támogatásáról adtak ki közös nyilatkozatot. Ez már Wilson elnök januári pontjaiban és a francia és brit vezetők ez idő tájt elhangzott beszédeiben is említést nyert. A lengyelek, akik Napóleon bukása óta oly sokszor kísérelték meg visszaszerezni függetlenségüket, s oly reménytelenül bíztak

[12] Arday: i. m. 66.

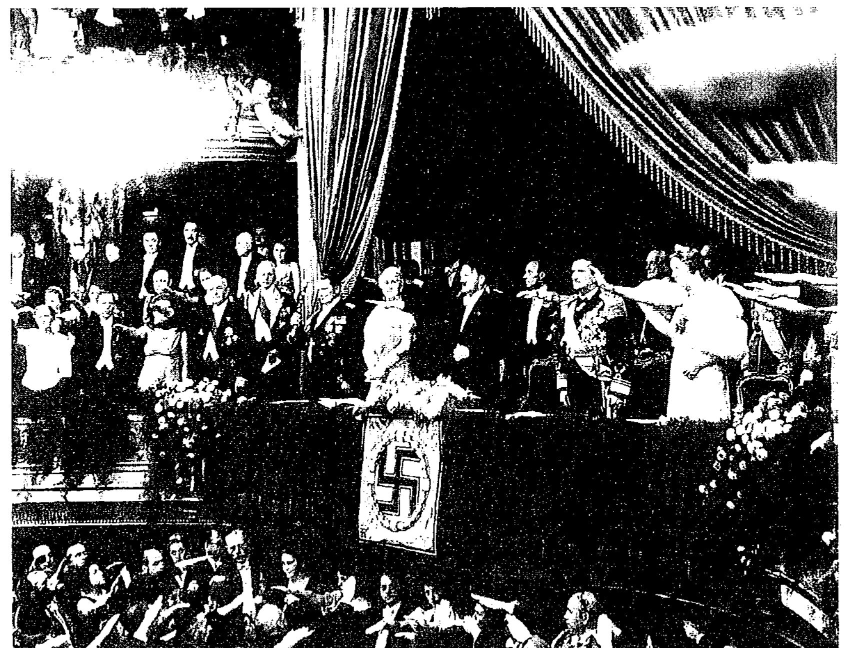
a nyugati segítségben, Oroszország bukásának köszönhetően most végre megkapták a remélt és elengedhetetlen támogatást. 1918 tavaszán és nyarán Franciaország azt követelte szövetségeseitől, hogy Lengyelország mellett Csehszlovákia és Jugoszlávia függetlenségéről is adjanak ki közös nyilatkozatot, s a csehszlovák és a délszláv emigráns bizottságokat is ismerjék el kormányként. Anglia kivárása és a leendő délszláv államban riválist sejtő Olaszország merev ellenállása miatt Franciaország ezt a célját 1918 nyaráig nem érte el. Június 29-én Párizs így egyedül ismerte el a Masaryk és Beneš vezette párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanácsot mint a cseh és szlovák nemzet hivatalos képviselőjét, és a leendő csehszlovák állam kormányának bázisát. Hasonló lépésre Anglia augusztus 9-én, az Egyesült Államok pedig csak szeptember 3-án szánta el magát. Olaszország tiltakozása miatt Jugoszlávia hasonló nyilvános elismerésben a háború befejezéséig nem részesült. Ez azonban nem változtatott azon, hogy Lengyelországgal, Csehszlovákiával és Nagy-Romániával együtt egy nagy délszláv állam is a szövetségesek békecéljai között szerepelt.[13] A részletkérdések részben Párizsban, a békekonferencia asztalánál, részben az érdekeltek egymás közti helyi háborúinak az eredményeként dőltek el.

Az 1919–20-as Párizs környéki békék eredményeként az Osztrák–Magyar Monarchia helyén 4 önálló állam, Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia és Jugoszlávia jött létre. A birodalom egykori területeiből rajtuk kívül Lengyelország, Románia és Olaszország részesült még. Az új államokat, illetve államhatárokat konstituáló békeszerződések deklarált elve a nemzeti önrendelkezés volt. Ez azonban olyan mértékben egészült ki más – gazdasági, stratégiai és sokszor pusztán területszerző – szempontokkal, hogy a régió új állami konfigurációja annyira sem felelt meg a nemzeti-etnikai elvnek, mint amennyire azt a néprajzi-demográfiai adottságok lehetővé tették volna. Ebből is adódott, hogy alig több mint húsz évvel az első világháború befejeződése után máris kezdetét vette a második.

[13] Kalervo Hovi: *Cordon sanitaire ou barriere de l'Est?* Turku, 1975. 129–131.

Ormos Mária

Magyarország és Európa a két világháború között

Horthy Miklós és felesége a berlini Állami Operaház díszpáholyában Adolf Hitler vendégségében. A magyar kormányzó az 1938. augusztus végi kieli hadiszemle és hamburgi városnézés után érkezett Berlinbe, ahol az operában Richard Wagner Lohengrin című darabját adták elő. Figyelemre méltó, hogy a magyar küldöttség tagjai – a kormányzó és felesége, továbbá Imrédy Béla miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter nem emelik jobbjukat a náci köszöntésre

MAGYARORSZÁG elhelyezkedése a nemzetközi küzdőtéren meglehetős élességgel elhatárolódik egymástól a húszas és a harmincas években. A háborút közvetlenül követő években Magyarország megítélését a győztes nagyhatalmak határozták meg, és e megítélés csak lassan haladt a büntető szankcióktól a megértés és a tolerálás felé. A magyar törekvéseket az általuk meghatározott szellemhez és intézményrendszerhez való alkalmazkodás jellemezte, és ez a húszas években viszonylag kielégítően sikerült. Ezzel szemben a harmincas években az ország fokozatosan betagolódott abba a hatalmi csoportba, amely célul tűzte ki az európai rendszer gyökeres felforgatását és átalakítását. A viszony alapját ezek a főtendenciák határozták meg, még ha hozzá is kell tennünk ehhez, hogy a magyar vonal e korszaknak sem az első, sem a második felében nem volt teljesen tiszta. Nem volt annyiban, hogy a Bethlen-korszak konszenzusra törekvő külpolitikájának a hátterében ott állt a távolabbi jövő előkészítésének az igénye a revízió szellemében, és ezt jó néhány titkos akció gyakorlatilag is jelezte, míg a harmincas években és a negyvenes évek elején a német–olasz blokkhoz való csatlakozás elkerülhetetlennek vélt követelményét minduntalan átszőtte a következményektől való félelem, és ennek ugyancsak megvoltak a gyakorlati következményei.

„Nem élhetünk Európán kívül, és nem jelenhetünk meg az európai társaságban vörös frakkban vagy fehér kamásniban" – mondta Bethlen István magyar miniszterelnök a húszas évek elején, nem sokkal azután, hogy megalakította a kormányát. Az európai politikai szalon pedig, ahová az új, létében már elismert Magyarországot be akarta vezetni, a Népszövetség, a nemzetközi együttműködés és egyúttal Versailles–Trianon Európája volt. A belépőt pedig a tisztes öltöny mellett a békeszerződési rendszer elismerése, a népszövetségi eszme elfogadása, a háború elkerülésének és a béke megőrzésének elősegítése jelentette.

A vesztes országok előtt nem nyílt más lehetőség, mint a beilleszkedés a győztes koreszme intézményes kereteibe, mivel még akkor is, ha messzebbmenő revíziós, netán új hódítási célokat fogalmaztak meg titokban, előbb meg kellett erősödniük gazdaságilag, és rendszeren belül el kellett érniük, hogy megszabaduljanak a békeszerződések korlátozó előírásaitól katonai téren. Előtérbe került tehát a beilleszkedés politikája, és a húszas években valamennyi vereséget szenvedett állam – 1923-tól ide értve Törökországot is – ezt a politikát követte. Magyarország is.

1920-ban még több kérdésben tettek a magyar politikai körök önálló kísérleteket néhány kérdés gyors megoldásában reménykedve, ám ezek minden téren kudarcot vallottak. A Teleki-kormány idején felmerült a francia külügyminisztérium epizód jellegű, Maurice Paléologue által képviselt koncepciója keretében egy határkiigazítás lehetősége északon. A kormány lehetségesnek tartotta, hogy Ausztriával önállóan megegyezzen a nyugat-magyarországi terület zömének megtartásában a neki nyújtandó gazdasági kedvezmények fejében, és ugyanebben az időben tárgyaltak Ludendorff volt vezérkari főnök kezdeményezésére a német (respektíve: bajor)–osztrák–magyar–orosz együttműködésről részben jobboldali fordulatok, részben revíziós célok megvalósítása érdekében. Paléologue azonban megbukott, Ausztriában a keresztényszocialista párt sem mert konkrét ígéretet tenni a békeszerződésben megszerzett osztrák jogok akár csak egy részének a feláldozására sem, a Ludendorff-féle javaslatokat pedig, amelyekről egyébként is mindvégig csupán informális tárgyalások folytak, maga a kormányfő és a külügyminisztérium sem karolta fel.

Hasonlóképpen kudarccal zárult az a Hegedűs Lóránt által kezdeményezett kísérlet, amely a pénzügyi, költségvetési és ezekkel együtt egészében véve a gazdasági betegségek meggyógyítására irányult. Ennek legfőbb akadálya egyszerűen szólva abban állt, hogy a szanálás céljából megkívánt áldozat fejében a kormány nem tudott ellenértéket kínálni ugyanazoknak a gazdasági szereplőknek, akik az áldozatot egyáltalán meghozhatták. Nem úgy, mint majd 1938-ban a Darányi-kormány, amely az akkor kivetett vagyonadóval nagy katonai és infrastrukturális beruházási lehetőségeket állíthatott szembe.

Az önálló magyar akciók köre ezzel le is zárult, és Bethlen ebből

levonta az egyedül lehetséges következtetést; azt, hogy a magyar ügyeket – legalább is belátható időn belül – csak nemzetközi együttműködés útján segítheti megoldáshoz. A továbbiakban ezt a politikát folytatta. Egyik első lépése a felvételi kérelem benyújtása volt a Népszövetségbe, és hogy ez nem sikerült már 1921-ben, az kizárólag a pillanatnyi olasz politikának volt a következménye. Az ugyanekkor zajló nyugat-magyarországi felkelések ugyanis a többi érdekeltet kevésbé zavarták, már csak azért is, mert nagyon jól tudták, hogy hasonló csoportok mindenütt megjelentek, ahol a népszavazás lehetősége egyáltalán felmerült, így többek között Ausztriában is. Miután végül Della Torretta is megértette, hogy a rendteremtés feltétele a magyar kormány érdekeltté tétele, a trend megfordult, és Bethlen nemzetközi egyetértéssel, a Nagykövetek Tanácsának hathatós közreműködésével érte el mind a Pécs–Komló övezet átadását, mind a Sopronra és környékére kiírt népszavazás lehetőségét. A felkelők támogatásával pedig csupán annyira sértette meg a nemzetközi normákat, amennyire az még elviselhető volt a nagyhatalmak képviselői számára. Különösen megszilárdította az ország pozícióját e folyamatban azáltal, hogy a királykérdésben tanúsított szilárd fellépése tökéletesen megfelelt a nemzetközi elvárásoknak. Miután sikeresen lezárta a Habsburg-dossziét, és minden rendbontás nélkül lezajlott a soproni népszavazás, biztonságos helyzetbe jutott ahhoz, hogy kérhesse Magyarország felvételét a Népszövetségbe, illetve már ahhoz is, hogy nemzetközi akciót kezdjen a szanálás ugyancsak nemzetközi előmozdítása érdekében. Tudjuk, hogy az első lépés minden nehézség nélkül, a második nagy nehézségek árán ugyan, de szintén sikerre vezetett. Az évtized közepe táján Magyarország a háború utáni szinte tökéletes izoláltságból kiverekedte magát. A nyugati hatalmak, közülük is elsősorban Anglia részéről a szankcionálás politikáját apránként felváltotta a megbékélés politikája.

Ugyanekkor azonban elkezdődött egy olyan ellenirányú folyamat, amely az ország nyugat-európai kapcsolatrendszerének lazulása, majd felbomlása felé terelte az eseményeket. Magyar oldalról e folyamatban egyetlen esemény játszott szerepet: a frankhamisítás ténye és lelepleződése, ami a francia kapcsolatot mintegy három évre befagyasztotta. Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy a francia politikában ez lett volna a meghatározó elem. Jóllehet 1921-ben a francia külügyminisztérium még egyértelműen

támogatta a soproni megoldást, már ebben az évben kezdett kibontakozni a Lengyelország plusz kisantant formula, amely azután minden magyar kérdésben azt eredményezte, hogy Franciaország ne az önálló francia, hanem a kisantant állásfoglalása által meghatározott érdekeket tartotta szem előtt e térségben, amelyeket egy ideig áttételes francia érdekeknek vélt. 1924 és 1927 között a francia kormány sorra aláírta a kisantant államokkal szerződéseit. Az új politika megnyilatkozott a magyar–osztrák határ kivételével minden határkijelölési művelet során, azután a jóvátételi és szanálási kérdésben, konzisztensé vált a Katonai Ellenőrző Bizottság munkájában, és úgyszólván minden egyes olyan lépésben napvilágra került, amely Magyarországot valamiképpen érintette. Ráadásul a Quai d'Orsay követi szinten is biztosítani tudta a maximális barátságtalanság atmoszféráját, egészen addig, amíg Louis De Vienne meg nem érkezett Budapestre. Ő azonban már egy megszilárdult helyzetet talált, és sokat nem tehetett ellene. Ez a francia vonal 1935-től kezdett meggyengülni, akkor azonban Párizs már nem talált alternatívát, hiába kereste azt Londonban és Rómában csakúgy, mint alkalmanként még Moszkvában is.

Londonban annál kevésbé talált megértésre keleti gondjait illetően, mivel az angol pénzügyi és nyomukban a politikai körök már 1925-ben belátták, hogy koloniális nehézségeik miatt nem vállalhatják magukra Közép-Európa keleti felének ápolgatását, és a kontinensen be kell érjék azzal, hogy rajta tartják a szemüket a német kérdésen, ám e szemmeltartást távolról sem a francia elvárásoknak megfelelően gyakorolták. Közép-Európa keleti felében az angol tőke ezt követően szinte egyáltalán nem jelent meg, és ennek megvoltak a politikai következményei is. Mussolini egy nagy számla fejében kész volt ugyan az együttműködésre, de mindenki tudta, hogy a pótszámlán a revízió is ott áll, ami élesen ütközött Franciaország kisantant-politikájával. Sztálin 1935-ben szintén messzemenő együttműködést ígért, ám a katonai segítségnyújtás feltétele már ekkor abban állt, hogy nyissák meg a vörös hadsereg előtt a lengyel vagy a román határokat, amiről viszont e két kisebb szövetséges hallani sem akart. A francia–szovjet szövetség ügye látensen már ekkor kátyúba jutott, és 1939-ben ennek csak a megpecsételésére került sor. Ugyanakkor a szövetségi hálózat széthullt, egy szilárdnak hitt rendszer helyén egy nagy lyuk tátongott. Midőn e folyamat végére a müncheni konferencián pont került, a francia politika *de facto* megbukott, a dolgokat nem lehetett elölről kezdeni, és nem volt lehetőség a mellény újragombolására.

Gyakorlatilag az történt, hogy Franciaország mintegy 1923-tól kezdve fokozatosan izolálódott, és az a pótlék, amelyet a szövetségi rendszerből kihullt Oroszország helyére szeretett volna állítani, légüres térré változott. Amíg azonban a francia politikusok abban a hiszemben tevékenykedtek, hogy rendszerük kellő szilárdsággal rendelkezik, abban kisantanti elkötelezettségük miatt Magyarországnak nem jutott hely.

E szituációt alapul véve Bethlen Istvánt több tekintetben jósnak nevezhetjük, midőn 1927-ben, első Mussolinivel folytatott beszélgetései során kifejtette, hogy a status quo megváltoztatását Franciaországtól elkötelezettségei miatt, Angliától pedig távolsága, és a térséggel szemben mutatkozó távolságtartása miatt nem lehet elvárni. Sajnálatosan tévedett viszont, amikor feltételezte, hogy a meggyengült és internacionalista szempontokat követő Szovjetunió a térség alakításába nem fog tudni, de nem is akar beleszólni, és – vélte ő – ilyesmire majd csak egy leendő nemzeti Oroszország esetében lehet vagy kell számítani. E tévedést menti, hogy ekkor a nagy fegyverkezési politika még nem kezdődött el a Szovjetunióban. Bethlen jóslata bevált viszont abban, hogy az átrendezés leendő vezére Németország lesz, de bizonyára álmában sem jutott eszébe, hogy a vezérlő Németország élén egy Hitler-szerű figura állhat majd.

A bethleni nemzetközi színezetű külpolitika hátterében jó ideje az a koncepció állt, hogy a megerősödött Magyarország az ugyancsak megerősödött Németország hátszelében juthat majd hozzá északon a kisebb vagy nagyobb, de mindenesetre optimálisnak tételezett revízióhoz, és mivel Olaszország Magyarországhoz hasonlóan érdekelt a jugoszláv kérdés alakulásában, Olaszországra is támaszkodnia kell, keleten pedig a kisantant szétesését követően Romániával pedig majdcsak megegyezik valahogy. Következésképpen a magyar kormány abban érdekelt, hogy Németország és Olaszország fennálló feszült helyzete megszűnjön, és e két ország szövetségi politikába kezdjen.

A Gustav Stresemann által vitt német politikában azonban ennek az elgondolásnak nem volt helye, miként egyébként Magyarországnak sem

volt. Stresemann ugyan az együttműködési politika hátterében szintén revíziós politikát készített elő, de hangsúlyozandó, hogy őt – minden ismert lépése és nyilatkozata szerint – a német etnikumú területek érdekelték. Szívósan harcolt Németország egyenjogúsításáért, tervei között volt a Lengyelországnak és Csehszlovákiának juttatott több mint ötmilliós német peremterület vissza-, illetve megszerzése, kitartóan folytatta az egyeztetés politikáját Ausztriával minden olyan kérdésben, amely nem ütközött a békeszerződés előírásaiba, és ezáltal lassan és csendben előkészítette a talajt egy messzemenő együttműködésre vagy akár összeolvadásra, de mindezt egyelőre a nemzetközi kompromisszumok vonalán vitte előre, lépésről lépésre, anélkül, hogy e folyamatban Magyarországnak bármilyen szerepet tulajdonított volna. A Szovjetunióval fennálló német kapcsolatokat sok mindenre felhasználta gazdasági, sőt még katonai téren is, ám annak nem volt nyoma, hogy tervei végrehajtására bárhol katonai partnert keresett volna. A weimari Németország magyar szempontból nem jelentett sem biztonságos piacot, sem külpolitikai támasztt. Ezzel szemben minduntalan kiváltotta a pesti körök nehezményezését azzal, hogy valamennyi utódállamban kizárólag a német kisebbségekkel törődött, és ahelyett, hogy a különböző kisebbségek együttműködését segítette volna elő, tette ezt gyakran az ugyanott élő magyar kisebbségek rovására is.

A versailles-i rendszer első megrendülése 1930-ban következett be, midőn a német választásokon a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt saját vezetői által sem várt félelmes sikert aratott. Szinte szimbolikusnak tekinthetjük, hogy a Népszövetség szeptemberi közgyűlésének résztvevői ugyanakkor értesültek az eseményekről, midőn éppen eltemették Briand francia külügyminiszter Páneurópa-tervét. Bár Hitler uralomra jutása csak több mint két év múlva következett be, az 1930-as Reichstag választásoktól kezdve már nem lehetett az európai kérdésekről ugyanúgy gondolkodni, mint addig. Még kevésbé lehetett azután, hogy Hitler elfoglalta a kancellári széket. Az új szituációban, akkor, amikor a francia szövetségi rendszer már meggyengült, az angol kormány pedig a megegyezés, vagyis a revízió békés útját kereste, Magyarországnak egy megerősödött és valóban revizionista Németország partnereként óriási lehetőségei nyílhattak volna.

Hitler uralomra jutása olyan időpontban következett be, amikor gyökeresen átalakult az egész nemzetközi kapcsolatrendszer. A megszokott pénzügyi vonalak összeomlása mintegy két és fél év alatt zajlott le. Kezdődött a font aranyalapjának megszüntetésével és rohamos leértékelődésével, folytatódott a moratóriummal, azután a jóvátételi tartozások felszámolásával, hogy végül a kegyelemdöfést a dollár váratlan és drasztikus leértékelése adja meg. A nemzetközi pénzügyi háló szétszakadt, kölcsönt többé lehetetlenség volt találni, az adósságszolgálat megszűnt, úgy, hogy amikor Gömbös Gyula arról kezdett beszélni, hogy Magyarországnak „öncélú" nemzeti politikát kell folytatnia, annyiban a valóságos helyzethez igazodott, hogy ettől kezdve mindegyik ország valóban önmagára volt utalva, és úgy boldogult, ahogyan tudott. Felerősödött az addig is érzékelhető autarkiás törekvés, és az export-orientált országokban minden korábbinál nagyobb jelentőségre jutott a külkereskedelem. Bethlen 1932-ben vagy 1933-ban már nem beszélhetett volna az Európához való alkalmazkodás szükségességéről, mert Európa, mint gazdasági és nemzetközi rendszer hosszú időre megszűnt létezni. Genfben akár magát Európát is temetni lehetett volna már.

Ez ideális helyzetet teremtett Németország számára. Távolabbra látó emberek már a békerendszer kialakítása idején felfedezték, hogy a lehetőségeket szem előtt tartva minden súlyos megterhelés ellenére Németország jutott általa a legjobb helyzetbe, mivel a nagy keleti riválís, Oroszország megrendülése mellett azt a sikert is learatta, hogy Közép-Európában nem maradt említésre méltó vetélytársa. A hitleri Németország azután szisztematikusan nekilátott ennek a hallatlan előnynek a kiaknázásához. Ezt egyébként annál is könnyebben tehette, mivel nemcsak a már említett új nemzetközi körülmények játszottak ebben a kezére, de az is, hogy konzervatív körökben legfeljebb egy-két szkeptikus politikus akadt, aki politikájának lényegét felfogta volna. A nagy többség ezzel szemben elhitte, amit Hitler állított, azt ugyanis, hogy csupán a versailles-i békében elkövetett igazságtalanságokat akarja jóvátenni. Hitler oly sokszor használt „faj" kifejezését többnyire az etnikummal fordították le vagy helyettesítették be.

Magyarországon az új német irány nagy reményeket váltott ki konzervatív és új szélsőjobboldali körökben, ezek azonban a nemzetiszocialista politika elemzése alapján csak kis részben bizonyultak megalapozottnak.

Megalapozottak voltak kereskedelempolitikai szempontból, a magyar revízió széleskörű német támogatása terén azonban nem. Hitler a magyar részvételt és ezzel együtt a revíziót egyetlen vonatkozásban kalkulálta csak előre, éspedig észak felé, Csehszlovákiával szemben. Ebben nem játszott szerepet az a tény, hogy neki és számos más magas rangú náci vezérnek szerfelett rossz véleménye volt a magyar vezetőcsoportokról, bár nem tagadható, hogy az volt; sem az, hogy megítélésük az idők során egyre csak romlott. A dolog lényege abban állt, hogy a leendő szövetségesek felhasználása szempontjából Hitler kétségtelenül reális szempontokból indult ki. Ezért Magyarországot sem egy nyugati, sem egy keleti hadjáratban nem vette számításba. Az utóbbi esetben számításba vette viszont – alternatív módon – Lengyelországot, feltétlenül Romániát, és végül az orosz–finn háború következtében Finnországot. A Jugoszlávia elleni és egyáltalán a balkáni hadművelet tőle független, német szempontból akcidentális események miatt következett be, azt részben az olaszok, részben maguk a jugoszlávok váltották ki. Világos, hogy enélkül az ottani magyar revízióra sem kerülhetett volna sor. Ami pedig Erdélyt és vele kapcsolatban a döntőbírói szerep elvállalását illette, arra Hitler – eredeti szándékától eltérően – rákényszerült. Méghozzá a magyar kormány erős nyomása kényszerítette rá, mert attól kellett tartania, hogy minden lebeszélése ellenére a magyarok konfliktust váltanak ki, ami kedvezhet a szovjet törekvéseknek.

Mindazonáltal a magyar körök jó ideig bizakodtak a „revizionistának" vélt Németország segítségében, saját hasonló céljaik megvalósításában. Ez volt a helyzet 1939. március 15-ig, Prága elfoglalásáig. Eddig az időpontig lehet hinni, hogy a német kormány etnikai politikát folytat, vagyis hogy Magyarország a régen felállított bethleni koncepciót most előbb vagy utóbb legalább részben megvalósíthatja, ráadásul anélkül, hogy az ország önállóságát fel kellene adnia, vagy anélkül, hogy egy hosszantartó, véres háborút kellene vállalnia. Ha a nemzetiszocialista metódusok nem is váltottak ki osztatlan elismerést e körökben, és tegyük hozzá, hogy valóban nem váltottak ki, méghozzá nem csak a hagyományosnak tekinthető, de a követendő mintát Mussoliniban felfedező jobboldalon sem, mégis csaknem osztatlan volt az a lelkesedés, amely a harmincas években Berlin csábító kereskedelempolitikáját övezte. A legnagyobb eladási nehézségekkel küzdő középbirtokos agrárkörök, a „mindenkori németbarátok" csak tapsolni tudtak hozzá, hogy a német piac és a mindig sokat fogyasztó hadsereg, ebben az esetben a Wehrmacht, felszívja a magyar felesleg jókora részét. Tiszteletet váltott ki a merész és eredményes német külpolitika is, amely reményekkel töltötte el a revízióra áhítozó lelkeket.

Bár Gömbös Gyula számára a minta és a példakép haláláig Mussolini és az olasz fasizmus maradt, az ismert jelek szerint mégis eléggé messze ment az intimitásban bizonyos nemzetiszocialista körökkel, – vélhetően elsősorban Göringgel. Mindazonáltal új külpolitikai vagy katonai kötelezettséget Németországgal szemben nem vállalt. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott, hogy a „csábítási" időszakban ilyesmit német részről fel sem vetettek, már csak azért sem, mert egyelőre nem volt rá szükségük. A külügyminisztérium a náci párt által fenntartott Aussenpolitisches Amt és maga a „Führer" sokkal inkább azon volt, hogy tekintettel Németország román és jugoszláv politikájára, valamint a leendő Anschlussra, a magyar követeléseket kizárólag Csehszlovákiára korlátozza. Budapesten pedig ennek semmi esetre sem lehetett örülni.

Nyilvánvalóan az sem volt öröm, hogy egyre nőtt a náci ügynökök beszivárgása, és hogy a rendőrség 1936-ban egy mintegy száz ügynökkel dolgozó Gestapo-rezidensnek is a nyomára jutott. Magyar szempontból elkeserítő módon zajlott le Ausztria bekebelezése, méghozzá nem csak azért, mert az olasz és a svájci határt elismerő német nyilatkozat egy szót sem szólt a magyar határról, amit azután magyar inszisztálásra a németek pótlólag legalább megtettek, de mindenek előtt azért nem, mert a Bethlen által feltételezett kompenzáció a magyar hozzájárulás fejében a berlini uraknak az eszébe sem jutott. Míg Hitler nagy súlyt helyezett Mussolini hozzájárulásának megszerzésére, addig Budapesten konkrét bevonulási szándékát még csak nem is jelezte.

Ekkor, 1938-ban vette kezdetét a német politika új, második szakasza, amelyben a gazdasági csábítás mellett helyett kapott már a politikai késztetés is. Augusztus-szeptember folyamán a német vezető grémium – Hitler, Göring és Ribbentrop – mindent elkövetett azért, hogy a magyar kormány segítségével elkerülje a nemzetközi, vagyis a müncheni megoldást a csehszlovák kérdésben, és a magyar részről tapasztalt ellenállás e javaslattal

szemben Berlinben súlyos csalódást okozott. Ha Horthy, Imrédy Béla és Kánya Kálmán ekkor rááll Hitler kérésének teljesítésére, úgy Csehszlovákiát nagy valószínűséggel már 1938 őszén feldarabolják, Magyarország pedig bekebelezhette volna az egész Felvidéket, Kárpátalját beleértve. Csakhogy Budapesten erre az esetre új háború, esetleg világháború kirobbanásával számoltak, és konzervatív körökben a legvérmesebb revizionista sem akarta vállalni a konfliktus kirobbantójának szerepét.

Ezzel szemben elkezdték a „rongyosgárda" akció megszervezését, aminek a lényege abban állt, hogy a valószínűsített német csapás alatt megrendülő Csehszlovákiából kommandó-, illetve diverzáns-akció segítségével, de önállóan és reguláris egységek bevonása nélkül kiszakítsák a kiszakítható területet. A müncheni konferencia után, amely kifutásában lehetővé tette a magyar etnikumú területsáv békés megszerzését, az akció központjába Kárpátalja került, amelyre nézve az etnikai elvet nyilvánvalóan nem lehetett alkalmazni. Az akció kétségkívül a háború utáni irreguláris megmozdulások szellemét idézte, és jelezte egyúttal, hogy a magyar tényezők hajlamosak az etnikai vonalak figyelmen kívül hagyására, mégis azt kell mondanom, hogy e tervnek volt egy figyelembe veendő racionális magva. Kárpátalja esetében ez idő szerint az alternatíva a következő volt: vagy megszerzi Magyarország, és ebben az esetben a lengyel–magyar érintkezés biztosításával megnyitja az utat egy lengyel–magyar–olasz együttműködés számára, ami ekkoriban többeket foglalkoztatott az érintett fővárosokban azzal együtt, hogy esetleg ehhez még Jugoszlávia közreműködése is megnyerhető, vagy előbb-utóbb az a Németország szerzi meg, amely ebben az időben lázasan dolgozott a német befolyás alatt létesítendő Ukrajna megalapozásán. Ez utóbbi eshetőség annyit jelentett, hogy Magyarország máris beszorul Németország ölelő karjaiba. Kárpátaljának tehát – vélték többen Budapesten – döntő politikai jelentősége volt a túlzott német befolyás vagy egyenesen a nekik való kiszolgáltatottság elleni védekezés terén.

Tudjuk, hogy a dolgok végül máshogy nyertek elintézést, és a magyar konzervatív vezető csoportok jubilálhattak volna 1939 márciusában, amikor a honvédség német felhatalmazás mellett bevonult Kárpátaljára. Mégsem teljesen ez történt. Bármennyire örült is a korabeli magyar annak, hogy vízum nélkül utazhat Ungvárra, a cseh területek német megszállása

cezúrát jelentett a magyar politikai gondolkodásban. Természetesen nem az új szélsőjobboldalon. A konzervatív csoportban okozott Prága megrendülést. Néhányan ekkor jöttek rá – egyébként az angolkonzervatívok nagy részével egyetemben –, hogy a korábbi nemzetiszocialista külpolitika csupán szemfényvesztés volt. Ekkor értették meg, hogy távolról sem a régi sérelmek orvoslása és a német etnikum megszerzése a hitleri cél, hanem valamiféle olyan diabolikus hatalmi törekvés, amilyet – írta le ekkor egyikük – a világ sohasem tűrt el, és valószínűleg nem fog eltűrni Hitler esetében sem. Magyar szempontból még ijesztőbb volt az a német nyilatkozat, amely Szlovákia protektorátusi státusát többek között azzal indokolta, hogy ebben az államban mintegy 40 százalékára rúg a német lakosság. Könnyű volt belátni, hogy egy ehhez hasonló nyilatkozat kiadása semmibe sem kerülne Berlin számára, ha a sors úgy hozná, hogy történetesen Magyarországot akarják protektorátusi státusba kényszeríteni.

Prága üzenetének mindenesetre volt egy másik olvasata is a magyar konzervatívok körében. Az ugyanis, hogy amennyiben az etnikai határokat nem kell többé figyelembe venni, úgy megnyílik az út a Szent István-i Magyarország helyreállítása felé, és ez Németország követését teszi tanácsossá. Ez volt többek között a nézete egy ideig Teleki Pálnak is. Azt hiszem, hogy ettől kezdve lehet a magyar politikában kettős lelkületről, meghasonlási folyamatról és végül, valóságos skizofréniáról beszélni. Az egyik oldalon lépésről lépésre nőtt a félelem, a másikon mégsem tudott senki lemondani a német hátszéllel vagy segítséggel megszerezhető előnyökről, hogy 1941-től azután előtérbe kerüljön a megszerzett kincsek, a visszacsatolt területek megtartásának a követelménye. Tudjuk, hogy ez a meghasonlás Teleki Pál esetében az öngyilkossághoz, a Don melletti katasztrófát követően pedig Kállay miniszterelnök erősen önkorlátozott béketapogatózásához vezetett.

Ugyanekkor, vagyis 1942 végén, 1943 elején vette kezdetét a német politika utolsó fázisa is, amelyben már a követelés és a kényszerítés játszotta a főszerepet, hogy a folyamat a megszállással tetőződjön be. A csúszás a magyar politikában tudva, tudatlanul 1938–1940-ben következett be, és e lépések után az úton legfeljebb 1941-ben lehetett volna megállni. Teleki Pál úgy állt meg, hogy a felelősség súlya alatt a halált választotta. Mindenki,

aki viszont vállalta a felelősséget a háborúba való belépésért, azt elsősorban megint csak a revízió vonzatában tette, megakadályozandó, hogy Magyarország inferiórus helyzetbe jusson a román teljesítmény egyidejű felértékelődése mellett. 1941-ben azonban az éppen döntést hozó csoport súlyos tévedést követett el. Pragmatikus konzervatív meggyőződés volt ugyanis, amelyet Horthy kormányzó többször hangoztatott, hogy egy olyan kis népet, mint a magyar, nem szabad belevinni egy hosszú háborúba, mert az mindenképpen a kivéreztetéshez vezet. Ha egyáltalán, egy ilyen háborúba csak a vége felé szabad belépni. A Szovjetunióval szembeni felvonulást ezen az elvi alapon tehát csak úgy lehetett elhatározni, ha a német vezetéshez hasonlóan a magyar illetékesek is meg voltak győződve arról, hogy ez a hadjárat nem tart tovább 5-6 hónapnál, és így a magyar részvétel be is fejeződik a mintegy 40 ezer fős Kárpát Csoport frontra vezénylésével, vagyis nem haladja meg a szimbolikus részvételt. Werth Henrik vezérkari főnök egyébként nem is 5-6 hónapról, hanem 6 hétről beszélt, midőn meg akarta győzni a kormányt a hadba lépés célszerűségéről. Ennyit – vélhették az illetékesek – mindenképpen megér az érdemek biztosítása. Csakhogy a hadjárat menete e megalapozatlan feltevésre már 1941 őszén rácáfolt, és vagy azt bizonyította, hogy a magyar felderítés nem ér egy fabatkát sem, vagy azt, hogy Werth Henrik tudatosan félrevezette a kormányt. Valószínűleg mindkét körülmény fennállt. Werth szentül hitt a gyors német győzelemben, amit németbarát elfogultsága mellett bizonyára az is táplált, hogy a Vörös Hadsereg tartalékairól rosszul volt informálva. Ugyanakkor egy igencsak gyenge kormányfővel állt szemben Bárdossy László személyében. A jelek szerint lényegében véve ők ketten hozták meg e kérdésben a döntést, és a kormányzót közös erővel vezették tévútra. Minden valószínűség szerint hinni lehet ugyanis Horthynak, amikor azt állítja, hogy őt sem a moszkvai üzenetekről, sem a hadüzenet hivatkozási alapját képező kassai bombázás körüli bizonytalanságról nem tájékoztatták.

A vezérkari főnök egyébként, mint ismeretes, a revíziós érdekek mellett a hadba lépést sürgetve azzal is érvelt, hogy a bolsevizmus elleni harc mindenképpen az erények és érdemek birodalmába tartozik, és fog tartozni majd valamikor a háború végén is. A bolsevizmus elleni fellépést, mint érdemet, kétségtelenül lehetett ugyan egy darabig emlegetni, ennek azonban a nemzetközi elbírálás szempontjából minden értelme megszűnt attól kezdve, hogy kialakult az angol–amerikai–szovjet szövetségi rendszer, mivel többé semmi esély nem volt rá, hogy ezt bárki jó pontként tartsa számon a magyar kormányzat javára.

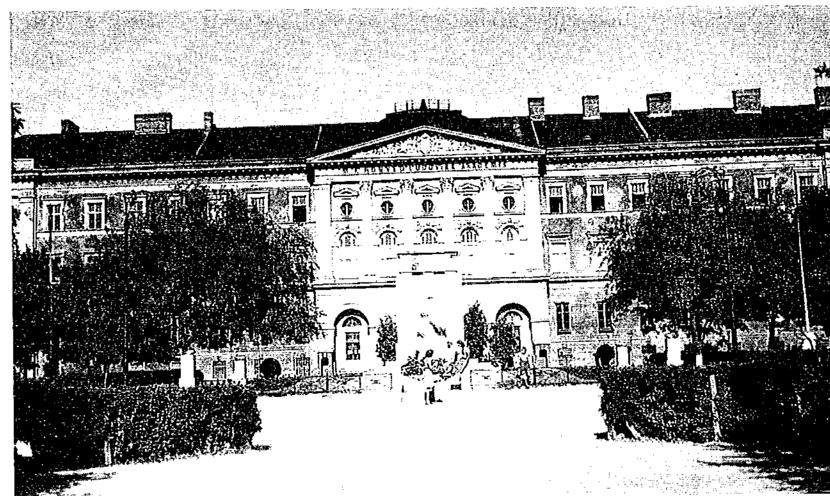
Ahogyan az idő haladt, és kiderült, hogy megbukott a keleti villámháborús elgondolás, ahogyan szaporodtak a magyar veszteségek, és nőttek minden tekintetben a német követelések, úgy hatalmasodott el a magyar vezetők meghasonlottsága. E folyamat egyik jele volt a vezérkar által készített mindenkori helyzetelemzés, amely teljesen ésszerű és realisztikus képet nyújtott a katonai helyzetről és a várható fejleményekről, ám mindezzel szöges ellentétben álló következtetéseket vont le belőle, és irracionális terveket körvonalazott.

Nem kétséges, hogy 1943-tól kezdve, amikor a vezető politikai garnitúra nagy része már tisztában volt a német vereség elkerülhetetlenségével, a háborús tevékenység megszüntetését megszállás nélkül már biztosan nem lehetett végrehajtani, miként ezt Olaszország nagyobbik fele sem tudta elkerülni. Más kérdés, hogy ez vajon pontosan mikor következett volna be ebben az esetben, amire természetesen nem lehet biztonságosan válaszolni. Tény azonban, hogy a megszállási terv enélkül is elkészült már 1943-ban, és annak végrehajtását a németek csak nagy nehézségeik, többek között éppen az Olaszországban keletkezett pótlólagos gondok miatt halasztották el.

Magyarország 1914-ben Európában a vesztésre ítélt táboron belül állt, akár akarta ezt akkor, akár nem, 1941-ben pedig önszántából csatlakozott a megint csak vereségre ítélt táborhoz. Az 1938–1940-ben követett politikán valószínűleg semmi sem változtathatott volna, mert akkoriban nem akadt az országban olyan politikai erő, amely a revíziós csábításnak ellent tudott volna állni. A két tragédia, az 1918-s és az 1945-ös között a döntő eltérés abban állt, hogy a második világháborút követően Magyarország még csak meg sem kísérelhette, hogy a boldogabb Európába integrálódjon. Miután a megbomlott kontinensen Magyarország a rossz oldalon kötött ki, majd tőle függetlenül a szovjet befolyási övezetbe sodorták, – vagyis e téren azt kapta büntetésképpen, amit mások jutalomként –, mintegy 45 évre egyszerűen megszűnt számára az Európa fogalom.

SZAKÁLY SÁNDOR

A magyar királyi honvédség tisztikarának létrejötte és összetétele a két világháború közti Magyarországon

A Ludovika katonai akadémia a budapesti Józsefvárosban
Korabeli képes levelezőlap

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. október–novemberében elvesztette az első világháborút. A birodalom felbomlott, megindult az új államok kialakulása. A hadsereg több milliós tömegei visszatértek a frontokról, illetve hadifogságba kerültek. Az új és a részben új államok kormányai igyekeztek a hadseregeiket felállítani, vagy épp leszerelni.

A magyarországi polgári demokratikus forradalom győzelme után hatalomra került kormányok, illetve ezen kormányok hadügyminiszterei – részben a wilsoni békeelvek, részben saját pacifista felfogásuk, illetve a frontokról hazatérő fegyveres tömegek esetleg radikálisabb fellépésének megfékezése érdekében – megkérdőjelezték a hadsereg létének szükségességét. Szinte kivétel nélkül azt hangsúlyozták, hogy a polgári demokratikus Magyarországnak nincs szüksége nagy, általános hadkötelezettségen alapuló hadseregre. Az alapvetően önkéntesekből felállítandó hadsereg feladatát pedig elsősorban a belső béke és rend fenntartásában látták. Ezen feladat megvalósításához pedig elegendőnek látszott egy kis létszámú, önkéntes haderő.

A hadsereg szinte teljes egészének lefegyverzése érzékenyen, mondhatni létében érintette a hivatásos, de részben a tartalékos tisztikart is, hiszen egyértelművé vált, hogy a kislétszámú hadsereg nem tart igényt a korábbiakhoz hasonló létszámú tisztikarra.

A Károlyi Mihály vezette kormány már 1918 novemberének elején megkezdte a tisztikar – alapvetően a hivatásos tisztikar – létszámának a csökkentését, akkor amikor az ún. „zsoldoshadsereg" körvonalai még csak kirajzolódóban voltak, s a majdani tiszti létszám is bizonytalannak tűnt.

Az 1918. november–decemberében meghozott és végre is hajtott intézkedések – a tábornoki kar valamennyi tagjának nyugállományba helyezése, a vezérkar, a hadmérnökkar és a tüzértörzskar megszüntetése, hivatásos és tartalékos tisztek felülvizsgálat nélküli elbocsátása, az ezredesek szinte kivétel nélküli nyugdíjazása stb. – oda vezettek, hogy amikor a felállítandó hadsereg tiszti szükségleteit megállapították – 8500 fő – kide-

rült, hogy csak alig 7500 tiszt áll a kormány rendelkezésére, és ezek több mint egyharmada is tartalékos tiszt.

Természetesen a hiányzó tiszti létszám pótlása nem okozhatott volna nagy gondot, hiszen tisztek ezrei voltak állás és munka nélkül, de az akkor még fegyverben álló hadsereg létszáma nem indokolta a kiegészítést, és a politikai közhangulat sem kedvezett a hadsereg fejlesztésének.

A jelzett hiányok a nagyobb gondot a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte után jelentették, amikor a felállított Vörös Hadseregnél komoly tiszti hiányok mutatkoztak, és a román illetve a csehszlovák erők elleni harc során egyre inkább szükségesnek látszott a tiszti hiányok enyhítése. A Tanácsköztársaság vezetése 1919. április–májusában felhívással fordult a volt tisztekhez, és a hadseregbe történő belépésre buzdította őket, illetve kötelezővé tette azt számukra. Az egykori tisztek közül sok százan léptek be a Vörös Hadseregbe, és adták annak katonai vezetőit és szolgálták gyakorlatilag 1919 júniusáig. Az ún. északi hadjáratot követő visszavonulás után azonban egyre többen jelentettek beteget, húzták ki magukat a szolgálat alól, mert úgy vélték, helytelen lépés volt a sikeres hadjárat után, bizonytalan ígéret alapján kiüríteni az elfoglalt területet.

A Vörös Hadsereg vezérkari főnökének, Stromfeld Aurélnak a példáját követő tisztek előtt ugyanakkor felvillant egy másik lehetőség is, a Szegeden szerveződő Nemzeti Hadsereg. Ez a hadsereg lett azután a majdani új magyar haderő magva.

A Nemzeti Hadsereget az ott működő ellenforradalmi kormány hadügyminiszterének – Horthy Miklós altengernagynak – 1919. június 6-án megjelent rendelete alapján kezdték szervezni. A rendelet szövege szerint a „vörös terror leküzdésére, valamint a törvényes rend és a biztonság helyreállítása céljából »Magyar Nemzeti Hadsereg« felállítása rendeltetett el." Ennek az éppen csak alakulóban lévő hadseregnek a tagjai csak olyan megbízható tisztek és altisztek lehettek, akik 1918. október 31-ig ténylegesen szolgáltak, még nem töltötték be az 50. életévüket, és a világháborúban legalább 12 havi arcvonalbeli, vagy vezérkari szolgálatot teljesítettek. Nem tekintették a szervezők kizáró oknak az 1918. október 31-e utáni nyugállományba helyezést.

A hadsereg felállítását, szervezését meghirdető hadügyminisztérium a

megbízhatónak tekintett tisztek és altisztek mellett a későbbiekben önként jelentkező tisztekre és altisztekre is számított, de legénység jelentkezését is várta, melynek elmaradása esetén a behívási rendszert kívánta alkalmazni.

A lassan szerveződő hadsereg tiszti állománya kezdetben a Szegeden és környékén lévő hivatásos és tartalékos tisztekből verbuválódott, hiszen a hivatásos és tartalékos tisztek döntő többsége a Vörös Hadseregben szolgált, illetve olasz, román hadifogságban volt, vagy a megszállt területeken tartózkodott.

A Nemzeti Hadsereg kezdetben nem jelentett komoly erőt. Létszáma, felszereltsége, fegyverzete nem volt összevethető a Vörös Hadseregével. Létezése inkább alternatívát jelentett a Vörös Hadseregben szolgáló, vagy az onnét kiváló tisztek számára. 1919 júniusa után számos tiszt indult meg Szegedre, hogy a Nemzeti Hadseregben vállaljon szolgálatot.

A hadügyminiszteri poszton Horthy Miklóst felváltó Belitska Sándor vezérőrnagy 1919. július 27-én keltezett rendeletben szabályozta a Szegedre érkező tisztek fogadásának módját. Intézkedet egy személygyűjtő állomás felállításáról, melynél minden Szegedre érkező tisztnek jelentkezni kellett, hogy igazolja személyazonosságát, politikai megbízhatóságát.

Az igazolási eljárást lefolytató bizottság a tiszteket három csoportba sorolta: teljesen megbízhatóak, politikailag még nem tisztázottak, illetve politikailag rovott múltúak. Az utóbbi csoportba besoroltakat azonnal le kellett tartóztatni, bár a hadügyminiszteri rendelet tapintatos eljárásra intett: „A bajtársias szellem és egymás iránti kölcsönös tisztelet nem engedheti, hogy azon tisztjeink, kik nélkülözések és számtalan életveszély után végre eljuthatnak hozzánk, itt elutasító, sőt durva fogadtatásban részesüljenek". A Nemzeti Hadseregbe végül is csak azok a tisztek kerülhettek, akik az igazolási eljárás során megfelelőnek találtattak.

Az 1919. augusztus 19-ig működött szegedi ellenforradalmi kormány mellett a Budapesten létrejött Friedrich István vezette kormány is foglalkozott a tisztek forradalmak alatti magatartásának és működésének igazolásával. A hadügyminiszter, Schnetzner Ferenc vezérőrnagy 1919. augusztus 16-án kiadott rendelete kimondta, hogy a „felállítandó nemzeti hadseregbe csak azok a tisztek, tisztjelöltek, hadapródjelöltek és hasonló állású-

ak vehetők fel, akiknek tökéletes megbízhatósága minden kétségen felül áll", ezért a nevezetteket igazoló eljárás alá kell vonni és meg kell állapítani, hogy az illető „a Tanácsköztársaság alatt és annak érdekében nem teljesített-e a köteles, illetve rákényszerített munkát meghaladó szolgálatot".

A rendelet szövege kellően szabad kezet biztosított az igazoló bizottságoknak, hiszen mérlegelés kérdése volt, hogy mit is takar „a köteles, illetve rákényszerített munkát meghaladó szolgálat". Nem véletlen tehát, hogy az igazoló bizottságok előtt a tisztek többsége a kényszerre hivatkozott, sőt elhangzottak olyan vélekedések is, mint Erb Gusztávé (1944-ben Hennyey Gusztáv szolgálaton kívüli viszonybeli vezérezredes, a Lakatos Géza vezette kormány külügyminisztere), aki Stromfeld Aurél perében tanúként azt mondta, hogy „a vörös hadsereg nacionalista célokért harcolt, Stromfeld alatt fokozatosan nemzeti színűvé vált, és nem küzdött osztályérdekekért".

Természetesen voltak eltérő vélemények is a Vörös Hadseregben szolgált tisztekről, bár a „megbélyegzettek" döntő többsége is tovább szolgálhatott, így pl. Pawlas István alezredes vagy Berger Károly százados. Előbbiről azt írták, hogy a „kommunizmus alatt terror kényszere alatt nem állván a megengedhető simulékonyság mértékét oly méretékben lépte túl, hogy ezen viselkedését a tiszti állásbecsületet összeegyeztetni nem lehet". A később nevét Beregfyre változtató és 1944. október 16-a után honvédelmi miniszter és Honvéd Vezérkar főnökévé kinevezett Berger Károlyról 1920-ban azt jegyezték fel, hogy a „szegedi vörös gyalogezred segédtisztje volt, habár a szegedi kommunista viszonyok távolról sem voltak olyan súlyosak, hogy egy tiszt az ún. vöröshadseregbe való belépésre kényszerítve lett volna".

A Nemzeti Hadsereg szervezése során egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a hadsereg szakmai felkészültségét, fegyelmét és társadalmi elfogadottságát csak úgy lehet javítani, ha megválnak mindazon személyektől, akik 1919-ben ugyan fontos szerepet kaptak a tanácsrendszer felszámolásában, de azt követően csak a haderő kárára váltak. Ezen személyek – Prónay Pál, Ostenburg-Moravek Gyula, Héjjas István stb. – és különítményeik eltávolítása, illetve felszámolása a katonai vezetés elemi érdeke volt. Az egy ideig még Kormányzóvá választott Fővezérrel is dacoló különítményeket a minisztertanács 1920. június 11-én feloszlatta, tagjai egy kisebb részét átvette a hadsereg, a többség azonban kivált a szolgálatból.

Horthy Miklós és a körülötte kialakuló katonai felső vezetés – melynek tagjai az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregének, illetve a volt magyar királyi honvédségnek a tábornokai és törzstisztjei közül kerültek ki – érzékelve a konszolidáció iránti belső és külső igényt, a jogállamiság keretei között működő hadsereget tartották kívánatosnak. Ehhez a fegyelem megszilárdítása elengedhetetlenül szükséges volt. Horthy Miklós 1919. augusztus 23-án mint a Nemzeti Hadsereg Fővezére Tiszti parancsában a következőket fogalmazta meg. „Amióta a fővezérséget átvettem, egyik legfontosabb teendőmnek tartom, a tisztikart minden tekintetben ama magas katonai színvonalra újra felemelni, melyen a régi hadsereg kötelékében valamennyi magyar tiszt mindenkor állott. (...) Erős és tántoríthatatlan elhatározásom a magyar nemzeti hadsereg tisztikarát megóvni mindattól, ami annak tekintélyét leronthatja és mostani nehéz feladatának sikeres megoldását veszélyeztetheti." Éppen ezért a fővezér, Horthy Miklós altengernagy úgy vélekedett, hogy a „felépítendő hadseregünk tisztikarának sziklavár fegyelemmel kell bírnia. A fegyelem lényegét a régi szolgálati szabályzat határozványai szabják meg. Minden parancsnoknak el nem mulasztható kötelességévé teszem, hogy saját hatáskörében ezen szabályzatnak fegyelmi tekintetben, valamennyi alárendelt tisztnek érvényt szerezzen. A legkíméletlenebb eszközöktől sem szabad visszariadnunk, hogy a letűnt korszak bomlasztó és fegyelmet ölő mételyét sorainkból kiöljük." A fegyelem helyreállításának és megszilárdításának legfontosabb elemeként rendeletek és parancsok tucatjai láttak napvilágot, melyek a tisztikar tagjainak politizálását tiltották. A katonai vezetés nem győzte hangsúlyozni, hogy a tiszteknek távol kell tartaniuk magukat a politikától és a hadügyminiszter már 1919. augusztus 11-én rendeletben tiltott be mindennemű politikai tevékenységet, de az eredmény nem érhette el a megkívántat, mert 1919. augusztus 30-án a hadügyminiszternek meg kellett ismételnie korábbi rendeletét, mivel „egyes tisztek még mindig részt vesznek politikai mozgalmakban és ily irányú célzattal párthelyiségeket (klubokat) látogatnak". Ugyanezen rendeletében a hadügyminiszter megerősítette azon véleményét a katonai vezetésnek, miszerint „a politizáló tiszteknek az új magyar hadseregben semmi esetben sem lesz helye".

A Nemzeti Hadsereg Fővezérsége és a hadügyminisztérium megálla-

pítása szerint nemcsak a politika fertőzte meg, de a korábbi erkölcsi állapota is jelentősen romlott. Ezt részben a világháború megpróbáltatásainak, részben a forradalomnak tudták be, de egyik sem adhat felmentést a megkívánt elvárások alól, hiszen a társadalom a tisztikaron keresztül ítéli meg a hadsereget. Nem szerencsés tehát ha a tisztikar, illetve annak tagjai „üres óráikat pincérnők, frisernők, manicür és egyéb gyanús nők társaságában töltik el, sőt mi több kiszolgálólányokkal, valamint kétes erkölcsű nőszemélyekkel nyilvánosan együtt vannak, étteremben asztalhoz ültetik, majd ezekkel elborozgatva szolgálati-, járőr-, propaganda- és egyéb szolgálati tevékenységüket a bor által hatványozott fantáziával beszélik el".

Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia haderejét elődnek tartó katonai felső vezetés nagy figyelmet szentelt a tisztikar és a hadsereg elveszített presztizsének visszaszerzésére. E célt szolgálta többek között Vogel Ákos alezredes A tiszti hivatás Ethikája című kis kötete, melyben a szerző kifejtette, hogy a „...nemzeti újjászületés gondolata és akarata a magyar nemzeti hadseregben találja meg legbiztosabb támaszát, mely erkölcsi erőforrásait viszont a tisztikar szelleméből meríti".

A Nemzeti Hadsereg – mely létszámát tekintve 1919-ben mindössze néhány ezer főt tett ki – a Magyarországon működő antant misszió tagjainak a figyelmét is állandóan magára vonta. Az ő véleményük, álláspontjuk pedig a meghatározó lehetett a későbbiekben (is). Nem véletlen tehát, hogy a hadsereg vezetője, a fővezér Horthy Miklós a budapesti 1919. november 16-ai bevonulás előtt is parancsban foglalkozott a tisztikar által követendő magatartással. Mint a Tisztiparancsban olvasható, „tájékoztatta" a tiszteket arról, hogy a „nemzeti hadsereg fellépése és magatartása az entente hatalmak figyelmét a legnagyobb mértékben foglalkoztatja. Az ország érdeke megkívánja tehát, hogy a hadsereg ezen újabb szereplése alkalmából is a legkiválóbb benyomást gyakorolja. Ez csak úgy lehetséges, ha a hadsereg – mint a törvényes rend megtestesítője – tartózkodik minden cselekedettől, mely nem az ő megszabott hatáskörébe tartozik." Ezért ismételten felhívta a tisztek figyelmét arra, hogy mindennemű politizálás tilos, kerülendő mindenfajta tendenciózus megnyilatkozás, nem engedélyezett a nyilvános helyeken való hangos és kicsapongó mulatozás, a különböző személyek letartóztatása – az ilyen feladatra megvannak a megfelelő

szervek – tilos bárminemű önkényeskedés, illetve vallási kérdések nyilvános megvitatása.

Az állandó figyelmeztetések és intelmek ellenére is voltak elítélendő megnyilvánulásai a hadsereg tagjainak, de a katonai felső vezetés igyekezett ezeknek elejét venni, illetve „megtorolni" azokat. A konzervatív elveket valló katonai vezetők célja az egységes, fegyelmezett, hivatásának élő tisztikar kialakítása volt. Úgy vélték, ha visszatérnek a Monarchia időszakának előírásaihoz, külsőségeihez, akkor ez a cél megvalósítható lesz. Ehhez szükséges volt felszámolni a „vörös" és „fehér", „közös" és „honvéd" ellentéteket. Utóbbi egyik végső „nagy erőpróbája" IV. Károly király 1921. áprilisi, illetve októberi visszatérési kísérlete volt. A tisztikar egy része a király, másik része a kormányzó mellé állt. Az októberi kísérlet fegyveres összetűzéssel is járt, melyben a kormányzóhoz hű erők diadalmaskodtak. A királyt támogató katonai felső vezetők ezt követően kiváltak a tényleges szolgálatból, míg a fiatalabb tisztek „bocsánatot nyertek".

A király visszatérési kísérlete után konszolidálódott a helyzet a hadseregben, amely 1922. január 4-ével a magyar királyi honvédség nevet vette fel. Tábornokai és tisztjei között egyaránt megtalálhatóak voltak az egykori „közösök" és „honvédek", „vörösök" és „fehérek". Egyre inkább előtérbe került a katonai-szakmai szempont, és a trianoni békediktátum katonai előírásainak teljesítése vált a legfontosabb feladattá. A haderő létszáma 35 000 fő lehetett, melynek egyhuszada lehetett tiszt, egytizenötöde altiszt. Az 1750 főnyi tisztikar illetve a katonai felső vezetés összetételének vizsgálata azt igazolta, hogy a származási kategóriák esetében a többség az ún. középrétegek alsó szintjén elhelyezkedő családokból került ki. Jelentős közöttük a katonatiszti család gyermeke és viszonylag magas a félárvák, illetve az árvák száma. Igen fontos tényező az is – melynek a későbbiekben még fontosabb szerepe volt –, hogy a katonai vezetők több mint ötven százaléka az elcsatolt területekről származott, s közülük számosnak a közvetlen családja is ott élt a két világháború közti években. A származás és az anyagi helyzet között is jól kitapintható az összefüggés, hiszen a katonai felső vezetésbe soroltak döntő többsége vagyontalan családból került ki és a taníttatás költségeit is többnyire az állam, illetve magánalapítványok viselték.

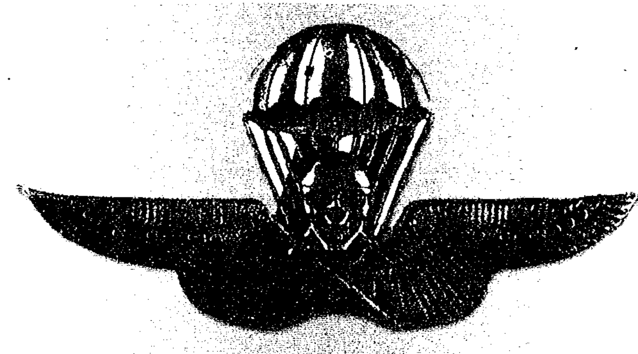
A taníttatás, illetve a tiszti hivatásra történő felkészülés a két világháború közötti időszakban vezetői beosztást betöltött katonák esetében több mint ötven százalékban a volt magyar királyi honvédség hadapródiskoláiban, illetve katonai akadémiáján (Ludovika Akadémia) történt meg, míg az ún. „közös" hadsereg katonai tanintézeteiben kevesebb mint ötven százalék szerezte meg az ismereteit. Jelentősnek tekinthető azoknak az aránya is, akik a tiszti hivatásra való felkészülést már 10, illetve 14 éves korukban megkezdték. Az iskolákkal függ össze részben az idegennyelvek ismeretének kérdése is. A katonai felső vezetők szinte kivétel nélkül kitűnően beszéltek németül és igen sokan használták a franciát, de a kisebbségek nyelvét is valamilyen szinten. A legtöbb katonai elitbe sorolható tábornok és törzstiszt két-három nyelvet beszélt, de akadtak olyanok is, akik hat-hét nyelvet használtak kitűnően.

Az 1930-as évekre véglegesen kialakult az egységes magyar katonatisztikar, amely jelentősebb politikai megrázkódtatás nélkül szolgált a második világháború végéig. Igazi konfliktushelyzettel 1944. október 15–16-án találkozott amikor is a régi vagy az új hatalom mellé állás volt a kérdés. Ez természetesen leegyszerűsítése a dolgoknak, hiszen a hatalomátvétel/átadás körülményei nem voltak tisztázottak és egyértelműek a tisztikar előtt, s nagyon sokan vélekedtek úgy, hogy az országra támadó ellenségtől védik a hazát. Ez pedig politikai vélemények megnyilvánulása, illetve kinyilvánítása nélkül is arra ösztönözte a többséget, hogy tovább harcoljon, abban a reményben, hogy így cselekszik helyesen.

A harc és a háború azonban már csak néhány hónapig tartott. A magyar királyi honvédség, illetve az ország a második világháborút is a vesztesek oldalán fejezte be és ezzel az egykori haderő történelmi emlékké vált. Az 1945 után szerveződő hadsereg nem tekintette jogelődjének a volt magyar királyi honvédséget és annak tisztjeit, bár közülük többeket átvett soraiba, a többség sorsa azonban a hadseregből való kitaszítás, a bíróságok előtt felelősségrevonás lett. Egykori hivatásos katonatisztek ezrei váltak segédmunkásokká, jobb esetben szakmunkásokká. Számukra a hivatásuk gyakorlása elérhetetlen vágyálommá vált, 1945 az ő életükben is valóságos sorsfordító dátum volt.

Kiss Gábor Ferenc

Az első magyar ejtőernyős alakulat (1938–1939)

A magyar királyi honvéd 1. ejtőernyő-zászlóalj jelvénye

A fejlesztés előzményei

Az ejtőernyő első katonai alkalmazására kétségkívül az első világháború légiharcaiban került sor. Az ejtőernyő hiánya kezdetben lehetetlenné tette a repülésképtelenné vált gép elhagyását, azonban a légierő alkalmazásának kiterjedése, s ezzel együtt a veszteségek növekedése arra késztette a szembenálló légierőket, hogy a pilótákat felszereljék mentőernyővel. Nem kellett sok időnek eltelni ahhoz, hogy rájöjjenek, az ejtőernyő más, konkrét harci tevékenység eszköze is lehet. Születtek elméletek csapatok légi úton történő bevetésére az ellenséges vonalak mögött, de ezek kipróbálatlanul maradtak egészen a második világháborúig. A két világháború közötti hadseregekben a kísérletezéseken túl nem történtek jelentős erőfeszítések ejtőernyős fegyvernem fejlesztésére. A harmincas években azonban akadt egy hatalom, ahol jelentős gyakorlati tevékenység indult az új fegyvernem fejlesztésében. Ez az ország a Szovjetunió, ahol a beinduló kísérletezések és fejlesztések után az évtized végére a Vörös Hadsereg – a világon elsőként – megkezdte az első ejtőernyős magasabb egységek – dandárok, hadtestek – szervezését. Az újonnan alakult csapattesteknek a megfelelő légi szállító kapacitással kiegészülve képesnek kellett lenniük a légi úton szállított nehézfegyverzettel együtt az ellenséges frontvonal mögött mélységben végrehajtani a kijelölt hadműveleti feladatot.

A hadgyakorlatokon jól vizsgázott elméletek és csapatok azonban nem csak a szovjet hadvezetést befolyásolták – ahol további ejtőernyős erők szervezését kezdték meg –, hanem az új német hadsereg újdonságok iránt fogékony vezetését is. Egyik ilyen hadgyakorlaton meghívott megfigyelőként részt vett Kurt Student tábornok is, akire a látottak nagy hatást gyakoroltak, s hazatérve Németországba, ő vált a német ejtőernyős fegyvernem megalapítójává. Munkájának „gyümölcsét" a második világháborúban,

a norvégiai, dániai, nyugati s krétai hadjáratok idején szüretelték le, a világ nagy meglepetésére. Ezen sikerek hatásra kezdték meg majd a nyugati hatalmak is a nagyszabású fejlesztéseket, s Magyarországnak is példaként szolgált.

A magyar honvédség ebben a korban a modern fegyvernemek tekintetében rendkívül elmaradásban volt a korszerű haderőktől. Köszönhető ez részben a trianoni békeszerződés előírásainak, s részben az ország rossz gazdasági helyzetének. A modern fegyvernemeket – páncélosok, légierő – csak korlátozottan, rejtve lehetett fenntartani.[1] A nyílt fejlesztést jelentő Huba hadrend tervezete célul tűzte ki az ún. gyorscsapatok – páncélos és gépkocsizó lövész erők – és a légierő fejlesztését.[2] Ebbe a koncepcióba illeszkedett[3] az ejtőernyős csapat nyílt – vagyis nem rejtetten történő — felállítása is. Az 1938. október 1-től érvénybe lépő új békehadrend kimondja, hogy *„...a honvédségi alakulatok 1938. évi október hó 1-vel életbe lépő új – nyílt – elnevezései mielőbb részletesen megállapítassanak...”* s utal ejtőernyős osztagra is, melynek a neve ettől az időponttól kezdve magyar királyi honvéd ejtőernyős század. Tehát ettől az idő ponttól jelenik meg mint nyílt hadrendi elem.

A meginduló gyakorlati szervező tevékenység előtt azonban érdemes pillantást vetni az ezt megelőző, mintegy előkészítő hazai elméleti munkára. Annak ellenére, hogy honvédségünk akkor még nem rendelkezett a korszerű hadviseléshez szükséges eszközökkel és fegyvernemekkel, a tisztikar igyekezett felkészülni – legalábbis elméletben – az új harceljárásokra. A páncélos és légierőkön kívül így volt ez a légi úton szállított csapatok és az ejtőernyősök alkalmazása tekintetében is. Az elméleti munka fontos terepe volt a Magyar Katonai Szemle című folyóirat is, melynek cikkei figyelemreméltó olvasmányok még korunk emberének is. A tanulmányokon keresztül érzékelni lehet, hogy a konzervatívnak tartott Horthy-hadsereg-

1 Dombrády–Tóth: i. m. 58–62.

2 Dombrády–Tóth: i. m. 111–112.

3 Rendszeresítendő elnevezések a Huba-I békehadrendben. Országos Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban: OHL) 2546. eln. 1. VKF. 1938.

ben akadtak olyanok, akik figyelemmel kísérték a modern hadtudományi irányzatokat.

Olvashatunk az ejtőernyővel szállított diverzáns csapatok alkalmazásáról[4] és az ellenséges front mögötti területen bevetett osztagokról.[5] A kiragadott példákon túl számos írás foglalkozik a kérdéssel.[6] Szentnémedy Ferenc tanulmányában megjelenik egy később divatossá váló fogalom, a függőleges átkarolás.[7] Mint látható, a honvédségen belül akadtak olyan tisztek, vezető beosztásban is, akik felismerték az új fegyvernem jelentőségét, s az általa nyújtott taktikai lehetőségeket. A példákon túl fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a megalakult ejtőernyős csapat tisztjei a későbbiekben is rendszeresen jelentettek meg tanulmányokat az ejtőernyős csapatokról, tehát a gyakorlati képzésen túl igyekeztek ezt más fegyvernembeli tisztekkel megismertetni, s némi elméleti megalapozást is adtak az új típusú fegyvernem új típusú kiképzési módszereinek és alkalmazásának.[8]

4 Schmoll Endre: Repülőkkel szállított romboló osztagok. *Magyar Katonai Szemle*, (a továbbiakban: MKSz) 1931. IV. évnegyed. 12. füzet. 161.

5 Bokor Miksa: Vállalkozás ejtőernyőkkel az ellenség hátában. MKSz, 1936. I. évnegyed. 3. füzet 132.

6 Néhány példa az érdeklődőknek: Gyulai István: Az ejtőernyő és újabb felhasználási módjai. MKSz, 1932 II. évnegyed. 6. füzet 102.; Tóth Elemér: Csapatszállítások repülőgéppel és ejtőernyős kirakások. MKSz, 1936. III. évnegyed. 7. füzet 116.; Nagy Béla: Vállalkozás az ellenség hátában. MKSz, 1936. IV. évnegyed. 12. füzet 96.; Szentnémedy Ferenc: Ejtőernyős csapatok kiképzése és alkalmazása angol, francia és lengyel megvilágításban. MKSz, 1939. III. évnegyed. 9. füzet 120.

7 Szentnémedy Ferenc: A függőleges átkarolás kérdéséhez.. MKSz, 1937. II. évnegyed.

8 Ismét néhány példa az állítás igazolására: Szokolay Tamás: Az ejtőernyőugrás a jövő legkatonásabb sportja. MKSz, 1939. III. évnegyed. 9. füzet 132.; Makray Ferenc: Az ejtőernyős csapatok magyar szemmel nézve. MKSz, 1939. III. évnegyed. 9. füzet 142.; Makray Ferenc: Szervezési kérdések az ejtőernyős csapatok megalakításával. MKSz, 1940. II. évnegyed. 4. füzet 143.

Az ejtőernyős keretből ejtőernyős század

Mivel a Magyar Királyi Honvédség korábban nem rendelkezett ejtőernyős egységekkel, így az alakulat felállítása már a kezdetek kezdetén nehézségekbe ütközött. A felállított kiképzőkeret, bár jó minőségű emberanyag alkotta, az ejtőernyős hadviselésben és egyáltalán az ejtőernyőzésben nem rendelkezett semmiféle tapasztalattal, így nekik kellett kifejleszteni a követendő kiképzési és harcászati módszereket.

A keret parancsnokául vitéz Bertalan Árpádot nevezték ki, mivel a jelentkezők közül ő volt az egyetlen, aki korban és rangban is megfelelt.[9] A kinevezésben mindezeken túl közrejátszhatott első világháborús harci tapasztalata is. Mint rohamcsapat-parancsnok nagy tapasztalatot szerzett rajtaütések végrehajtásában, s egy ilyen tettéért elnyerte a tiszti arany vitézségi érmet, illetve a Mária Terézia-rendet.[10] Az alakulat felállításáról 1938 nyarán született elhatározás s felhívás tisztek jelentkezésére. A jelentkező tisztekből válogatták ki orvosi és pszichológiai vizsgálatok alapján a kerethez szükséges 7 főt.[11]

A válogatáson Vértes Béla, Mátrai Károly, Lédeczy László, Pataki Géza, Majthényi Imre, Kiss Zoltán és Szokolay Tamás jutottak túl. A válogatás után augusztus 25-én bevonultak Szombathelyre, ahol jelentkeztek Orosz Béla alezredes repülőtérparancsnoknál. Másnap már megkezdték a szoktató repüléseket, s a következő napok is ezzel teltek el: a javuló időjárás ellenére sem kezdték meg az ugrásokat.

---

9 Szokolay Tamás: *Bertalan Árpád jellemzés.* OHL TGy 2880.

10 Uo. Bertalan a bécsújhelyi hadapródiskola elvégzése után az első vilgáháborúban harcol. Az olasz fronton tüntette ki magát mint egy bosnyákokból – kiket a Monarchia legjobb katonáinak tartottak – álló rohamcsapat parancsnoka. Az osztag egy sikeres rajtaütésének köszönhetően – melynek során elpusztítottak olasz erődöket és a támadást akadályozó olasz tüzérségi alakulatot – a hadtest sikeres támadást vezetett a olasz erők ellen, s ez eredményezte a tolmeini áttörést. A háború után árkász századparancsnok, de közben Komáromban elvégzi a huszártiszti lovagló tanfolyamot. Önmagához is szigorú, de beosztottjaival mindig emberségesen, de keményen bánó parancsnokként ismerték.

11 Huszár: i. m. 10.

Szombathelyen tudták meg a tisztek, hogy azért mégsem ők lesznek a magyar honvédség első ejtőernyős katonái. A csehszlovák válság arra késztette a honvédség vezetését, hogy kiképezzen néhány katonát ejtőernyős bevetés céljára. Mivel az idő sürgetett, a kiképzés meggyorsítása érdekében csak önként jelentkező karpaszományosok jelenkezését fogadták el, mert az érettségizetteket gyorsabban ki lehet képezni. A „testnevelési szaktanfolyam"-ra[12] 92 karpaszományost irányítottak, akiknek 30 fős csoportokban, kéthetes turnusokban tervezték megtartani a szoktató repüléseket július 11. és augusztus 13. között, míg az ugrások szintén ilyen felosztásban július 13. és szeptember 24. között folytatódtak volna. A kiképzést Pápán és Szombathelyen indították be, de már ekkor is gondot okozott, hogy nem állt rendelkezésre szakképzett oktató. A sűrűn előforduló balesetek miatt mindkét tanfolyamot beszüntették.[13]

Az keret ejtőernyős kiképzésével a légierő 2/1. éjjeli bombázó századának parancsnokát, Czékus Béla századost bízták meg.[14] A százados megbízását azon egyszerű tény indokolta, hogy a repülőtéren ő rendelkezett egyedül gyakorlati ugrási tapasztalattal. A légierő pilótái ugyanis csak elméletben sajátították el az ejtőernyős ugrás technikáját. Nem is bíztak az ejtőernyőben, így használni is csak a legvégső esetben használták. Czékus százados egyszer ejtőernyővel hagyta el a zuhanó gépet, s ez a tény avatta őt a repülőtér legtapasztaltabb ejtőernyősévé.[15] Ezen oknál fogva magáról az ugrásról nem sokat tudott mondani, de a levegőben való tájékozódás, meteorológia és navigáció terén jelentős segítséget tudott nyújtani.

A kiválasztott tisztek szeptember 1-jén közölték Czékus századossal ugrási szándékukat, s másnap megtörténtek az első ugrások. Ezekhez Heinecke típusú német hát- illetve Salvátor olasz hasernyőket használták. Az ugráshoz a bombázószázad rendszeresített géptípusát, a Caproni

---

12 *Vkf 5. oszt javaslat a Vkf. úrnak.* OHL 82.457. Eln. 5. vkf. 1938. 1938. május 15.

13 Huszár 11.

14 Szokolay Tamás: *Az első ejtőernyős zászlóalj története.* Visszaemlékezés. OHL TGy 2880.(A továbbiakban: Visszaemlékezés.)

15 Visszaemlékezés.

Ca–101[16] éjszakai bombázót használták. A tisztek két csoportban szálltak fel a repülőgép korlátozott befogadóképessége miatt. Az első csoport ugrói (Vértes, Mátrai, Pataki, Majthényi) közül Vértes Béla és Mátrai Károly hadnagyok lába eltört, s így ejtőernyős karrierjüknek vége szakadt. A második csoport tagjai rendben földet értek.

Parancsnokuk, Bertalan Árpád visszaérkezve válogatókörútjáról, melynek során tiszthelyetteseket és tiszteseket toborzott a keret számára, szeptember 9-én végezte első ugrását, melynek során egyik bokája megrándult. Rájött, hogy a lábsérülések oka a nem megfelelő lábbeli. Ezért betiltotta a lovaglócsizmában való ugrásokat is, s elrendelte, hogy mindenki bokapólyával védje a lábát várható sérülésektől.[17] Az első ugrások során alakultak ki az ejtőernyős kiképzés később is követett szabályai. A folyamatosan gyűjtött tapasztalatoknak köszönhetően, melyeket aztán Bertalan a gyakorlatba is átvitt, az első évben sikerült minimalizálni a balesetek számát.[18] Ilyen szabály volt például az is, hogy 10 km/h-nál nagyobb sebességű szélben tilos kezdőkkel ugrást végeztetni, s az, hogy miután mindenki önként jött az alakulathoz, mindenki szabadon is távozhat. Lédeczy hadnagy kérte is elengedését, amit Bertalan az előbbi elv szellemében engedélyezett is. Pótlására hívták be Tassonyi Edömért, aki Szokolay Tamáshoz hasonlóan szintén kiváló síversenyző volt. A tiszthiány pótlására ekkor került az alakulathoz Makray Ferenc hadnagy is, aki már korábban is jelentkezett, de felettesei nem továbbították áthelyezési kérelmét.[19]

---

16 A Ca–101 típusú éjszakai bombázók 1933 és 1937 között érkeztek a Magyar Királyi Honvéd Légierő állományába, összesen 15 darab ezekből alakult meg Szombathelyen két éjjeli bombázó század, a 2/1. „Boszorkány" és a 2/2. „Fekete macska", Czékus Ferenc és Sasváry József századosok parancsnoksága alatt. 1944-ig álltak szolgálatban, inkább szállító feladatokra, mint harci bevetésre. Teljesítményénél fogva csak kevés számú ugró befogadására volt alkalmas. Általában 5 fő ejtőernyőst szállított, ennélfogva az ejtőernyős csapat légi szállítási igényeit csak korlátozott mértékben elégítette ki. Lásd Bonhardt–Sárhidai –Winkler: i. m. 370–371.

17 Visszaemlékezés.

18 Huszár: i. m. 13.

19 Visszaemlékezés.

A közben megérkező tisztes keret tagjai – a majdani század rajparancsnokai –, összesen 20 fő, tíznapos képzés után, szeptember 20-án ugrott először. Ezalatt a hadvezetés meghatározta az alakulat szervezetét a következő – 1938/1939-es – évre. Az intézkedés szerint a újonnan felállított század az új 7. (régi hadrendben 5.) gyalogezred kötelékében kerül felállításra. Állomáshelyül Szombathely városát jelölik ki. Szabályozzák a század emberanyagának sorozását is. E szerint a szükséges személyi állományt rátermettség és önkéntes jelentkezés alapján, a honvédség állományából kell fedezni. A megállapított szervezeti struktúra szerint a század szakaszonként 2 golyószórós, 2 robbantó és 1 híradó rajjal alakul meg.[20]

Az alakulat légi kiképzését több tényező is hátráltatta. Az egyik az, hogy a szállítógépként használt Ca–101-esek nem tartoztak szervezetszerűen az alakulathoz, így az ejtőernyős feladatokat saját feladatuk ellátása mellett kellett végezniük. Gondot okozott a kevés és egyes típusoknál elavultnak is mondható ejtőernyőkészlet, melyek amúgy is alacsony számát tovább csökkentette az, hogy a túlzott igénybevételtől néhány darab mindig a székesfehérvári javítóüzemben volt.[21] A hiány olyan mértékű volt, hogy nem állt rendelkezésre annyi ejtőernyő, ahány katonája volt a századnak.[22]

A Felvidéken zajló események miatt a bombázókat elvezényelték, s így repülőgéphiány miatt nem lehetett folytatni az ejtőernyős kiképzést. Ezért szeptember végétől intenzív földi felkészítés folyt, főleg robbantás, lövészet, gránátdobás. Október 27-én már egy, a MÁV által rendelkezésre bocsátott vashíd robbantását is el tudták végezni. A parancsnok által szervezett autóvezető-tanfolyam keretében az állomány elsajátította a személy- és tehergépkocsi vezetését, sőt néhányan a mozdonyvezetést is megtanulták. Arra is kiképzést kaptak – mivel az ejtőernyősök egyik fontos alkalmazási területe a diverzió és szabotázs – hogy mindezen járműfajtákat hogyan kell használhatatlanná tenni.[23] A kiképzési év további részében is

---

20 *Szervezési intézkedések az 1938/39 évre.* OHL. 2687. eln. 1. vkf. 1938.

21 Huszár: i. m. 14.

22 Visszaemlékezés.

23 Huszár 15.

főleg ezen készségek fejlesztésén volt a hangsúly, alapos térképismerettel kiegészítve .[24]

Közben Székesfehérvárott folytak egy magyar tervezésű és gyártású ejtőernyő próbái. Hesh Ákos mérnök Bertalan Árpád tanácsai alapján és támogató segítségével tervezte mind a légierő, mind az ejtőernyős csapatok igényeit kielégítő ejtőernyőjét. 1938 novemberében Bertalan vezetésével a századtól 4 fős tiszti csoport próbálta ki az új ernyőt, és javasolt változtatásokat a deszant igényeknek megfelelően.[25] Az új ernyő átvételét 1939. január 31-én végezte a Légierő és a honvédelmi minisztérium szakértőiből álló bizottság, melynek tagja volt Bertalan Árpád százados is[26] mint az ejtőernyős kiképző század parancsnoka.

A bizottság jelentése és a kedvező költségtényezők – mivel olcsóbb volt mint a külföldi típusok, de ugyanolyan jó minőségű – miatt *„a magyar ejtőernyő rendszeresítése és annak Magyaroszágon való gyártása célszerűnek, hasznosnak és kivihetőnek mutatkozik, tehát a magyar királyi Honvéd Rep. Kísérleti Intézet javasolja a magyar királyi Honvéd Központi Rep. javító Műhely és Raktár által tervezett ülő, hát, beakasztható és kettős gyakorló ejtőernyők rendszeresítését.*"[27]

Közben az alakulatot parancsnoka egy rövidebb időre – kényszerből – magára hagyta. 1939 februárjában egy tervezett ugrógyakorlat útvonalát repülte be Ju–86 típusú repülőgéppel, s ennek során balesetet szenvedett. Eltört a lábszára, térde, és bordái is több helyen sérültek. A kórházban töltött idő alatt ideiglenesen Tassonyi Edömér vette át a század parancsnokságát.[28] Közben, a kárpátaljai hadműveletek időszakában, harckészültségbe helyezték őket. A bevetés s a harci tapasztalatok szerzése elmaradt. Egy fontos tanulság azért akadt: a megfelelő ledobótartályok hiánya nagyban akadályozhatja az alakulat bevetését. Az ebből fakadó problémákat az

[24] *Az ejtőernyős század szervezési kérdései.* OHL VKF 1939. 4415/eln.

[25] Visszaemlékezés.

[26] *Magyar tervezésű ejtőernyő rendszeresítési javaslat.* VKF. 1. oszt. 1939. 3607/eln. 2. mell.

[27] *Magyar tervezésű ejtőernyő rendszeresítési javaslat.* VKF. 1. oszt. 1939. 3607/eln.

[28] Visszaemlékezés.

ejtőernyő-tervező Hesh Ákos oldotta meg, aki Majthényi tervei alapján megalkotta a szükséges ejtőtartályokat.[29]

Bertalan törései közben összeforrottak, s a kórházból egy budapesti szanatóriumba került. Orvosi szakvélemény szerint a merev térde miatt többet nem ugorhat. Ennek ellenére rendszeresen mozgatta, gyakoroltatta sérült térdét. Ezt olyan intenzíven végezte, hogy az ápolók sem bírták hallgatni az izületek ropogását, s ilyenkor valósággal menekültek a kórteremből.[30] Később is, miután visszatért az alakulathoz, a sebészorvosok többször figyelmeztették, hogy nem ugorhat. Ő ennek ellenére nem adta fel. 1939 szeptemberében kezdte meg újra az ugrásokat. Repülőruhájának ülőrészére gumipárnát szereltetettm és egészséges lábával talajt fogva, ülő helyzetben fejezte be az ugrást.[31]

A határozatok és erőfeszítések ellenére a század a kitűzött időpontban nem érte el a hadrafogható állapotot. A már fennálló század bizonytalan helyzetére utal az 1939. augusztus 8-án megtartott értekezlet.[32] Az ülésen felmerült a kérdés: szükséges-e ilyen nagy költségű alakulat felállítása. Ezt a kérdést támogatták, mégpedig úgy, hogy 4 század felállítását határozták el. Eszerint 1939. október 1-re a század békehadrendjét kell kiállítani, és 1940. április 1-re pedig egy hadrafogható századot. A követelmények megjelentek a kiadott kiképzési rendeletben is.[33] Ugyanakkor azt is megállapították, hogy az anyagi hiány és kiképzettségbeli hiányosságok miatt a század esetleg csak részben lesz menetkész 1940. április 1-re. Meghatározták alárendeltségi viszonyait is. E szerint a század a legfelsőbb vezetés kezében marad, amely a földi erők vonalán rendelkezik vele, békében pedig a III. (szombathelyi) hadtest útján. Mivel a Légierő nem tudja tovább vállalni az alakulat finanszírozását, a felállítás költségeit a HM. III. csoportfőnökségnek kell vállalni (1,8 millió pengő laktanyákra, hangárokra). A szállító repülőgépek okozta gondok megszüntetése érdekében rendelkeztek arról,

[29] Huszár 21–22.

[30] Visszaemlékezés.

[31] Huszár 27.

[32] *Az ejtőernyős század szervezési kérdései.* OHL VKF 1939. 4415/eln.

[33] *Kiképzési rendelet az 1939/1940. kik. évre* I. rész. OHL VKF 1939. 4709/eln.

hogy a kiképzéshez szükséges repülőszemélyzetet a légierő tartósan vezényelje a századhoz. Ezzel kapcsolatban megállapítják, hogy bombázógépek nem alkalmasak ejtőernyős célra, igazából utasgépek beszerzése lenne kívánatos, s ezért kap a század 2 darab Savoia 75[34] típusú gépet az utasforgalomból, ejtőernyős célra átalakítva, és 3 darab Ca–101 bombázót, a légierő állományából. Az alakulat elhelyezésére Tapolcát javasolja, de később felmerült Várpalota is, az ott lévő gyalogsági kiképzőtábor miatt.[35]

Augusztus 7-ig, az 1938/39-es kiképzési év tizedik hónapjáig az alakulat az anyagi hiányok ellenére 600 ugrást hajtott végre.[36] Szeptember 5-re a század személyi állományát 6 fő tiszt és 41 fő legénység alkotta. Anyagi és fegyverzeti helyzete pedig az alábbiak szerint alakult: 1 darab átalakított SM–75 szállítórepülőgép, 1 darab nehézpuska, 1 darab golyószóró, 40 puska, 6 darab géppisztoly, 28 darab pisztoly, 58 900 31 M éles lőszer. 563 9 mm-es pisztolylőszer, 30 kg robbanóanyag, 3 dob gyújtózsinór, 322 darab 31M kézigránát, 1440 darab 36M kézigránát, 2 darab anyagledobózsák, 1 darab golyószóró ledobózsák, 1 darab géppuska ledobózsák és 33 darab ejtőernyő, melyből 11 javításon van. Kiderül továbbá, hogy egyáltalán nincs géppisztolylőszer. A legénység ejtőernyősugrásra teljesen ki van képezve, de a javításon lévő ernyők miatt csak 22 fő ugorhat egyszerre.[37]

---

[34] Ez a repülőgép a Savoia–Marchetti SM–75 szállító repülőgép. 1938-ban vásároltak belőlük 5 darab, utasszállításra. Az olasz ipar nem volt képes produkálni a kellő minőséget, így gyakran keletkeztek meghibásodások a gép hidraulikai rendszerében. A magyar kívánságra beépített WM–14A (Weiss Manfréd) típusú csillagmotorok beépítése sem sikerült tökéletesen, hűtési zavarok és motorhibák miatt gyakran kényszerültek leállásra, így a légiforgalom pilótái a vezetéssel egyetértésben már 1940-től lemondtak használatukról. A gépeket a Weiss Manfréd-gyár közreműködésével ejtőernyős csapatszállító, illetőleg sebesültszállítókká alakították át. Ennek során önvédelemre szolgáló géppuska-tornyokkal is ellátták őket. Egészen 1945-ig használatban voltak, amikor is megmaradt két példányukat felrobbantották. Bonhardt: i. m. 304–305.

[35] *Az ejtőernyős század szervezési kérdései.* OHL VKF 1939. 4415/eln.

[36] Uo.

[37] Harcértékjelentés. OHL VKF. 1939. 4415/eln.

Annak eredményeképp, hogy a hadvezetés végre határozottan kézbevette az ejtőernyős keret ügyeit, 1939. október 1-jével Pápán nyerve végleges elhelyezést, megalakult a Magyar Királyi Honvéd Ejtőernyős Század. Állományügyekben és gazdaságilag a 4/III. zászlóaljnak rendelték alá. Repülési szakügyekben 3/II. könnyűbombázó repülő osztály alá tartoztak, míg a kiképzésből és területi elhelyezkedésből fakadó ügyekben a III. hadtest parancsnoksága lett az illetékes felsőbb szerv. A személyi állományt Pápán, a korábbi huszárlaktanyában szállásolták el, míg repülőgépeket a pápai repülőtérre helyezték el, hangárhiány miatt egyelőre csak sátorhangárokban.[38]

A még júniusban kibocsátott felhívás hatására a különböző egységektől jelentkező katonák közül október 4-én mintegy 400 jelentkező gyülekezett Pápán. Már mindannyian átestek egy alapos orvosi vizsgálaton, így már csak a sajátos ejtőernyős kiválasztáson kellett túlesniük. A szemle után, melynek során Bertalan százados az alkalmatlannak ítélteket elküldte, bemutatót rendeztek a megmaradtaknak. Ennek során az alakulat két tisztje ugrott ejtőernyővel, és nyitásra alkalmatlanná tett ejtőernyővel kidobták velük azt a fabábut is, melyet az ernyők kipróbálására használtak. A tisztek sikeresen értek földet, a fabábu persze lezuhant. A parancsnok ezután azzal vigasztalta a jelentkezőket, hogy ez nem is rossz arány. Aki ez után is maradni akart, azokkal kezdték el a kiképzést. Az első válogatón mintegy 150 fő maradt bent, akik a század első újoncaiként kerültek a honvédség átlagos színvonalát meghaladó kiképzés alá.[39]

Kezdetben az új állomáshely korántsem adott okot a teljes elégedettségre. A hiányos berendezés, a szegényes állapotok csak hetek, hónapok múltán változtak, ahogy a honvédségi raktárakól fokozatosan kiutalták a szükséges bútorzatot.[40]

Az ejtőernyős századhoz csatolták a „m. kir. honv. ejtőernyős század repülő részlege" néven az ejtőernyős szállítószázadot. A repülőgépek közül

---

[38] *Ejtőernyős század felállítása.* OHL VKF. 1939. 1. oszt. 4889/eln.

[39] Huszár 35.

[40] Visszaemlékezés.

az SM-75-ösök Szombathelyen maradtak a tartalékkészletekkel együtt, s a napi gyakorlatok során onnan települtek át Pápára.[41] A kiképzéshez szükséges üzemanyagot a Légierő-parancsnokság bocsátotta rendelkezésre. Addig, míg a század nem kapott saját gépjárműveket, a III. hadtestparancsnokságot utasításították: vezényeljen át legalább két tehergépkocsit.[42]

Az ejtőernyőzés terén végzett munka nem maradt elismerés nélkül személyi vonalon sem. Tassonyi Edömér főhadnagyot az ejtőernyős kiképzés terén kifejtett eredményes tevékenységéért okirati dícsérő elismerésben részesítették.[43] Alig egy hónappal a Pápára költözés és a századdá alakulás után az alakulat parancsnokát, vitéz Bertalan Árpádot, 1939. november 1-jével őrnaggyá léptették elő.[44]

Novemberben és decemberben elsősorban a bevonult újoncok ugrókiképzése folyt, amit nagyban hátráltatott az a tény, hogy a Savoiához nem volt állandó pilóta, így csak alkalomadtán használhatták. Novemberben vezényelték Pápára Segesvári főhadnagyot a Savoia szállítógép pilótájának, így jelentősen gyorsult az ugrókiképzés, mivel ez a repülőgép egy felszállással annyi ejtőernyőst tudott magával, mint a Caproni néggyel.[45]

1939-re tehát létrejött az első magyar ejtőernyős alakulat, amely ha lassan is, de egyre közeledett a bevethetőség elérése felé. Az anyagi, technikai, módszertani és tapasztalatbeli hiányosságokat fokozatosan sikerült eltüntetni, javítani. Ezt sokszor nem is anyagi ráfordítással, hanem találékonysággal, személyes helytállással, kemény munkával érték el. Már akkor is tudták, hogy egy ejtőernyősnek elit harcosnak kell lennie, amit intenzív, a többi honvédségi alakulathoz képest valósághűbb kiképzéssel igyekeztek elérni. A fegyelemnek és a kiképzésnek köszönhetően sikerült a balesetek számát minimális szinten tartani. A kitűnő csapatszellem a tisztek és a legénység közti bajtársias viszonynak és a kemény, de emberséges bánásmódnak köszönhetően alakult ki. Ennek, a korban kissé idegen szellemiségnek a kialakulása nagyban kötődik a parancsnok, Bertalan Árpád személyiségéhez, aki mindig élen járt munkában, példamutatásban egyaránt.[46]

[41] *Ejtőernyős század felállítása.* OHL VKF. 1939. 1. oszt. 4889/eln.

[42] *Az ejtőernyős század felállítása 1939. okt. 1-re.* OHL VKF. 1939. 1. oszt. 4787/eln.

[43] *Honvédségi Közlöny.* 1939/10. sz.

[44] *Honvédségi Közlöny.* 1939/11. sz.

[45] Huszár: i. m. 37.

Felhasznált irodalom, források

BONHARDT ATTILA – SÁRHIDAI GYULA – WINKLER LÁSZLÓ: *A magyar királyi honvédség fegyverzete.* Budapest, é. n. Zrínyi.

DOMBRÁDY LÓRÁND – TÓTH SÁNDOR: *A magyar királyi honvédség. 1919–1945.* Budapest, 1987.

DOMBRÁDY LÓRÁND: Egy ejtőernyős akció 1941-ben. *História,* 1980. évf. 4. sz. 22–23.

Ejtőernyősök a horthysta hadseregben. *História,* 1982. évf. 1. sz. 12.

HUSZÁR JÁNOS: *Honvéd ejtőernyősök Pápán, 1939–1945.* Pápa, 1993.

Honvédségi Közlöny.

Magyar Katonai Szemle.

NAGYVÁRADI SÁNDOR – M. SZABÓ MIKLÓS – WINKLER LÁSZLÓ: *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből.* Budapest, é. n.

Országos Hadtörténelmi Levéltár (OHL). Vezérkari Főnökség iratanyaga (VKF).

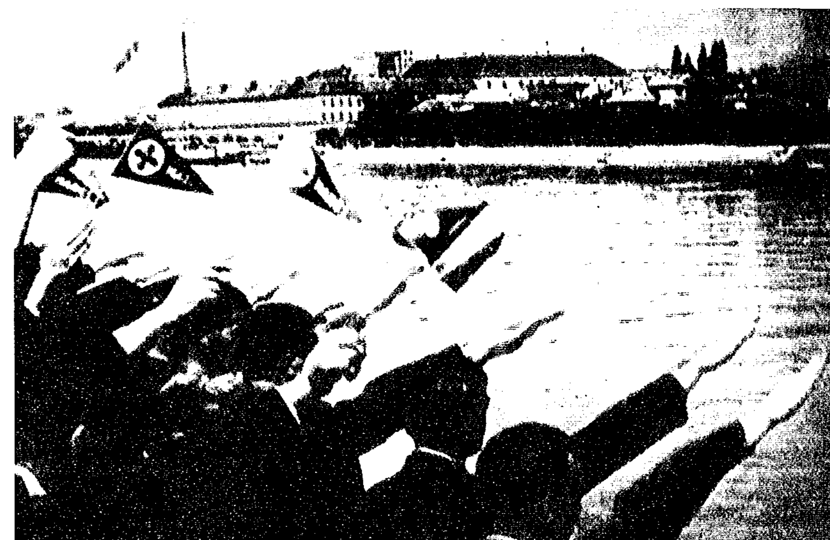
Országos Hadtörténelmi Levéltár. Tanulmány Gyűjtemény (TGy).

M. SZABÓ MIKLÓS: *A magyar királyi honvéd légierő a második világháborúban.* Budapest, 1987.

[46] Visszaemlékezés, Huszár.

Stankovits György

Nemzetiszocialisták a képviselőházban 1935–1939 között

Nyilasok üdvözlik a börtönben lévő Szálasi Ferencet

1. *Nemzetiszocialista szervezetek*

Magyarországon a harmincas években egymás után tűntek fel a magukat nemzetiszocialistának valló pártok, „pártocskák", mozgalmak. Ezzel párhuzamosan önjelölt vezérek sora is felbukkant. Az első jelentősebb szervezet – bár a képviselőházba nem jutott be – a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt volt, mely 1931-ben alakult meg, és amely 1933-tól Kaszáskeresztes Mozgalom néven is ismert volt. Mivel – sikertelenül – puccsot terveztek 1936 májusára, a pártot feloszlatták, vezetőjét, Böszörmény Zoltánt 32 hónap börtönbüntetésre ítélték.

Tárgyalt időszakunk szempontjából fontosabb a Festetics-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt, melynek vezetője gr. Festetics Sándor volt, aki érdekes ívet írt le politikai szereplése folyamán. 1918–1919 fordulóján három hétig szociáldemokrata miniszterként vett részt gr. Károlyi Mihály kormányában, 1931-ben egységes párti programmal választották meg képviselőnek. A NEP-ből 1934-ben lépett ki és kezdte el terjeszteni a nemzeti szocialista gondolatot lapjának, a „Mezőföld"-nek a segítségével. Az 1935-ös választásokon két mandátumot szereztek, az egyiket a párt vezetője, a másikat ifj. Balogh István, aki 1936-ban kilépett, és megalakította az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Pártot.

Szálasi Ferenc 1935-ben hozta létre a Nemzeti Akarat Pártját, mely a választásokon a képviseleti megbízáshoz jutás érdekében Csoór Lajosnak, a Népakarat Párt vezetőjének kampányát támogatta, aki azonban a megválasztása után felrúgta a megegyezést. Miután 1937-ben pártját betiltották, megszervezte a saját Magyar Nemzeti Szocialista Pártját, melyet 1938 februárjában oszlattak fel. 1938 áprilisában Hubay Kálmán a lovasberényi időközi választások eredményeként bekerült a képviselőházban, majd megalakította a Nemzeti Szocialista Magyar Pártot, melyhez Szálasi hívei is

csatlakoztak, és amely ezután Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalom néven szerepelt. Ezt a pártot a Teleki-kormány oszlatta fel 1939. február 16-án. Hubay már márciusban „új" pártot szervezett, a Nyilaskeresztes Pártot, amely az 1939-es választások után az ország legnagyobb ellenzéki szervezete lett.

1938. június 14-én jelentették be a képviselőházban a Keresztény Nemzeti Szociális Front megalakítását, melyhez hat kisgazdapárti, két kereszténypárti politikus és ifj. Balogh István csatlakozott. Ez a csoportosulás azért fontos, mert 1939 után annak az integrációnak vált egyik magvává, amely a második legnagyobb ellenzéki frakciót jelentette, sőt 1941. szeptember 24-től Imrédy pártjával létrehozva a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetséget 33 képviselőjével jelentősebb volt Szálasiék 31 fős képviseleténél.

2. *Az 1935-ös választások*

Az országgyűlés 1935-ös feloszlatásakor egy képviselővel rendelkezett a Nemzeti Szocialista Párt (Meskó) és szintén eggyel a Magyar Nemzeti Szocialista Párt (Festetics). Festeticsék két mandátuma és Csoór Lajos képviselői helye mellett még Rajniss Ferenc a Reformnemzedék „színeiben" jutott be a képviselőházba. A nemzetiszocialista pártok az 1 420 764 nyíltan leadott szavazatból 51 094-et szereztek meg (3,6%), míg Budapesten a 249 155 érvényes szavazatból 1584-et (0,63%).[1]

3. *Parlamenti tevékenységük*

3. 1. Útkeresés

A Magyar Nemzeti Szocialista Párt képviselői a ciklus első részében leginkább arra helyezték a hangsúlyt, hogy komolynak, a magyar érdekeket szem előtt tartónak ismertessék el magukat. Ezen kívül nem fejtettek ki lényeges tevékenységet ebben az időszakban, már csak számuk és politikai

[1] Sipos Péter: Őrségváltás szavazócédulákkal, 1935. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti képviselőválasztások, 1920–1990.* Budapest, 1994.

súlyuk miatt sem, ellenben gyakran voltak szenvedő alanyai gúnyolódásoknak, támadásoknak. Festetics ezt azzal „vívta ki", hogy miniszteri pályafutásának legfontosabb ténykedése a német Mackensen tábornok elfogása, illetve, hogy több képviselőtársa is ült a kor börtöneiben, ahol fizikailag is bántalmazták őket. Felszólalásaik között jelentős arányt képviseltek a választókörzetük, illetve a mezőgazdaság ellen kifejtett megnyilatkozások. Ifj. Balogh István az 1936/37-es költségvetés általános vitája kapcsán reflektált Rupert Rezső vádjára, aki szerint Debrecenben a nemzetiszocialistákat „barna ingekkel fogdossák", mivel a nemzetiszocializmusnak más nem áll rendelkezésére, mint a lekenyerezés. Szerinte most azok a nemzeti szocialisták, akik az 1918-as időkben kommunisták voltak. Balogh válaszában kijelentette, hogy „a nemzeti szocializmus komoly ideológiai alapokra fektetett, demagógia és politika nélküli mozgalom. A csatlakozókat megtanítjuk, hogy csak magukra vannak utalva. Nincs vallás alapján különbség magyar emberek között. Ezek az emberek nem cigányok és csavargók, hanem komoly magyarok."[2] 1936. október 22-én a Darányi-kormány megalakulása alkalmából fejtette ki nézeteit, mint az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt egyetlen képviselője. Beszédében hangoztatta, hogy nem fordul idegen eszmékhez, nacionalizmusokhoz, hanem „a magyar fajiság, lelkiség" talaján áll. Ezzel a magyar nácikat ért „németbérencség" vádja alól igyekezett tisztázni magát és pártját.[3] Festetics azt állította egy interpellációjában, hogy a magyar mozgalom nincs összefüggésben a némettel, viszont ő úgy látta, hogy a kormány eddig korrekt és lojális volt a magyar nácikkal kapcsolatban. Mivel szerinte a német birodalom mentette meg Közép-Európát a bolsevizmustól, ezért helytelennek tartja a német nemzetiszocialista rendszer elleni izgatásokat, melybe egyházak is beszálltak mondván, hogy a hitlerizmus második bolsevizmus, amely nem egyeztethető össze a vallással. A kormányfő válaszában kifejtette, hogy amíg a cikkek nem ütköznek a magyar törvényekbe, addig nem lát okot a beavatkozásra.[4]

[2] *Képviselőházi Napló 1935–(1940).* V. kötet 81. ülés 135.

[3] Uo. X. 145. 118., 119.

[4] Uo. XII. 208. 601.

3. 2. Belügyek

Interpellációikban gyakran felpanaszolták a nemzetiszocialistákat ért sérelmeket. Különösen hátrányosnak találták a választójogi törvényjavaslatot, amelyet 1937. december 30-án nyújtott be Darányi és belügyminisztere, és amelynek tárgyalására 1938. március 23. és április 8. között került sor. A szélsőjobboldali képviselők ellene foglaltak állást. Balogh István a törvényjavaslatot visszaélésnek minősítette, amely kizárja a parasztságot a választójogból.[5] Festetics egyenesen szörnyűnek találta, mondván, hogy közel egymillió főt zár ki. Legfájóbbnak a fiatal nemzedékek joghoz nem juttatását gondolta, hiszen ők az új eszmék (értsd: a nemzetiszocializmus) hordozói. Sérelmezte, hogy a Bethlen idején 24 évre emelt korhatárt a tervezet 26-ra, bizonyos vonatkozásban még magasabbra kívánja emelni. Sajátos példát hoz fel, amikor arra hivatkozik, hogy Schuschnigg az Anschluss előtt a 24 éven felülieket kívánta megszavaztatni, míg Hitler, a bevonulása után, 20 évre csökkentette a korhatárt.[6]

3. 3. A zsidókérdés

Festetics nemzeti szempontból veszélyesnek tartotta a föld szabadforgalmát, hiszen pl. csak Nyírábrány határában 600 hold földet vásároltak fel lengyelországi zsidók két év alatt.[7] Az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezések kapcsán Hubay követelte az idegen szellem kiirtását és azt, hogy „...a magyarországi sajtóban 95%-ig érvényesüljön a keresztény népelem."[8] Az első zsidótörvény kapcsán – melynek szemérmesen a „Társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása" címet adták – Hubay 1938. május 11-én mondott beszédet. Úgy vélte, hogy az 5%-nyi zsidóságnak eddig a magyar gazdasági életben indokolatlanul sok jogot biztosítottunk. A törvényjavaslatot azért nem szavazta meg – bár az igazságügy-miniszter indoklása „szép és tökéletes",

[5] Uo. XVII. 294. 579.
[6] Uo. XVIII. 292. 447.
[7] Uo. XVIII. 292. 447
[8] Uo. XVIII. 304. 221.

mert a kormány ezt végleges megoldásnak tekinti. Abban az esetben tudná elfogadni, ha 1943-ig 20%-ra, 1948-ra 10%-ra, 1953-ra 5%-ra szorítanák a zsidókat. De ez is csak „elvi deklaráció volna, mert hiszen meggyőződésünk, hogy ez a kormány sem 1953-ban, sem 1948-ban, sem 1943-ban nem lesz a helyén..." Úgy találta, hogy a törvényjavaslatban kívánatosnak tartott 20%-os arány sem fog állni, mivel: a kormány kivételezhet, az 1919. augusztus 1. előtt kikeresztelkedettek nem számítanak zsidónak, és a törvényjavaslat nem vonatkozik azokra a vállalatokra, amelyek 10 alkalmazottnál kevesebbet foglalkoztatnak, és nem vonatkozik a Kereskedelmi és Ipar Kamarára sem.[9] Festetics, többek között azért nem fogadta el, mert a zsidóságot továbbra is felekezetként és nem fajként kezelik, mert „megtaláljuk azt az óhajt..., hogy a zsidóság legalább nagy részben olvadjon be a magyar fajba", lényegében a zsidóság legerősebb részének konzerválását jelenti a magyar fajjal szemben, és a szegényebb és hitükben, fajiságukban hűen kitartó zsidókat sújtja leginkább, holott őket kellett volna inkább előnyben részesíteni.[10] Hubay már 1938. május 8-án interpellált a belügyminiszterhez mondván, hogy több helyen az országban zsidó bojkott indult a zsidótörvény illetve a rituális vágás eltörlése ellen. Szerinte a bojkottra izgatókkal szemben teljes vagyonelkobzást kellene alkalmazni.[11]

Keresztes-Fischer Ferenc válaszában kijelentette, hogy izgatás miatt a fővárosban 26 személyt helyeztek rendőri felügyelet alá. Valójában ez a mozgalom nem terjedt tovább. Ezután figyelmeztette Hubayt: „Nekem azonban azt a kérést kell intéznem a tisztelt interpelláló képviselő úrhoz és különösen azokhoz, akik az országban a háta mögött állnak: hagyják békében ezt a témát, ne piszkálják, ne izgassák folyton a zsidóságot, mert a zsidóknak is vannak idegeik, azok is megijednek és ha egyszer meg vannak ijedve, ekkor azok is képesek ostobaságokra".[12]

Hubay 1938. május 18-án „az Egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlása" című törvényjavaslat tárgyalásakor kijelentette, hogy

[9] Uo. XVIII. 310. 482.
[10] Uo. XVIII. 310. 516.
[11] Uo. XIX. 325. 508.
[12] Uo. XIX. 325. 511.

ők nem akarnak forradalmat, mert „a törvényes rendre mindennél nagyobb szükség van", illetve „ebben az országban újabb vérontásra lehetőséget adni nem lehet." Megítélése szerint a törvényjavaslat nem a szélsőjobb ellen irányul, hanem a nemzetközi zsidóság szabadkőműves szervezkedése illetve a nemzetközi zsidóság magyarországi és nemzetközi bolsevista szervezkedése ellen.[13] A második zsidótörvényt (1939: IV. tc.), amely „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról" címet viselte, a nyilas képviselők azért nem támogatták, mert – bár faji alapon állt – nem tartották elég „hathatósnak", úgy vélték – és ez a későbbiekben igazolódott is –, hogy itt nem „végleges rendezés", hanem csak toldozgatás történt. Ezen törvény alapján zsidónak minősültek mindazok – meg ha nem is voltak zsidó vallásúak –, akiknek egyik szülője vagy két nagyszülője az volt. Az értelmiségi és a közalkalmazotti pályákon a zsidók arányát 12, illetve 6%-ban szabta meg, míg az első zsidótörvény ezt 20%-ban maximálta. Mind a gazdasági, mind a szellemi élet vezetéséből való kirekesztésük elsődleges célja volt a törvényalkotóknak. Mivel politikai jogaikat is korlátozták (katonai szolgálat helyett munkaszolgálatra kötelezés, szavazati joguk korlátozása), így lényegében másodrangú állampolgárokká degradálták őket. A törvényjavaslat parlamenti tárgyalásával párhuzamosan a belügyminiszter feloszlatta az éppen megalakult Magyar Nemzeti Szocialista Pártot, valamint a Hungarista Pártot.

Május 4-én a kormányzó leiratában feloszlatta a képviselőházat. Az új választásokra május 28–29-én került sor, melyekből a nyilas pártok – különösen a Nyilaskeresztes Párt –, a támadások, vádaskodások ellenére („guruló márkák") jelentősen megerősödve kerültek ki.

4. Az 1939-es választások

Az 1939-es választások a szélsőjobboldali pártok jelentős előretörését eredményezték. Az a szóbeli megegyezésük, hogy a kisebb pártok beolvadnak a nagyobba, ugyan nem valósult meg, de együttműködési megállapodást kötöttek.[14] A nyilasok 754 234 szavazattal (21%) 28 mandátumot szerezve

[13] Uo. XIX. 315. 10.

[14] LACKÓ MIKLÓS: *Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944*. Budapest, 1966. 185.

a 260-ból – amihez jött még 38, a Felvidékről és Kárpátaljáról behívott honatya – a parlament legjelentősebb ellenzéki erejévé váltak, kétszer anynyi helyhez jutva, mint a kisgazdák (14), a szociáldemokratákat (5) pedig többszörösen felülmúlták. A legerősebbek Budapest (30%), Bács-Bodrog (30%), Győr-Moson (47%), Heves (36%), Komárom-Esztergom (34%), Nógrád (41%), Pest közép (52%!)[15] és észak (43%), Sopron (38%), Szabolcs (40%), Vas (37%), Veszprém (40%) és Zala (44%) területén voltak. Az Egyesült Nemzeti Szocialista Párt 4, a Keresztény Nemzeti Szocialista Párt 3, a Nemzeti Front 3, a fajvédők 4, a Népakarat Pártja pedig 1 képviselői helyhez jutott. A szélsőjobboldali pártok összesen 1 074 415 szavazatot (30%) szereztek. Egy mandátumuk megszerzéséhez átlagosan több mint kétszer annyi szavazatra volt szükségük, mint a kormánypártnak.[16] A választásokat az 1938-as választójogi törvény alapján tartották meg, melyet a nyilas képviselők erősen kritizáltak, elfogadhatatlannak minősítve azt, és amely mintegy 300 ezer embert, a második zsidótörvény 80-100 ezret fosztott meg szavazati jogától.

A szélsőjobboldali pártoknál jelentős gondot okoztak az anyagiak, illetve azok hiánya. A nyilasokat azzal vádolták meg, hogy Németországból támogatják a választási kampány Teleki is kijelentette, „...hogy gurul olyan pénz is, az országba, amelyhez a nemzethez hű magyar embernek nem volna szabad nyúlnia."[17]

Miután összeült az új képviselőház, a „guruló márkák" ügye is terítékre került. Festetics június 21-én azt állította, hogy ez az „aliquid semper haeret" (valami mindig ragad) kezdődő zsidó rágalomhadjárat, amely a miniszterelnökre is hatott. A „suttogó propaganda szerint Zürichben azért emelkedett a pengő árfolyama, mert a németek vásárolták az nyilasok részére, ugyanakkor a kormány lapja, az Új Magyarság azt állítja, hogy a kor nagyszerű gazdaságpolitikájának tudható be, tehát a kormány kettős játé-

[15] Pest vármegye alispánja ekkor Endre László volt, aki a zsidók kevesebb mint 10%-ának adott igazolást választójogról.

[16] PINTÉR ISTVÁN: A kényszerpályára szavazott ország. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti képviselőválasztások. 1920–1990*. Budapest, 1994.

[17] *Pesti Hírlap*, 1939. május 20.

kot folytat. Felpanaszolta, hogy képviselőjelöltjeiknek a választási kiadások fedezésére tiszti, illetve uzsorakölcsönt kellett felvenniük.[18] Teleki válaszában elmondta, hogy május 8-án és 9-én Zürichben egy nem magyar és nem is magyarországi egyén 5-600 ezer pengőt vásárolt, ami az üzleti életben nem jelent meg. Mivel ez az esemény a képviselőválasztások kiírása utáni napokban történt, arra következtetett, hogy a két dolog összefügghet.[19] A vádakat konkrétan bizonyítani azonban nem sikerült.

A választások még hónapokig szerepeltek a képviselőház előtt. 1940. január 17-én Imre azon háborgott interpellációjában, hogy adófizető, földbirtokos emberektől elveszik a szavazati jogukat, míg adót nem fizető, segélyre szoruló zsidó nőknek nem. (Budinszky bekiabálása szerint Jászapátiban halottak is szavaztak.)[20] Keresztes-Fischer Ferenc válaszában rámutatott, hogy „a zsidó utánajár a dolognak, a magyar gazda pedig nem törődik azzal, van-e választójoga vagy nincs."[21]

[18] *Képviselőházi Napló, 1939–1944.* I. 6. 59.

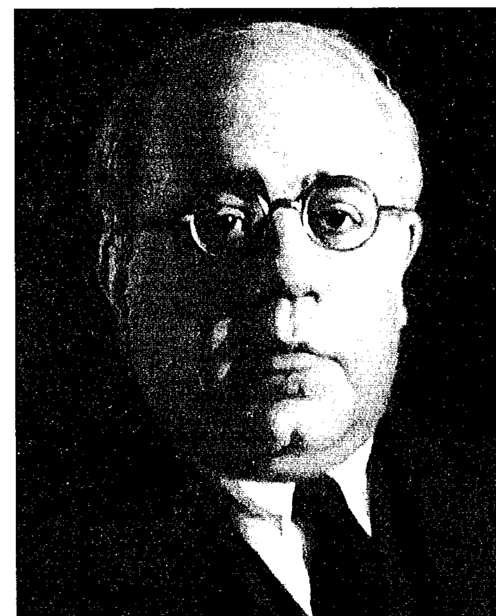
[19] Uo. I. 6. 63.

[20] Uo. IV. 71. 184.

[21] Uo. IV. 71. 184.

Zalai Anita

A Második Köztársaság kikiáltása Spanyolországban a jobboldali magyar sajtó tükrében*

Manuel Diaz Azana, a spanyol köztársaság első miniszterelnöke

Ezerkilencszázharmincegy április tizennegyedikén Spanyolországban elbukott a monarchia, véget ért a Bourbonok több évszázados uralma, és kikiáltották a Második Köztársaságot. A hír nem csak a külföldi közvéleményt érte sokkhatásként, de magukat a spanyolokat is megdöbbentette az események ilyetén alakulása.

A monarchia bukását előre jelezte egy elhúzódó, az élet minden területére kiterjedő általános válság, melynek hátterében az állt, hogy Spanyolország a 20. századra sem tudta felszámolni a középkor maradványait és megoldást találni az ezzel járó súlyos gazdasági és társadalmi problémákra. Ráadásul a közvélemény szemében a király, XIII. Alfonz személye, illetve a monarchia egyre inkább összekapcsolódott az 1923-ban létesített diktatúrával. A világgazdasági válság Spanyolországot is elérő negatív hatása csak súlyosbította a helyzetet, végül Primo de Rivera diktatúrája – elvesztve legfőbb támogatójának, a hadseregnek a bizalmát – 1930 januárjában elbukott.

A monarchia fokozatosan elszigetelődött, ráadásul több tekintélyes monarchista politikus, mint pl. Santiago Alba, Miguel Maura, és Sánchez Guerra is szembefordultak az uralkodóval és átálltak a köztársasági táborba, ezzel is növelve a köztársasági mozgalom esélyeit. Többek között erre a tényre alapozva alakult ki az a történészi vélemény, miszerint maguk a monarchisták okozták a monarchia bukását Spanyolországban. Ezt a nézetet egyaránt osztja a jobboldali monarchista történész Ricardo de la Cierva és a baloldali érzelmű Ramón Tamames is.[1]

---

* A kutatás az OTKA F030454 számú pályázatnak keretében és annak támogatásával folyt.

[1] *Episodios históricos de Espana de Ricardo de la Cierva.* 1930 – Monarquía y república: Acoso y derribo de Alfonso XIII. ARC Editores, Eudema, S. A., 1996. 51. és Ramón Tamames: La República – La era de Franco. In: *Historia de Espana* – Dirigida por Miguel Artola. Alianza Editorial, S. A., Madrid, 1998. 19.

A spanyol társadalomban ekkorra már roppant feszültségek halmozódtak fel és óriási volt a mélyreható, gyökeres változások iránti vágy. Ebben az indulatokkal terhes légkörben írták ki a községtanácsi választásokat 1931. április 12-re. A választási eredményekről számos, eltérő számadat olvasható a témával foglalkozó szakirodalomban.[2] Egy dologban azonban mindenki egyetért, hogy bár a választásokat elméletileg a Monarchia nyerte meg, a valóság az volt, hogy a városokban a köztársasági erők arattak elsöprő győzelmet. A választási eredmények közzététele után az események felgyorsultak, és ez ellen már a király sem tehetett semmit, ezért tanácsadói javaslatára elhagyta a trónt és az országot. 1931. április 14-én Spanyolországban – történelmében immár második alkalommal – kikiáltották a köztársaságot.

A választásokat óriási várakozás előzte meg külföldön, így Magyarországon is. Annak eredményéről, a „vértelen spanyol forradalomról" és a köztársaság létrejöttéről az újságok a címoldalakon számoltak be. Dolgozatom keretei között a korabeli jobboldali magyar sajtó eddig még fel nem dolgozott híradásai és kommentárjai révén szeretném egy új aspektusból megvilágítani a jelenkori spanyol történelem egyik legfontosabb és legvitatottabb eseményét és az ezzel kapcsolatban kialakult állásfoglalásokat.

A feldolgozott négy országos jobboldali lap: a Nemzeti Újság, az Új Nemzedék, a Magyarság és a Pesti Újság a korszak legjelentősebb sajtóorgánumai közé tartozott. A kép színesebbé tétele céljából a vizsgált újságok körébe kívántam vonni egy vidéki lapot is, jelesül a Szegedi Új Nemzedéket. A több tucat feldolgozott hír, cikk közül a legterjedelmesebb vezércikkek, illetve kommentárok a Nemzeti Újság hasábjain jelentek meg. Ezek részletes – ám az előadás szűkre szabott időbeli keretei miatt csak a legjellemzőbb momentumokra szorítkozó – elemzése előtt röviden szólni kell a vizsgált jobboldali sajtóorgánumokról.

[2] E kérdésben nyújt egyfajta összegzést a különböző véleményekkel kapcsolatban Ricardo de la Cierva művében. Episodios históricos de Espana de Ricardo de la Cierva 1931 – Monarquía y república: Jaque al Rey. ARC Editores, Eudema, S.A., 1996. 112–117., illetve Ramón Tamames: i. m. 21.

Mivel 1933-ig nem volt hivatalos lapja a kormánypártnak, a keresztény nemzeti eszmerendszert és a kormányzati célokat több különböző áramlat sajtója szolgálta. A katolikus klérus ideológiai és politikai törekvéseit elsősorban Bangha Béla jezsuita páter lapjai fémjelezték, így pl. az 1919 szeptemberében indított Új Nemzedék és a Nemzeti Újság is. Ezeket – saját bevallása szerint – a „destruktív zsidó" sajtó „túltengő" befolyásának ellensúlyozására hívta létre.

A fajvédő gondolat, mint a keresztény nemzeti államelv szélsőjobboldali irányzata a sajtóban az 1920 végén induló Magyarság című lappal vált népszerűvé, melynek alapítói Milotay István és Pethő Sándor voltak. Jóllehet, a lap Andrássy Gyula anyagi támogatásával indult és működött – aki a legitimisták egyik vezetője volt –, a fajvédő elv és irányzat dominált a lap hangvételében, melyet az antiszemitizmus, antiliberalizmus, antikommunizmus, továbbá a gazdasági és a kultúra szféráinak „magyarosítási" igénye jellemzett. A korszak jelentősebb fajvédő szélsőjobboldali lapjai közé sorolható a Meskó Zoltán alapította Pesti Újság is.

A fentebb ismertetett jobboldali lapok az 1931 áprilisában bekövetkezett spanyolországi eseményeket világméretű perspektívák közé helyezve kommentálták, utalva bizonyos magyar- és világtörténelmi analógiákra. Érzékenyen reflektáltak a kor konzervatív köreit foglalkoztató egyetemes problémákra, különös tekintettel a szélsőséges baloldali ideológiák Európa szerte tapasztalt térnyerésére.

A sajtó jól érzékelte az Ibériai félszigeten zajló események történelmi jelentőségét. „Nagy jelentőségű napja lesz Spanyolországnak a holnapi nap." – írja a Nemzeti Újság április 11-i száma.[3] „Hét évi megszakítás után április 12-én járulnak először a spanyol választók az urna elé, hogy politikai akaratukat nyilvánítsák. Egyelőre csak a képviselőházi választásokat megelőző városi és községi tanácsok megválasztásáról van szó, de már itt el fog dőlni, hogy a nép a monarchia vagy a köztársaság mellett foglal állást."[4] Megjegy-

[3] A magyar újságokból vett idézeteket eredeti helyesírás szerint, betűhív átírásban adjuk közre.

[4] *Nemzeti Újság* (a továbbiakban N. Ú.) 1931. április 12. 6.

zendő, hogy míg ekkor még hiteles népszavazásként fogták fel a szavazást, később, immáron az eredmények ismeretében, illetve a monarchia bukása után a jobboldali lapok a választások plebiscitum jellegét egyhangúlag és határozottan kétségbe vonták. Ugyanakkor a választásokat megelőző napokban megjelenő cikkekből még egyértelműen a monarchista erők magabiztos győzelmébe vetett hit tűnik ki.

A lezajlott választások eredményét kommentálva a magyar jobboldali lapok rámutattak a spanyol társadalom megosztottságára, arra az „áthidalhatatlan szakadékra, amely Spanyolország két néprétege között tátongott". „A városok régóta a köztársasági mozgalom fészkei és senki sem várt bennük a monarchiára kedvező eredményt, noha ilyen nagymértékű köztársasági demonstrációra sem lehettek elkészülve... A nép, az ország zöme, a falvak, kisközségek keretében szavaz és így egyelőre szó sincs arról, hogy a köztársaság pártja az egész ország területén túlsúlyra juthasson."[5] Nem tesz említést viszont az újság arról, hogy a spanyol választási rendszer még mindig őrzött bizonyos feudális maradványokat (caciquismo), amely a vidéki lakosság manipulálását tette lehetővé.[6]

A Nemzeti Újság részletesen beszámolt a külföldi sajtó állásfoglalásáról is, kiemelve az angol sajtó Alfonz király iránti lojalitását, szembeállítva ezt a francia sajtó – meglátása szerint – „felforgató" célzatú politikájával. A Magyarság cikkírójának véleménye szerint baloldali körök propagandamunkájának következményeként terjedt el a külföldi sajtóban az a nézet, hogy a köztársasági párt döntő győzelmet aratott a választásokon. Ezzel kapcsolatban a Nemzeti Újság állásfoglalásában ismét csak a franciákat hibáztatja. Megjegyzendő, hogy a franciák iránt Trianon miatt érzett ellenszenv állandóan tetten érhető a jobboldali sajtóban.

Mindezek után a köztársaság tényleges létrejötte hatalmas visszhangot váltott ki a jobboldali lapok hasábjain, amelyek a címoldalakon adtak

[5] N. Ú. 1931. április 14. 3.

[6] A spanyol választási rendszerről lásd bővebben: HARSÁNYI IVÁN: Választások a 20. századi Spanyolországban. In: *Stációk. Erdély – Európa – Latin-Amerika. Tanulmányok Wittman Tibor emlékére.* Szeged, 1999. 14.

hangot megdöbbenésüknek és félelmeiknek. Az újságok jól érzékelték azt a tényt, mennyire váratlanul érte magukat a köztársasági erőket is a győzelmük. „A republikánusok – írja a Nemzeti Újság – még jobban meglepődtek a történtek felett (királyság bukása), mint a rojalisták. Alig tudják elhinni, hogy olyan régi királyi ház, mint a Bourbonok, kártyavárként összeomolhatott csak azért, mert a községi választók a szavazólapon új helyre tették a keresztet."[7]

A Magyarság és a Nemzeti Újság cikkei utaltak rá, hogy a spanyol történelemben immáron ez a második kísérlet a válság köztársasági keretek között történő kezelésére. Az első próbálkozás – 1873-ban – súlyos kudarcba fulladt. „Az akkori köztársasági kísérlet olyan súlyosan megviselte Spanyolországot, hogy máig is jórészt annak következményeit sínyli. Félő, hogy az újabb kísérlet még veszedelmesebb lesz, mert azóta új tényező jelent meg Spanyolország politikai porondján is: a kommunista izgatás, mely a maga céljaira akarja kihasználni a köztársasági fordulatot." Éppen ezért az újabb próbálkozás elkerülhetetlen következménye – az újságok szerint – egy általános állami lezüllés lesz, mivel a spanyol nép mentalitásának is a monarchikus államforma felel meg jobban. „A spanyol nép maga nem forradalmár. Hevesvérű, lobbanékony s a katonásdit többre becsüli a munkánál, az tény, de sem nem republikánus, sem nem kommunista."[8] A jobboldali lapok köztársaságellenes magatartásának hátterében a magyar őszirózsás forradalom negatív tapasztalatai álltak. Úgy vélték, a köztársaság nemhogy nem jelent megoldást a problémák kezelésére, hanem melegágya a káosznak és az anarchiának.

A spanyol király szerepének megítélése az események alakulásában szintén helyet kapott a jobboldali sajtó hasábjain. XIII. Alfonz a választási eredmények ismeretében és tanácsadói sugalmazására úgy döntött, hogy miután már nem bírja népe bizalmát, „átmenetileg" lemond a trónról és egy esetleges polgárháborús vérontás elkerülése céljából elhagyja Spanyolországot.

[7] N. Ú. 1931. április 18. 3.

[8] N. Ú. 1931. április 21. 5.

Elemezve a király cselekedetének indítékait, az Új Nemzedék április 16-i számának vezércikke a király távozásának okaként szintén egy esetleges polgárháborús vérontás elkerülésének óhaját feltételezi. Nem kevés elfogultsággal jellemzi az újság a spanyol uralkodót, „nemes idealizmusnak" titulálva a realitásérzék hiányát:

A Spanyolországban lezajlott „vértelen forradalom" okait boncolgatva belső és külső tényezőket egyaránt megjelölnek az újságok. Ideológiai téren mindenek előtt a szabadkőműves eszmék elterjedését, valamint a liberalizmus, az anarchizmus és a szocializmus kártékony hatását emelik ki. Súlyos problémaként ítélik meg, hogy Spanyolország a XX. századra sem tudta likvidálni teljesen a középkort, sem a társadalmi, sem pedig a gazdasági viszonyok tekintetében. Éppen ezért történhetett meg, hogy a társadalom perifériájára szorult spanyol értelmiség nyitottá vált a szélsőséges eszmeáramlatok irányába. Ennek tudható be, a Magyarság meglátása szerint, hogy „az egyetemi tanárok jórészt szabadkőművesek lettek és az új nemzedékeket ebbe az irányban nevelték."[9] A Nemzeti Újság tovább viszi a gondolatot: „az egyetemi tanárokból, írókból és minden fajtájú szabadkőművesekből alakult köztársasági és liberális párti vezetők ugyanazt a szerepet játsszák most, mint a francia forradalom idején a girondisták, Oroszországban a Kerenskiek, nálunk a Károlyi Mihályok."[10]

A köztársasági fordulat további okai között a lapok egyöntetűen a monarchista erők gyengeségét, a hadsereg demoralizálódását, a végzetes marokkói politikát és a katonai forradalmakat említik.

A jobboldali magyar sajtó ismételten súlyos vádakkal illeti Franciaországot is, felelősnek kiáltva ki a spanyol monarchia bukásában. Az újságok szerint a hivatalos francia külpolitikának érdekében állt, hogy a belső problémákkal küzdő, meggyengült Spanyolország minél kisebb súllyal szerepeljen a nemzetközi politikában. Itt is tetten érhető a franciák iránt érzett ellenszenv, amely a már említett okokra vezethető vissza.

Egyre erősödött a magyar jobboldal meggyőződése, miszerint a spanyol politikai helyzet egyértelmű analógiát mutat az 1917-es orosz forradalom

[9] Magyarság 1931. április 15. 1.

[10] N. Ú. 1931. április 15. 3.

utáni Kerenszkij-érával, illetve az 1918-as magyar őszirózsás forradalommal. Ennek köszönhetően az elemzések hangvétele egyre kevésbé objektív, nem csak a stílusa tekintetében, hanem a tényekkel nem mindig alátámasztott, felelőtlen találgatások, következtetések miatt is. „Vagy polgárháború, vagy vörös köztársaság, amelynek fokozódása a szovjetköztársaság felé már csak idő, tempo, kultura és kritika kérdése: ezt a perspektívát nyitja meg a spanyol forradalom. (...) Ha még rend is van az utcán, de a csatornákban már forr a szenvedély és talán csak idő kérdése, mikor tör itt is a felszínre a tömegindulatok szennyes árja."[11] A jobboldali lapok úgy vélték, hogy a döntő tényező az események alakulásában valószínűleg a hadsereg lesz, amely egyelőre nagyon népszerű volt. Nem véletlen, hogy tőle várták a problémák megoldását, mivel a hadsereg a XIX. század óta a mérleg nyelvének szerepét játszotta a spanyol politikai eseményekben.

Egy dolog tűnt biztosnak a sajtó véleménye szerint a köztársaság létrejötte utáni napokban: a kialakult politikai helyzet csak átmeneti állapot. A Nemzeti Újság szerint: „Itt, ahol most áll, nem maradhat a spanyol köztársaság, és ha nem löki valami polgárháború vissza a monarchiába, továbbhaladása sehogysem látszik olyannak, ami a polgári liberálisok Európa-szerte felujjongó örömriadalát különösképpen indokolná."[12] A Nemzeti Újság szerint a legújabb kor története is bizonyítja, hogy a forradalmakban nincs megállás. „Aki összeszövetkezett az ördöggel, azt az ördög magával is viszi."[13] Az ördög szerepét pedig itt – a lap meglátása szerint – a szocialisták játszották, éppen ezért a velük való szövetséget végzetesnek tartották a köztársaságiakra nézve. Ennek a szubjektivizáló tendenciának az erősödésével párhuzamosan egyre nyíltabb és dühödtebb kirohanásokat intéztek a konzervatív szellemiségű jobboldali lapok a hazai liberálisok ellen, miután azok üdvözölték a spanyol eseményeket.

Szemére vetették a liberális sajtónak, hogy elfeledkeztek arról a nyilvánvaló tényről, hogy XIII. Alfonz spanyol király őszinte barátja volt Magyarországnak, és a maga diplomáciai tevékenységével a spanyol monarchia

[11] N. Ú. 1931. április 16. 1.

[12] N. Ú. 1931. április 16. 2. o.

[13] N. Ú. 1931. április 17. 3.

nagy szolgálatot tehetett volna a magyar ügynek. A köztársaság iránt viszont e tekintetben nem volt túl nagy bizodalma a konzervatív magyar jobboldalnak.

A Szegedi Új Nemzedék roppant éles, mondhatni szélsőséges hangvételű cikkben reagált a Spanyolországban kialakult helyzetre. Véleménye szerint Spanyolországban „ugyanazok az események fognak bekövetkezni, amelyeket mi, magyarok, a saját bőrünkön már tapasztaltunk, és amelyeknek végeredményben köszönhetjük a trianoni békét is."[14] Az újság szerint a forradalom következményeit maguknak a spanyoloknak is hamarosan meg kell tapasztalniuk. „Ők úgy látszik nem tudják azt, hogy poloska vagy más mérges kigyók ellen nem lehet nemes fegyverekkel küzdeni. És azt sem tudják, hogy inkább pusztuljon el 25-30 felforgató kommunista, mintsem ezeknek a lelkiismeretlenségét, hitványságát vagy szadizmusát milliók és milliók szenvedjék meg. Minden európai kormány számára intő példa a madridi söpredék bemutatkozása és Bethlen István gróf, a saját tíz éven át követett belpolitikáját igazolva láthatja a spanyol eszményekben. Ott kikiáltották a köztársaságot és kitűnt, hogy ez az államforma két nagy város, Madrid és Barcelona szemétjének, úgyszintén minden zavarosban halászni szerető brigantijának kell csupán."[15] A cikk írója úgy véli, hogy a spanyol forradalom, különösen a Magyarországon is esedékes választások előtt, komoly tanulságot tartalmaz a keresztény magyarság számára, amit a következőképpen összegzett: „A forradalmakat sohasem azért csinálják veszedelmes ideológiákban szenvedő emberek, hogy építsenek s a szabadságjogokat annak nemes értelmében kiterjesszék, hanem azért, hogy a söpredék módot és alkalmat találjon a társadalom zsebében való kotorászásra."[16]

A spanyol forradalom radikalizálódásának lehetőségéről, illetve veszélyéről írva, a jobboldali újságok elsődleges szerepet tulajdonítottak Moszkva politikájának. Úgy vélték, hogy május elseje döntő fordulatot fog hozni az addig vértelen spanyol forradalom menetében, amennyiben Moszkvának sikerül megvalósítani tervét, a munkásdiktatúra kikiáltását. Ennek

[14] *Szegedi Új Nemzedék*, 1931. április 17. 1.
[15] *Szegedi Új Nemzedék*, 1931. április 17. 1.
[16] *Szegedi Új Nemzedék*, 1931. április 17. 1.

céljából – a Nemzeti Újság értesülései szerint – „a Kommunista Internacionálé spanyolországi osztálya felhívja a spanyol proletariátust, hogy május elsején közös tüntetésekkel kisérelje meg a polgári rezsim megdöntését és a munkásdiktatúra kikiáltását."[17]

Ezen információk ismeretében a Nemzeti Újság borúlátóan nyilatkozik Spanyolország jövőjéről: „Ha a szovjet pénz által támogatott mob és intellektuellek győznek, jó időre vége Hispániának, ha a mai köztársasági kormány ura marad időlegesen a helyzetnek, az csak eltolja a katasztrófát."[18]

Az egyre zavarosabbá váló helyzetben a Magyarság című lap „Nincs már Carmen-romantika Spanyolországban" című cikke még bizakodóan ítélte meg a kialakult helyzetet. Úgy látta, hogy csak a népnek kellene változnia és Spanyolország Európa egyik legerősebb hatalma lehetne. Ennek előfeltétele lenne azonban a cikkíró véleménye szerint, hogy „a gazdasági élet is lépést haladjon a politikai élettel és minden egyes spanyol legalább oly ambícióval végezné el a munkáját, mint amilyen ambícióval politizál."[19]

Itt szükséges, mintegy összegzésként utalni arra a némiképp ellentmondásos véleményre, amely a magyar jobboldali sajtóban a spanyol nép megítélésével kapcsolatban alakult ki. Egyrészt mélyen vallásos, királyához feltétlenül hűséges népként láttatják az újságok a spanyolokat, akiktől alapvetően távol áll a forradalmiság ugyanúgy, mint a republikánus vagy kommunista eszmék. Máskor viszont azzal vádolják őket, hogy hajlanak az anarchiára és jó táptalajául szolgálnak mindenfajta szélsőséges ideológiáknak. Bár az is tény, hogy ezt az ellentétet alapvetően a falusi és a városi nép eltérő mentalitásában látják megnyilvánulni.

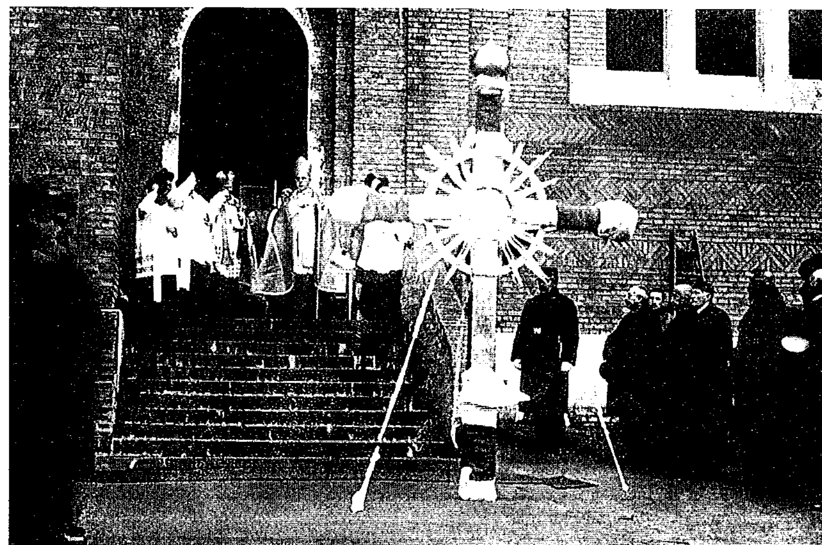
A jobboldali magyar sajtónak a köztársaság kikiáltásáról kialakított és fentebb ismertetett véleménye mellett végül szólni kell a hivatalos magyar külpolitika állásfoglalásáról is. Más európai országok példáját követve – és ellenérzéseit félretéve – a magyar állam is kénytelen volt tényként elfogad-

[17] N. Ú. 1931. április 17. 4.
[18] N. Ú. 1931. április 21. 5.
[19] *Magyarság*, 1931. április 22. 2.

ni a spanyol köztársaság létezését. Ennek jegyében Hevesy Pál a Magyar Királyság madridi nagykövete április 24-én felkereste Alejandro Lerroux-t, az ideiglenes köztársasági kormány külügyminiszterét, és közölte vele, hogy hazája hivatalosan is elismeri a spanyol köztársaságot mint legitim államot.

Fazekas Csaba

A felekezetalapítás kérdése a két világháború közötti Magyarországon

A szegedi fogadalmi templom keresztjének felszentelése (Csongrád Megyei Múzeum Történeti Osztály, Archívum)

VALAMENNYI kor valamennyi államalakulata számára problémát jelenthetett egyes új, az ismert és/vagy támogatott egyház(ak)tól eltérő vallási mozgalom megjelenése és terjedése. (A középkorból ezeket mint „eretnekmozgalmakat" ismerjük, hozzávetőlegesen a 18. századtól azonban „szekták"-ról szoktunk beszélni, azzal összefüggésben, hogy a reformáció majd a felvilágosodás alaposan átértékelte mind a katolikus egyház hatalmi súlyát, mind a vallási másság ellen alkalmazható eszközeit – miközben az utóbbival szembeni bizalmatlansága lényegében változatlan maradt.) Az említett, egyébként rendkívül heterogén csoportokat nevezhetjük összefoglalóan – kerülendő a pejoratív jelentésű és öndefinícióként nem használatos terminusokat (elsősorban a „szekta" kifejezést) – a 19. század második felétől mindenképp *kisegyházaknak*, melyek léte bonyolult és szerteágazó belbiztonsági, erkölcsrendészeti, az állam-egyház viszonyával összefüggő stb. kérdéseket vetettek fel (ezt tekinthetjük röviden *szektakérdésnek*), továbbá melyekre az egyes államok ugyanazon mozgalom esetében is különféle válaszokat adhattak. Volt, ahol megtűrték, esetleg támogatták azok tevékenységét, vagy csak hűvösen tudomásul vették felbukkanásukat, máshol azonban mindent elkövettek visszaszorításukra, s ebben alkalmazhattak különböző hatósági eszközöket, a burkolt zaklatástól a fizikai üldözésig. Megítélésünk szerint a szektakérdés sokkal több, mint néhány különc vallási életet élő és propagáló személy belső ügye, ugyanis a kisegyházak megítélése szoros kapcsolatban állt az egyes korszakok uralkodó eszméivel, azok gyakorlati megvalósulásával. Vagyis tanulságos adalékokkal szolgálhat egy rendszer működésének megismerésében, különösen állam és egyház kapcsolatának vonatkozásában.

A két világháború között Magyarországon a Horthy Miklós nevével fémjelzett rendszer elejétől fogva szoros kapcsolatot épített ki a történelmi keresztény (római katolikus, református, evangélikus) egyházakkal. Az első világháború, illetve az 1918–19-es forradalmi mozgalmak permanens fenyegetettség-érzést váltottak ki minden újjal, ismeretlennel szemben, továbbá a rendszer irányítói társadalmi-gazdasági feladataikat a „nemzet erkölcsi helyreállításának" programjával is összekapcsolták, mely alatt lényegében a történelmi egyházak *fokozott közéleti-politikai szerepvállalását* értették. Utóbbiak pedig a liberalizmus korszakának tulajdonított elvallástalanodás (indifferentizmus, laicizálódás) megállítását remélték, a katolikus püspöki kar pedig kimondottan az állam segítségével igyekezett az 1894-95-ös ún. egyházpolitikai törvényekkel elszenvedett presztízsveszteségeit is mérsékelni.

Ezen a ponton kapcsolódhatunk először a dolgozatunk címében is felvetett problémakörhöz, a *felekezetalapítás* kérdéséhez. (Természetesen alábbiakban nem a felekezetalapítás teológiai kérdéseiről, vagy egyháztörténeti adalékairól kívánunk szólni, hanem a kérdés jogi szabályozásáról, vagyis arról, hogy egy állam mikor járult hozzá, hogy keretei között X vagy Y felekezet szervezetten tevékenykedjen.) A szektaügyek megítélésének egyik legérzékenyebb pontja az a kérdés, hogy egy állam mikor és milyen feltételek mellett járuljon hozzá valamely vallási közösség *elismertetéséhez*, hatóságai által történt legitimitást biztosító bejegyeztetéséhez, legális szerveződésének tudomásul vételéhez. Az európai illetve észak-amerikai államok újkori története alapján lényegében kétféle (pontosabban ha ezek valamilyen „keverékét" számítjuk, úgy háromféle) elvet tapasztalhatunk egy megalakulni kívánó vallásfelekezettel szemben támasztott állami eljáráskor. Vagyis az állam megfogalmazhat *formai* illetőleg *tartalmi* feltételeket. Előbbi lehet például az adott felekezet létszáma, valamiféle szervezeti kritérium (pl. egy hitközség legitim vezetőségének kiállítása), vagy működési időtartam. (Ide sorolhatók például a magyarországi rendszerváltó törvények egyik sokat vitatott jogalkotásának, a vallásszabadságról rendelkező 1990/4. tc.-nek egyes pillérei, hiszen 100 természetes személy aláírását tekinti alapfeltételnek, de ugyanilyen jellegű annak 1993-as illetve 1998-as módosítási kísérlete is, melyek jelentős létszámemelést vagy százéves működést hoztak szóba.) Tartalmi feltételnek számít rendszerint az erkölcs, a törvényes rend, mások világnézeti szabadságának védelme, minderről az érintettektől írásos (hitelvi) nyilatkozat szerkesztésének követelése stb. A felekezet jogi szempontból történő megalakítása – állami elismer-tetése – bekövetkezhet továbbá úgy, hogy az állam inkább csak adminisztratív teendőket lát el, mintegy automatikusan tudomásul veszi pl. a formai kritériumok meglétét (az említett 1990/4. tc. hasonló helyzetet teremtett), vagy úgy, hogy az állami tényező (szaktárca, törvényhozás, bíróság) többé-kevésbé széles mérlegelési jogkörrel rendelkezik az engedélyezés megadása vagy megtagadása vonatkozásában.

A 19. században megszületett liberalizmus egyházpolitikai téren – például a rendi-feudális modell helyébe polgári berendezkedést teremteni igyekvő magyar szabadelvűek esetén – az állam és az egyház összefonódása helyett e szférák elválasztását, az államegyházi modell helyett a felekezeti jogegyenlőséget, a vallásgyakorlás korlátai helyett annak szabadságát biztosító törvényeket követeltek. Vonatkozó programjuk azonban a vallásszabadságot elsőként törvénybe iktató 1848/20. tc. elfogadásáig, illetve a kiegyezés stabilizálódásának időszakáig érthetően csak a történelmi hagyományokkal és jelentős társadalmi támogatottsággal rendelkező egyházak (a két protestáns nagyegyház: az evangélikusok és a reformátusok, továbbá az unitáriusok és a görögkeletiek, majd később az izraeliták) hívei vonatkozásában fogalmazódott meg. (Ez a megállapítás egyébként kisebb megszorításokkal még az egészen eltérő hagyományokkal – a „négy bevett vallás" 1568-as tordai országgyűlésen megfogalmazott rendszerével Európában kuriózumot teremtő – Erdélyre is vonatkoztatható.) A kiegyezést követő évekig Magyarországon egyszerűen nem kellett az államnak az újonnan szerveződő felekezetek problémájával a jogalkotás és az államigazgatás szintjén foglalkoznia. (Persze, vonatkozó elméletek már a felvilágosult abszolutizmus – például II. József – érvrendszerében is megszülettek, rendszerint olyan módon, hogy a felekezeti tolerancia legfeljebb a történelmi protestáns egyházak egyenjogúsításának határáig terjedhet, a kisebb szektákra azonban semmiképpen.)

Először az 1860-as évek végén – az 1870-es évek elején kibontakozott egyházpolitikai vitákban merült fel a gondolat, hogy az egyénnek megadott

szabad vallásgyakorlás jogát azok szervezett (sőt: újonnan szervezett) közösségeitől sem lehet elvitatni. Eötvös József második kultuszminisztersége idején tudatosan készült a problémakör rendezésére. 1870. április 7-én a vallásszabadságról szóló törvény beterjesztésekor például a fő hangsúlyt *az állam legfőbb felügyeleti jogának* biztosítására helyezte, melyet – többek között – azzal is elősegíthetőnek vélt, hogy „azon vallásfelekezetek, melyek eddig törvényesen nem ismertettek el, tartoznak szervezeti alapszabályaikat a kormányhoz felterjeszteni." Általában elmondhatjuk, hogy a polgári átalakulás felgyorsította a felekezeti pluralizálódás tendenciáját; továbbá törvényszerűen vetette fel a kérdést (liberálisok és konzervatívok, vagyis a politikai élet valamennyi résztvevője számára), hogy ha az állam elvben elismeri polgárainak szabad döntési jogát az egyén által követni kívánt vallási tanítások vonatkozásában, vagyis a látogatni kívánt egyház megválasztásában (például azáltal, hogy lehetővé teszi a katolikusok protestáns hitre térését és viszont), akkor előbb-utóbb foglalkoznia kell azzal a lehetőséggel is, hogy lakosainak egy csoportja önálló, szabad döntése folytán új felekezetet hoz létre, melyben a transzcendencia iránti lelki igényeit megélheti, világnézetét a gyakorlati életében is alkalmazhatja. Mindez nem kis dilemmát jelentett, hiszen az elvi liberalizmus következetessége lehetővé kívánta tenni – elvben korlátlan számú – új felekezet létrejöttét, melyekkel szemben csak a *törvénytisztelet* és a *közerkölcsiség* tiszteletben tartását állíthatták feltételül. Mindezt nemcsak elvi jelentőségű érveléssel, hanem a történelmi tapasztalatra (például a lutheránus illetve kálvinista irányzatok megszületésével és elterjedésével összefüggő történelmi eseményekre) építő argumentációval is alátámaszthatták. A 19. század közepétől mindezt az egyre jobban kibontakozó – parlamenti viharokat is kiváltó – nazarénus mozgalom magyarországi megjelenése is felerősítette. Így érthető, hogy az 1890-es évek elején elemi erővel kirobbanó egyházpolitikai vitában a római katolikus egyház nemcsak a házasságjoggal, a vagyoni kérdésekkel, hanem a szabad vallásgyakorlással összefüggő felekezetalapítás-jog célba vételével is igyekezett az – állam-egyház viszonyt Magyarországon jókora késéssel polgári alapra helyező – törvénykezéssel szembeszegülni, a „szektásodás" veszélyeire figyelmeztetni, stb.

Mint tudjuk, agitációjuk végül sikertelen lett, és a hazai Corpus Jurisba

az egyházpolitikai törvények megkoronázásaként került be az *1895/43. tc.*, mely a 20. század folyamán napjainkig a vonatkozó kérdések kiinduló pontját képezi. A törvény leszögezi, hogy vallását Magyarország valamennyi felnőtt polgára szabadon gyakorolhatja (a közerkölcsök és a törvényesség kritériumainak határain belül), és a vallásfelekezetek tekintetében három pólusú rendszert állított fel: a bevett, a törvényesen elismert és a törvényesen el nem ismert (vagy tűrt) felekezetek (szekták) kategóriáját. Utóbbiak a jogértelmezés szerint nem tekinthetők egyebeknek, mint olyan magántársulatoknak, melyekben a tagok egyéni vallásszabadságai maradéktalanul érvényesülnek, de összességük nem tekinthető jogi személyiségnek, rájuk az egyesülési jog rendelkezései irányadók. Bevett felekezetnek számítottak a történelmi múlttal és az állam széleskörű támogatásával felruházott vallások: római és görög katolikus, református, evangélikus, unitárius, görögkeleti, izraelita. (Utóbbi az éppen ekkor elfogadott 1895/42. tc.-kel, az ún. recepciós törvénnyel nyerte el a felekezeti egyenjogúságot a történelmi keresztény egyházakkal.) A törvény egyik jelentős nóvuma volt a felekezeten kívüliség elvi lehetőségének biztosítása a semmilyen elkötelezettséget vállalni nem akaró, a meglévő felekezeti határokon kívül élni kívánók számára. A másik jelentős újdonság annak a jognak a törvénybe iktatása, hogy magyar állampolgárok immáron törvényesen, állami elismertetés reményében hozhatnak létre új vallásfelekezeteket. Ezt egyrészt az 1. §. nyomatékosította azáltal, hogy a szabad vallásgyakorlatot nemcsak a magánéletben biztosította, hanem annak „külsőképpen történő" (vagyis nyilvános) kifejezésének jogosultságát is. A különféle vallási nézetekkel bíró csoportosulások közül azokat ruházhatták fel „törvényesen elismert" kitétellel, melyek egyrészt *legalább egy működő hitközséget* megszerveztek, másrészt hitéletükre vonatkozóan az államhoz benyújtott *szervezeti szabályzatukat* a vallás- és közoktatási miniszter jóváhagyta. Ez a jogi szabályozás megint csak figyelemre méltó: a megalakulni kívánt vallásfelekezet törvényesítésekor nem elsősorban formai kritériumokat vett figyelembe (mint például a felekezet tagjainak száma), hanem – Eötvös József említett fejtegetését visszhangozva – az állam döntési jogát hangsúlyozta annak mérlegelésében, hogy az új felekezet megtartja-e a közrend és a közerkölcsiség normáit. Nem preventív, védekező, sokkal inkább pozitív, nyitottságot sugalló tör-

vény, egyszerűbben szólva: nem a vallással való visszaélés elleni védekezést, hanem annak törvényes keretek közötti gyakorlását állította középpontba.

A törvényesen elismert státus gyakorlati jelentőségét éppen abban jelölhetjük meg, hogy a századforduló liberális törvényhozása ezzel a köztes kategóriával próbált valamiféle *átmenetet* teremteni a nagy társadalmi támogatottságú, illetve tradíciókkal rendelkező egyházak illetve az újonnan alakult, nyilván kevesebb tagot számláló, eltérő hagyományokkal és szokásokkal bíró vallásfelekezetek közé. A középszint, vagyis az elismert státus egyrészt jelentette az érintett felekezet szabad szervezkedésének (missziójának) lehetőségét, egyházközségei létrehozását mint jogot; ugyanakkor elismerte az állam legfőbb felügyeletének elvét és az ország törvényeit, mint rá háruló kötelezettséget. E státusú vallási közösségek ugyanakkor nem részesülhettek a bevett felekezeteknek járó előjogokból, például nem élhettek a politikai életben való közvetlen részvétel (pl. főrendiházi tagság stb.), az éves költségvetésekben biztosított jelentős állami támogatások stb. élvezéséből. Az állam szándéka nyilvánvaló: a törvényesen elismert státusúaknak mintegy ki kell állni az idő próbáját, hosszabb távon – rendezett körülmények közötti működéssel – „kiérdemelni" a bevett felekezetek közé emelkedést.

Fontos megállapítani, hogy a törvény elfogadásakor a „törvényesen elismert" felekezeti kategória „üres" volt, ami önmagában jelzi: a törvényhozás a később megalakulni kívánó vallásfelekezetek részére hozta azt létre. Amikor 1905-ben egy kultuszminiszteri rendelet törvényesen elismertnek minősítette a baptista felekezetet, úgy tűnt, valóban megindul a kisebb vallásfelekezetek államilag jóváhagyott alakulásának folyamata. Az állam ezzel ugyanis mintegy „komolyan gondolta", hogy a kisebb támogatottságú vagy újabb vallások híveinek is ugyanolyan joga felekezetként megszerveződni és vallási felfogásukat megélni, mint a katolikusoknak és reformátusoknak, a bevett és elismert felekezetek közötti különbségtétel ugyanis nem a törvényes működés jogi kereteire vonatkozott. Az 1906 utáni koalíciós kormányzás, majd a háborúba sodródó ország belpolitikai viharai nem teremtettek alkalmas körülményeket a felekezetalapítás további jogi elismertetéséhez. 1916-ban azonban mégis sor került egy újabbra, amikor is nem kultuszminiszteri rendelet, hanem parlament által alkotott törvény

(1916/17. tc.) nyilvánította törvényesen elismert felekezetnek a mohamedán vallás követőit. (A döntés mögött azonban nyilván nem a felekezeti élet további liberalizálására irányuló törekvés játszott fő szerepet, hanem a háborúban a központi hatalmak sorába lépett Törökországnak – a Monarchia katonai szövetségesének – tett gesztus, illetve a boszniai muzulmánok megnyugtatásának szándéka. Vagyis a törvényt – szemben a baptistákra vonatkozó korábbi rendelettel – egyértelműen aktuálpolitikai indíttatásúnak tekinthetjük.)

A világháborút követő forradalmak, a trianoni béke majd az ellenforradalmi rendszer létrejötte után – nyilván nem függetlenül az állam-egyház viszonyt gyökeresen eltérően értelmező *keresztény-nemzeti ideológia* térnyerésétől – alapvetően változtak meg a felekezetalapítás politikai keretei, mindenekelőtt az elismertetést kézben tartó állam egyházpolitikai szándékai. Már 1919 végétől, 1920 elejétől nyilvánvalóvá vált a történelmi egyházak állami szerepének felértékelődése, illetve azon felfogás uralkodóvá válása, hogy minden új társadalmi jelenség csak a kívánatos egységet bontja meg, ezért veszélyes, inkább visszaszorítani, mint legitimálni kell. A kisebb felekezetek (ekkor már egyértelműen szektának minősített közösségek) szemmel tartásakor az állam egyértelműen az azokra amúgy is ab ovo görbe szemmel néző történelmi keresztény egyházak álláspontját tette magáévá, illetve azok közreműködésére támaszkodott a felekezetalapítás elvi kérdéseinek tisztázásakor továbbá gyakorlati kivitelezésekor. 1921 decemberében például a kultusztárca körlevéllel fordult a történelmi egyházak püspökeihez, és széleskörű, bizalmas adatszolgáltatásra, továbbá állásfoglalásra kérte őket az egyházmegyéjük területén élő szektákkal kapcsolatban.

Nagyon fontos megjegyezni ezen a ponton, hogy a beérkezett adatokat 1923-ban újabb körlevélben összegző Klebelsberg Kunó (a korszak meghatározó jelentőségű kultúrpolitikusa) kezdeti egyházpolitikájából a századforduló liberális törvényhozása által kezdeményezett *gyakorlat folytatásának szándéka* rajzolható ki. Klebelsberg először is regisztrálta a tényt, hogy hazánkban jelentős méreteket kezdett ölteni a különböző keresztény irányzatú, történelmi egyházakon kívüli vagy azokkal épp teológiailag szembeforduló vallási mozgalmak elterjedése. A fejleménynek – mint leszögezte – maga sem örült, viszont úgy vélte: „A mozgalmak a lelki élet körébe tartoz-

ván az 1895. évi 43. tc.-kel és a trianoni békeszerződéssel is biztosított szabadságot élvezik, úgy hogy itteni részről történő beavatkozással a belső fejlődés jogát meggátolni alig áll módunkban." Már a megváltozott szándék jeleként azonban hozzátette, hogy ezek a vallási mozgalmak államellenesnek is látszanak, Amerikából terjednek el, különben is internacionalista irányzatúak, ezért mindenképpen fokozott figyelmet érdemelnek, s a kultusztárca számít a történelmi egyházak éberségére és az állami szervek adott esetben történő figyelmeztetésére. A miniszter ekkor még a vallásosság fellendítésében látja a szekták meggátolásának útját, mint írta: „lelki mozgalmakról lévén szó, jogi kényszerrel ellenük alig tehető valami, lelki irányú kell, hogy legyen" a védekezés is. Klebelsberg végkövetkeztetése azonban összességében mégis pozitív, s a századforduló törvényesítési eljárásának folytatását, a felekezetalapítás jogának további gyakorlását helyezte kilátásba. Érvelésében központi helyre azt a gondolatot állította, hogy mivel e csoportok szerveződését végleg meggátolni úgysem lehet, arra kell törekedni, hogy legalizálásukkal az állam ellenőrzése alatt fejtsék ki tevékenységüket. Különösen a metodistákat és az adventistákat vélte „veszélytelennek", sőt a hazai társadalmi-politikai viszonyok között hasznos tevékenységet folytató közösségeknek is, ezért az 1895/43. tc. felekezetalapításra vonatkozó szakaszainak kiegészítésére tett javaslatot a *vallásegyesület* fogalmának bevezetésével és „megtöltésével". Ez értelmezésében a meglévő törvényesen elismert státusnál is szűkebb érvényű, a társadalmi egyesületek speciális irányú csoportját jelentette volna, de mégis csak a vallásszabadság intézményes keretek közötti gyakorlásának biztosítékát tartalmazta. Érdemes a miniszter okfejtését felidézni: „[Az el nem ismert felekezetek] csupán a közigazgatási hatóság rendőri szempontú ellenőrzése alatt állanak, felmerült a gondolata annak, hogy szakszerű felügyelet alá helyeztessenek, mely felügyelet az 1895. évi 43. tc.-nek a jövőben elismerendő vallásfelekezetekre vonatkozó rendelkezései mintegy kiegészítéseként úgy volna esetleg a tapasztalt szükségből elérhető, hogy a hívek a vonatkozó törvényi rendelkezés figyelembevételével egyesületbe tömörítve vétetnének a vezetésem alatt álló minisztériumnak is felügyelete alá, amikor is közvetlen és szakszerű ellenőrzés alá volnának vonhatók. Ezen eljárással meghonosíttatnék a vallásegyesület, mely jogi vonatkozásban az előkészítés alatt álló egyesületi törvény kapcsán nyerhetne további szabályozást úgy, hogy ezzel *ezen országunk történelméből kinőtt autonomikus alakulatokra és életviszonylatra is kiterjesztetnék törvényhozásunk és kormányzatunk.*" (Kiemelés az eredetiben.)

Ez egyben az utolsó olyan állami megnyilatkozás is, mely a Horthy-korszakban a felekezetalapítás jogának további gyakorlására utal. Klebelsberg hamar megváltoztatta véleményét, és a felekezeti paletta színesítése helyett – a keresztény-nemzeti eszmekörből következő módon – a meglévő egyházpolitikai állapot bebetonozásának, az állam és a történelmi egyházak szervezeti-ideológiai összefonódásának álláspontjára helyezkedett, mely utóbbiak fokozott állami szerepvállalását a magyarság lelki egységének szilárdításaként, az új felekezetek elismerését pedig a társadalom erőinek szétforgácsolásaként értelmezte. Így az általa 1923-ban elmondottakból nem lett semmi, sőt ekkortól datálhatjuk azt a gyakorlatot is, hogy a felekezeti joggyakorlás szélességének megítélése (magyarán a felekezetalapítás joga) a kultuszminisztérium helyett a belügyminisztérium kezében súlypontozódott. A kisegyházak ügyeit ettől kezdve nem a vallásügyi igazgatás, hanem az állam- és a közbiztonság oldaláról közelítették meg, e vallási mozgalmakban a társadalom és az állam rendjének potenciális ellenfeleit látták, ezért kezelésük kizárólag a rendvédelmi szervek (rendőrség és csendőrség) feladatkörébe került.

Következtetésünk így röviden összegezhető: a Horthy-korszakban újabb felekezet törvényes elismertetésére *nem került sor*, sőt a második világháború felé haladva egyre inkább szűkültek a kisegyházak vonatkozó lehetőségei, fogyatkozott az állami elismertetéshez szükséges politikai háttér. Pedig többen megkísérelték a vallási élet sokszínűbbé tételét saját elismertetésük ügyével összekapcsolni. A korszakban a már 1920-ban is érvényes felekezeti besorolásokon az állam csak egyetlen alkalommal eszközölt – akkor is negatív irányultságú – változtatást: 1942-ben az országgyűlés hatályon kívül helyezte az említett 1895/42. tc.-et, vagyis megvonta a bevett státust az izraelita felekezettől és visszaminősítette azt törvényesen elismertnek. (Az 1942/8. tc. hivatkozási alapjának az izraelita felekezet egyéni és közösségi joggyakorlatában szükséges „harmonizáció" szükségességét nevezték – a három zsidótörvény életbe lépését követően.)

Mindennek okát egyértelműen abban jelölhetjük meg, hogy a Horthy-rendszer deklaráltan *életben tartotta* a századforduló egyházpolitikai törvényeit, köztük az 1895/43. tc.-et (sőt azt valamennyi vallási vonatkozású rendeleténél kizárólagos hivatkozási alapként használta), a szabad vallásgyakorlattal foglalkozó paragrafusoknak azonban nem az eredeti (bővítő), hanem nagyon is *szűkítő, korlátozó értelmezését* nyújtotta. A törvényből nem az állam által kínálható engedményekre, hanem az általa állítható korlátokra helyezte a hangsúlyt. A felekezetalapítás vonatkozásában sem az elismertetés lehetőségét és kritériumait ragadta meg, hanem azt a jogot, hogy az állam senkit nem minősít elismert felekezetnek, ha úgy akarja. Az említett 1895. évi törvénnyel való szembefordulás több ponton is megragadható, példaként csak azt említjük, hogy míg az elismertetés alapvető feltételeként a törvény csak a törvényességet és a közerkölcsiség tiszteletét rögzítette, addig a Horthy-rendszer hatóságai első helyre a felekezetek szabadságának mérlegelésében a fennálló rend iránti *politikai megbízhatóságot* helyezték, a gyakorlati megvalósításkor pedig nem a megalakult hitközségi szervezet létére stb. voltak tekintettel, hanem a történelmi egyházak érzékenységére, utóbbiak kivételezettségének tiszteletben tartására. Túlzás nélkül úgy is fogalmazhatunk, hogy a törvényesen elismert vallásfelekezeti státussal a Horthy-rendszer nem nagyon tudott mit kezdeni, hiszen azt a korábbi államrendszer kifejezetten a nem törvényellenes tevékenységet folytató új vallási képződmények legalizálására szánta, amit a történelmi egyházak és a kereszténység elveit politikai eszközökkel megvalósítani kívánó csoportok egyaránt nem tartottak kívánatosnak. Nagyon jellemző példa még minderre, hogy a baptista felekezet hivatalos jogállásában egyszer sem kezdeményeztek módosítást (vagyis, hogy megszüntessék törvényesen elismert besorolását), ugyanakkor a korszakban keletkezett, bizalmas vallásügyi szabályozást tartalmazó valamennyi belügyminiszteri utasítás, rendelet ugyanolyan szektának tekintette a baptistákat, mint az elismertséggel nem rendelkező közösségeket, s eszerint is jártak el velük szemben. Ha meg is említették eltérő jogállásukat, megfigyelendő társadalmi veszélyforrást láttak bennük, ugyanúgy, mint az adventistákban, a pünkösdiekben stb.

A trianoni békét becikkelyező 1921/33. tc. 55. §-a viszonylag pontosan körülírta a vallásszabadság értelmezésével kapcsolatos alapelveket: „Magyarország minden lakosát megilleti az a jog, hogy bármily hitet, vallást vagy hitvallást nyilvánosan vagy otthonában szabadon gyakorolhasson, amennyiben azok gyakorlata a közrenddel és a jó erkölcsökkel nem ellenkezik. Ezekkel a rendelkezésekkel szemben semmiféle rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz hatályos." Ugyanakkor a Horthy-kor állama ezzel teljesen ellentétes módon kizárólag „bizalmas" illetőleg „szigorúan titkos" minősítésű belügyminiszteri rendeletekkel szabályozta a vallásszabadság megvalósulásának gyakorlati kérdéseit, a kisegyházak vallási életét. (Évente, kétévente kaptak a helyi rendőr- és csendőrhatóságok átfogó jelentőségű vallásügyi rendeletet, egyes közösségek konkrét ügyeiben pedig folyamatosan bocsátottak ki ilyeneket.) Ugyanezen törvény még azt is rögzítette, hogy „minden magyar állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi". A magyar állam azonban a Horthy-korszakban következetesen diszkriminatív felekezeti politikát folytatott a törvényes rendet tiszteletben tartó, ugyanakkor a történelmi egyházak nemtetszését kiváltó kisegyházak irányában.

A korszak jogi kézikönyvei rendszerint a felekezetalapítás „befagyasztását" azzal indokolták, hogy az elismertségért folyamodó, vagy legalábbis arra számító kisegyházak nem felelnek meg az 1895/43. tc. kritériumainak (holott, mint jeleztük, nem erről volt szó), vagyis erkölcstelenek illetőleg a közrendre veszélyesek. Egy törvényesen el nem ismert felekezetről – például egy közigazgatási tanfolyamra írott összefoglalás szavaival – pedig csak azt tartották fontosnak kijelenteni, hogy mit nem élvezhet: „jogi személyiségét a törvény el nem ismeri, vagyonszerzését nem engedélyezi, szervezkedési jogát figyelembe nem veszi. Ilyen egyházak nem vehetik igénybe híveiknek vagyoni hozzájárulását az egyház szükségleteire, egyházközséget nem alakíthatnak, iskolát fenn nem tarthatnak, nyilvános gyülekezeteik a gyülekezési jog általános szabályai alá esnek, és a rendőri hatóságnál bejelentendők, s rendőri felügyelet alatt állanak." A korszak jogmagyarázói megpróbáltak éles különbséget tenni az egyének magán-vallásgyakorlata és azok összessége között, nem véve figyelembe, hogy a vallási élet (például egy istentisztelet) jellegéből adódóan közösségi tevékenység. Az 1943-as

elvekkel ötvöző, vagy akár az emberek vallási jóhiszeműségével visszaélő, azokat anyagilag megkárosító egyének, az általunk kisegyháznak tekintett említett csoportokról azonban ilyen eseteknek nem találtuk nyomát.)

1925-ben az északkeleti megyékben rendeltek el széleskörű nyomozást adventista és egyéb csoportok felszámolására, melynek okát abban jelölték meg, hogy a kisegyházak egyszerre a kommunizmus ravaszul burkolt ügynökei, az amúgy is „nemzeti szempontból megbízhatatlan" zsidóság cinkosai és a kisantant által pénzelt társaságok. (A detektívjelentések számos önellentmondása közül csak utóbbira hívjuk fel a figyelmet: a kisegyházakat Romániában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában is üldözték stb.) A belügyminiszter 1926-ban újabb rendeletet bocsátott ki, melyben a rendőrséget utasította, hogy a történelmi egyházak helyi képviselőjének kérjék ki a véleményét a szekták elleni intézkedésekkor. Egy évvel később a kormány újraszabályozta a kérdést, nem utolsó sorban azért, mert a történelmi egyházak vezetői a hatóságok erőteljes fellépését sürgették. A szektakérdés jelentős belpolitikai ügyként való kezelésére utal, hogy 1928-ban négy miniszter bizalmas értekezleten vitatta meg a szektaellenes tennivalókat.

A *vidéki hatóságok* számára azonban mindezt nagyon nehéz volt megvalósítani, hiszen lényegében lehetetlennek bizonyult annak előírása, hogy pontosan mit és miért kell tiltaniuk. Többek között minden igyekezetük ellenére sem tudták definiálni, hogy mi sérti például a történelmi egyházak hitelveit (amikor a katolikus és református teológiai felfogás is több ponton ellentmond egymásnak) stb. Ezért a rendőri szervek inkább a szigorú korlátozás álláspontjára helyezkedtek, eljárásuk indoklásául pedig nem elkövetett konkrét bűnök felsorolását, hanem a nemzetre gyakorolt veszélyesség általános frázisait használták, holott ilyesmi az érintett csoportok hitelveiből még nyomokban sem volt kimutatható. Jellemző például a putnoki főszolgabíró egy 1924-es rendelete, amely az adventisták ottani működését tiltotta be: „nemzeti közérdekből sem kívánatos a szekta működése, mert a szociáldemokrácia és kommunizmus internacionalizmusát olthatja a szívekbe [...] valószínű, hogy külföldi kémszolgálatra használják fel a szekta híveit, mely a vallás leple alatt óhajtja nemzet- és hazafiatlan elveit megvalósítani." 1928-ban egy Szabolcs megyei községben lakó metodista

meghívott magához egy prédikátort, aki a házigazdán és feleségén kívül két szomszéddal beszélgetett, amikor csendőrök ütöttek rajtuk, és a metodistát napokig fogva tartották. A csendőri jelentés szerint az illető gyűlöletkeltő uszításával „összecsődítette a falut" (ehhez hasonló sem történt) és egyébként is „politikailag megbízhatatlan" (a terjedelmes nyomozati anyagból sem derül ki, hogy miért). Egyik legnagyobb port felvert esemény Ibrány községben történt, ahol több tucat földműves kívánt kilépni a református egyházból, saját – adataink szerint különös, szigorú erkölcsösséget, de távolról sem közveszélyes elveket hirdető – bibliai mozgalom létrehozása céljából. A hatóságok a legkülönfélébb címeken akadályozták összejöveteleiket, majd a tizenkét vezetőt egyszerűen elmegyógyintézetbe zárták. Mivel épelméjűek voltak, hamarosan visszanyerték szabadságukat, persze kezelésük költségeit utólag velük fizettették meg. Az ügy már a belügyminisztériumba is eljutott, ahol helyeselték a példátlanul szigorú fellépést, mivel Budapestről úgy tűnt, hogy a szabolcsi falvak hasonló mozgalmait „Amerikán keresztül a bolsevista Oroszország szítja". A nem kis logikai bukfencet tartalmazó feltételezés jellemző a korszak sajátos ellenségképére, mely a belügyminisztérium aktáiban egy komplett magyarellenes kémtörténetté alakult (a faluban megjelent állítólagos sötét öltönyös férfiakkal együtt), anélkül hogy bármi konkrétumot is tartalmazna a vallásos társaság nemzeti méreteket öltött „veszélyességével" kapcsolatban.

A felekezetalapítás jogának gyakorlása nagyon szorosan összefüggött ebben a korban a *történelmi egyházak* megnyilatkozásaival, abból, hogy vezetőik hogyan értelmezték az állammal történő kapcsolattartást. Bár többnyire a kisegyházak erőteljes visszaszorítását szorgalmazták, stratégiáik között azonban mutathatók ki eltérések. Zadravecz István *római katolikus* tábori püspök például már 1920 körül a területi revízió ellehetetlenítésének értelmezte a baptisták, adventisták stb. tevékenységét, csak azért, mert egyesek – konkrétan kizárólag a nazarénusok és a jehovisták – fegyverfogás-ellenes tanokat hirdettek, ezt azonban valamennyi vonatkozó közösségre kivetítette. A katolikus püspöki kar 1925-ben – Prohászka Ottokár fogalmazásában – főpásztori körlevelet adott ki a szekták ellen, továbbá számos népszerűsítő röpiratot készíttettek ellenük. Ezekben nem pusztán katolikus dogmatikai alapról bírálták a kisegyházak hitelveit, hanem azok

társadalmi veszélyességével, a nemzet egységét bomlasztó tevékenységgel vádolták őket, mindazonáltal a szektakérdés megoldását alapvetően rendőrségi ügynek tekintették. Csernoch János esztergomi érsek azzal is igyekezett a belügyminisztert az erőteljesebb korlátozásra rábírni, hogy a bethleni konszolidáció veszélyeztetését tulajdonította nekik. Zichy Nándor veszprémi püspök még alaptalan előítéletek felkeltésével is igyekezett a közvéleményben negatív képet kialakítani a kisegyházakról, a baptistákról többek között azt írta, hogy ingyenes amerikai hajójegyet kínálnak az áttérőknek stb. A *református egyház* szintén igyekezett a közvélemény mozgósító, továbbá a rendőrség korlátozó eszközeit igénybe venni, mégis szektaellenes stratégiájában a hitvédelmi és egyházfegyelmi eszközök alkalmazása került a középpontba. Elhangzottak olyan református vélemények is, miszerint a belügyi szervek fellépése inkább gyengíti a protestáns öntudatot, és elutasították azt a felfogást, hogy – mint egy debreceni teológus írta – „a lelki gondozás evangyéliomi fegyverei helyett börtönnel akarjunk magunknak híveket szerezni vagy megtartani". Az 1920-as évek második felére azonban jórészt átvették a hatóságok érveit, és helyesnek tartották az erőteljesebb államhatalmi fellépést. Az *evangélikusok* 1926-ban tartott közgyűlésén a belügyminiszter jóval határozottabb fellépését sürgették. A szektákat a „nemzet lelki egységének" bomlasztásával vádolták, és szorgalmazták, hogy a történelmi egyházak országos és helyi szinten is működjenek együtt a rendőri és csendőri szervekkel.

A felekezeti kérdések 1930-as években történt változásainak vázolása előtt érdemes ennek illusztrálására néhány *külföldi párhuzamot* is felhozni. A vallásszabadság kérdésében a 18. század vége óta állandó hivatkozási és viszonyítási alapnak használt *Egyesült Államok* alkotmányában az állam és egyház elválasztását akképpen értelmezték, hogy a polgárok gyakorlatilag tetszőleges számú és irányzatú vallásfelekezetet létrehozhatnak, működési engedélyüket az állam csak elismeri, ellenük kizárólag köztörvényes bűncselekmények elkövetése esetén lép fel. Nem véletlen, hogy az Európába missziós célzattal érkező kisegyházak többsége az Egyesült Államokban erősödött meg annyira, hogy kiépült, stabil egyházi szervezetet hozhasson létre. A felekezetalapítás jogának gyakorlását a 20. században sem korlátozta valamely egyéb egyházpolitikai szándék. Európa nyugati felében

(Anglia, Franciaország, Hollandia) a felekezetalapításnak szintén megvolt a jogi lehetősége, mellyel az érintettek élhettek is, annak ellenére, hogy a tradicionális egyházak itt jóval erősebb pozíciókkal rendelkeztek, mint Észak-Amerikában. Ezen országok közéletét ekkoriban csak ritkán kavarták fel a különféle „szektaügyek". Az állam és az egyház elválasztásának elve az első világháborút követő polgári alkotmányokban szinte kivétel nélkül megtalálható, ugyanakkor Csizmadia Andor is rámutatott, hogy az előremutató rendelkezések többsége a megvalósításkor „kompromisszumokba fulladt". A weimari *Németországban* az alkotmány széles jogkört biztosított a vallásgyakorlat folytatására, nem ismert el ugyan egyetlen államegyházat sem, ugyanakkor létrehozta a bevett felekezetek államegyháziságának megfelelő felügyeleti koordináció rendszert (Staatskirchenhoheit), mely a történelmi egyházakat nem tekintette az államszervezet részének, ugyanakkor biztosította több előjogukat és autonómiájuk érintetlenségét. A lényeg azonban ezúttal is a gyakorlati alkalmazásban rejlik, s Németországban a náci hatalomátvételig az újabb keletű vallásfelekezetek viszonylag könnyen és kevés akadályoztatástól érintve alakulhattak meg, illetve működhettek. Jellemző példa, hogy az Európa-szerte állandó zaklatásoknak kitett jehovisták Németországban törvényes felekezetként működtek, s egyik fő központjukat Magdeburgban állították fel. 1933 januárja után azonban a nácik drasztikusan korlátozták a kisebb felekezetek működését, többségüket betiltották, tagjait folyamatosan zaklatták, sőt a jehovistákat megkülönböztető jelzés (lila háromszög) viselésére kötelezték, koncentrációs táborokba hurcolták. A germán fajiságot hirdető ideológia nem tűrhette a vallásszabadság kifejezését (miközben elvben számos, azt biztosító törvény életben maradt), még a Hitlerrel konkordátumot kötő katolikus egyházzal kapcsolatban is a „sekrestyébe szorítás" elvét vallották. A németországihoz hasonló folyamatok zajlottak le az 1938-ig önálló Ausztriában is.

Lengyelországban az 1921-es alkotmány kijelentette, hogy a katolikus egyház vezető helyet foglal el az állam életében, ugyanakkor minden polgár számára szabad a vallásválasztás és gyakorlás joga. (Feltételként itt is csak a közrend és az erkölcs védelmét határozták meg.) A kiemelt pozíciót elfoglaló katolikus egyház mellett elismertnek tekintették az ortodox, az

gyülekezeteiket, hanem 1933-ban még országos konferenciájukat is szétoszlatták a rendőrök, mondván, hogy szektának számítanak. (Mindez majdnem három évtizeddel a baptisták törvényesítését követően történt.) A kisegyházi közösségek zaklatására egyébként az engedélyeztetési procedúra hiánya, az összejöveteleken kiskorúak jelenléte adtak leggyakrabban alapot, de még olyan apróságokért is feljelentették őket (például a szegedi baptistákat 1934-ben), hogy az imaházukra tett bibliai idézet „közrendészetileg kifogásolható" stb. A hatósági akciókat helyi és országos szinten a történelmi egyházak támogatták, amit számos minisztérium és egyházi szervek közötti levélváltás, illetve egyházi lapokban megjelent tanulmány és szektaellenes konferencia is jelzett. (Utóbbiak közül kiemelkedett a református egyház 1933-ban Sárospatakon tartott rendezvénye.) 1935-ben például Hanauer Á. István váci püspök bizalmas levélben kereste meg Preszly Elemér belügyminisztériumi államtitkárt azzal, hogy utasítsa Ladánybene község elöljáróit az ott megjelent baptisták kiutasítására. „Baptistáknak adják ki magukat, de a valóságban megfigyelés szerint ennek leple alatt kommunista propagandát űznek" – írta, és meg volt arról győződve, hogy a Szovjetunió pénzeli őket. Az érvelés logikája ezúttal sem problémamentes, hiszen ha valaki a harmincas években kommunista szervezkedésbe akart kezdeni, nem valószínű, hogy egy faluban pont egy – amúgy is köztudottan éber hatósági figyelemnek kitett – kisegyházat választ fedőszervéül. A különböző (bal- és jobboldali) politikai ideológusok egyaránt nemzethalállal fenyegető veszélyt láttak a „szekták" tevékenységében. A jobboldali, nacionalista politikusok és publicisták általában a történelmi egyházak államfenntartó szerepét, a magyarság lelki egységét látták sértve általuk, míg a baloldali és a népi írók inkább a szegény magyar nép, konkrétan az alföldi parasztság helyzetének kilátástalanságát vélte felfedezni gyarapodásukban. 1936–1937 folyamán a falukutatók igyekeztek feltárni a parasztság nehézségeit – és az egyik legnagyobb tragédiának a szektásodást tartották, legjelentősebb képviselőik (Kovács Imre, Féja Géza) úgy vélték, hogy „a" szekta az agrárproletariátus nyomorából, a parasztság föld utáni vágyából táplálkozik, városokban szerintük alig tudnak lábra kapni.

A *második világháború* kitörését követően, 1939 decemberében Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a honvédelem érdekeire hivatkozva szinte kivétel nélkül betiltotta a vallási kisebbségek mindenféle tevékenységét, tehát még korábbi (erősen korlátozott) jogaikat sem gyakorolhatták. A szektakérdés „végső megoldása" a történelmi egyházaktól eltérő hitéleti tevékenység drasztikus korlátozását illetve felszámolásának kísérletét jelentette. Az évek folyamán egyre élénkebben figyelték és büntették legkisebb mozgolódásukat (pl. titkos összejövetel kísérletét) is. A zaklatások minden korábbinál nagyobb méreteket öltöttek, és egyre több „szektást" ítéltek börtönbüntetésre, internálásra, sőt a jehovisták esetén 1942-ben országos begyűjtőakciót indítottak, egyes csoportjaikat munkaszolgálatra ítélték illetve koncentrációs táborba hurcolták.

A felekezetek jogi helyzetének megítélésekor rövid kitérőként említést kell tennünk a *világháborút követő* néhány évről is. Az újjászerveződő belügyminisztérium hatálytalanította a kisegyházakat sértő korábbi rendelkezéseket, és az állam számos megnyilatkozásában (például a békeszerződésben stb.) tett hitet a vallás- és lelkiismereti szabadság eszméjének tiszteletben tartása mellett. Eleinte úgy tűnt, a felekezetek törvényesítésének folyamata akár ott is folytatódhat, ahol az első világháború előtt abbamaradt. 1947 októberében a vallás- és közoktatási miniszter rendeleti úton elismert felekezetnek nyilvánította a metodista egyházat, majd az országgyűlés alig két hónappal később törvényt alkotott a bevett és a törvényesen elismert felekezetek közötti különbségek megszüntetéséről (1947/33. tc.). Számos kisegyház ezt követően állami elismerést kapott (jogilag tehát egyenjogú lett a történelmi egyházakkal), azonban ekkor sem szabad megfeledkezni az állami rendelkezések mögötti politikai szándékok fontosságáról. Az 1947–48 folyamán hozott egyházpolitikai intézkedések ugyanis már a vallásfelekezeteknek az államszocialista rendszerbe való kényszerítését készítették elő, és ekkor már nemcsak a kisebb, hanem nagyon is hangsúlyosan a történelmi egyházak háttérbe szorítására irányultak. A „szekták" pedig hasonló ideológiai tipizálás áldozatai lettek újra, értelemszerűen fordított előjellel: az autokratikus államirányítás szemében a történelmi egyházaktól független vallásosság a szovjet bolsevizmus helyett az amerikai imperializmus obskúrus ügynökévé, a „keresztény nemzet" helyett a „szocialista társadalom" bomlasztójává lényegült át, ám nagyon is hasonló módszerekkel lépett fel velük szemben.

Irodalom

A jelen dolgozathoz felhasznált források és szakirodalom jelentős részét már az ELTE BTK-n megvédett PhD-disszertációm publikált változatában részletesen ismertettem: FAZEKAS CSABA: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban.* Budapest, 1996. (Látószög könyvek) A részletes hivatkozásoktól ezért ezúttal eltekintettem, csak a fontosabb, illetve ott nem említett adatok forrásmunkáit sorolom fel.

Az egyházak jogi helyzetével összefüggő kérdésekre máig az egyik legalaposabb monográfia: CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak alakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban.* Budapest, 1966. A korszak felekezetalapítással kapcsolatos jogértelmezésére felhasználtuk még: HARAI LÁSZLÓ (szerk.): *A vallás- és közoktatásügyi igazgatás hatályos jogszabályainak gyűjteménye.* II. rész. Vallásügyi igazgatás. Budapest, 1943. 27.; GALLAY REZSŐ: *A vallásügyi közigazgatás és az egyházi szervezetek.* Nyíregyháza, é. n. [1942.] (A nyíregyházi községi közigazgatási tanfolyam kiadványai, 19.) 12–13.

A terminológiai kérdésekre (pl. szekta fogalmára) vonatkozó széles körű irodalomból: HORVÁTH ZSUZSA: A vallási pluralizmusról. In: Csákó Mihály (szerk.): *Hitek és emberek. Horváth Zsuzsa tanulmányai kisegyházakról, vallási mozgalmakról.* Budapest, 1995. 339–345. A kisegyházak történetével foglalkozó szakirodalom gyakran érinti a felekezetalapítás kérdéskörét is. Lásd pl.: SZIGETI JENŐ: A kisebb magyarországi egyházak. In: Lendvai L. Ferenc (szerk.): *A magyar protestantizmus, 1918–1948.* Budapest, 1987. 188–262.; KARDOS LÁSZLÓ – SZIGETI JENŐ: *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok.* Budapest, 1988. stb.

A modern szektafogalom megszületésére és a felvilágosult abszolutizmus értelmezésére újabban kísérletet tettem: FAZEKAS CSABA: Protestáns megújulási mozgalom és szektaügy a XVIII. századi Szabolcs vármegyében. In: *Történelmi tanulmányok.* Miskolc, 1999. (Studia Miskolcinensia, 3.) 120–144. A dualizmus első időszakának egyházpolitikai vitáiról lásd: CSORBA LÁSZLÓ: *A vallásalap „jogi természete".* Budapest, 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 2.) 89–141. Eötvös József idézett beszéde pl.: ZELLER ÁRPÁD: *A magyar egyházpolitika, 1847–1894.* I. köt. Budapest, 1894. 545–547.

A dolgozatban felhasznált egyházpolitikai törvényeket az alábbi munka alapján idéztük: GERGELY JENŐ: Egyházpolitikai törvények Magyarországon a polgári korban (1848–1948). In: *Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a 19. és 20. században.* Budapest, 1996. (A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára, VIII.)

40–53. (További törvényekre lásd a *Magyar Törvénytár* vonatkozó köteteit.) Az 1990/4. tc.-et: *Az egyházak szerepe a megújuló társadalmakban.* Budapest, 1997. 57–66. ; az egyházak nyilvántartásba vételével kapcsolatos jogértelmezés irodalmából általában használtuk: ERDŐ PÉTER: A vallási közösségek és jogi kezelésük. In: *Jogtudományi Közlöny,* 1999. március. 127–131.; különösen: SAJÓ ANDRÁS: A „kisegyház" mint alkotmányjogi képtelenség. *Fundamentum,* 1999/2. sz. 87–98.

Az egyházpolitikai folyamatokra, a történelmi egyházak és az állam kapcsolatairól jól használtuk: GERGELY JENŐ: *A politikai katolicizmus Magyarországon.* Budapest, 1977.; UŐ: *A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945.* Budapest, 1997.; BOLYKI JÁNOS – LADÁNYI SÁNDOR: A magyarországi református egyház 1918–1948 között. (1987) In: BARCZA JÓZSEF – DIENES DÉNES (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története, 1918–1990.* Tanulmányok. Sárospatak, 1999. (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai, 4.) 7–100. A két világháború közötti felekezetalapítási kísérleteket és szektaügyeket említett kötetemben összefoglaltam, újabb irodalommal lásd még: FAZEKAS CSABA: A csendőrség és a történelmi egyházak kapcsolatai a Horthy-korszakban az el nem ismert felekezetek kezelése tükrében. In: PARÁDI JÓZSEF (szerk.): *A napóleoni közbiztonsági őrtestület útja Párizstól – Itálián és Ausztrián keresztül – Budapestig.* H. n. [Budapest], 1998. (Rendvédelem-történeti Füzetek, VII., 8.) 34–40.; az említett 1925. évi püspökkari körlevélről újabban: MÓZESSY GERGELY: *Prohászka Ottokár a magyar püspöki karban.* (Megjelenés alatt.)

A Magyarországon kívüli egyházpolitikai törvényekről és alkalmazásukról CSIZMADIA ANDOR idézett monográfiája mellett (104–108.) használtuk: BEKE IMRE: *Az Amerikai Egyesült Államok politikai lexikona.* Budapest – New York, 1991. 29–30.; NAGY LAJOS: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában.* Kolozsvár, 1944. [Reprint: Székelyudvarhely, 1994.] 69., 101., 229., 263. stb.

Sarnyai Csaba Máté

Az autonómiáról – nézetei egy papnak (1919. március)*

(Páter Zadravecz István, az ellenforradalom „Kapisztránja”[1] a katolikus autonómiáról)**

Zadravecz páter a szónoki emelvényen

Bevezetés

Mielőtt a tanulmányunk alcímben jelzett tárgyára térnénk, szót kell ejtenünk a témánk szempontjából hangsúlyos életrajzi elemekről, elsődlegesen Zadravecz pályájának 1919-es szakaszáról. Ennek felvázolását követően az általa 1919. március első napjaiban írt katolikus autonómia-koncepciót ismertetjük. Végül igyekszünk az autonómia-törekvések zadraveczi interpretációját a korábbi megfogalmazások legfontosabb elemeivel összevetni, végül a konkrét történeti viszonyok közé helyezve értékelni.

I. Zadravecz István pályájáról, különös tekintettel az 1919-es esztendőre

Zadravecz János – az István nevet a ferences rendbe való belépésekor vette fel – 1884-ben született Csáktornyán. Szülei papi pályára adták, tizennégy éves korában lépett be a franciskánusokhoz. A rend Rómába küldte tanulni, itt szentelték fel 1907-ben. Ezután a bajai, majd a gyöngyösi rendi iskolában teológiát tanított. 1915-ben került Szegedre, ahol házfőnök lett. Politikus alkatú ember lévén, a szószéket gyakorta felhasználta arra, hogy az ige hirdetését politikai állásfoglalással kösse össze. A háború alatt tartott szentbeszédeivel jelentős népszerűségre tett szert hívei körében és a városban egyaránt.

---

* A kutatásokat az *Országos Tudományos és Kutatási Alap*, az MTA–*Sasakawa Alapítvány*, a *Soros Alapítvány* és a *Faludi Ferenc Akadémia* támogatta.

** Jelen tanulmány szerzője *köszönettel* tartozik *Ormos Mária* professzor asszonynak, aki felhívta figyelmét a szegedi ellenforradalmi kormányok működésével kapcsolatos történeti kutatások problémáira.

[1] Ezt a szófordulatot Nagymihály Sándor Zadraveczről szóló könyvének címéből kölcsönöztük. Lásd Nagymihály Sándor: *Zadravecz püspök, a szegedi Kapisztrán*. Budapest, 1941. (A továbbiakban Nagymihály.)

Az őszirózsás forradalom Szegeden találta. 1918. október 31-én, a Károlyi-kormány megalakulásakor mondott szentbeszédében így fogalmazott: *„Ne gondoljátok, hogy a forradalomnak független Magyarország a célja. Bár ez volna, én szívemből kiáltanám rá az éljent. Vallás, pap, egyház, hazaüldözés az egésznek a mottója!"*[2]

A proletárdiktatúra, elsődlegesen a francia katonai jelenlét miatt, csupán néhány napig állt fenn Szegeden. Ez idő alatt, miután a budapesti kormányzótanács kimondta az egyház és az állam teljes szétválasztását, március 25-én a szegedi forradalmi kormányzótanács határozata alapján Zadraveczet letartóztatták. Kérdésére, hogy ez politikai okokból történt-e, hiszen ekkor a Károlyi-párt helyi szervezetének alelnöke volt, nem kapott választ. Két nap múlva a tiszavirág életű proletárdiktatúra exponensei elmenekültek a városból, így a páter is kiszabadult.[3]

István atya akkor kerül ismét a politika vérkeringésébe, amikor április 25-én, az előző nap Bécsből Szegedre érkezett Gömbös Gyula javaslatára, az országban először itt alakult meg az Anti Bolsevista Comite helyi szervezete, amely tagjai közé választotta. Ezt május 4-én hozták nyilvánosságra.[4] Az ugyanezen a napon tartott misén megjelent a teljes tisztikar, élén a tábornokokkal. A páter itt elmondott prédikációjában[5] kifejtette, hogy a testvériség tanításának hirdetése és megélése által Jézus a legnagyobb internacionalista, de hozzátette, hogy a nemzeti érzés és a hazaszeretet a forrása a *„nagy internacionálé szeretetnek"*. Ennek értelmében a feladat *„öntudatra ébredve édes hazánkat menteni!"* Méghozzá nem a *„nemzetellenes internacionális szocializmus"*, hanem a *„nacionális, nemes szocializmus"* krisztusi eszmei bázisán. Egy hétre rá, május 11-én, ünnepélyes tábori misét celebrált, ahol az egész katonai és csendőri tisztikar, valamint

[2] Idézi: Nagymihály 49.

[3] *A szegedi ferences rendház története* /Historia Domus/ (a továbbiakban: HD) I. kötet, 1820–1920.; 1919. március 25. 705. és 1919. március 27. 706.

[4] Erről lásd: DR. KELEMEN BÉLA: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez(1919.)* 1922. (továbbiakban: Kelemen) 100.

[5] *Nyomtatvány. Csongrád Megyei Levéltár* (CsML) TONELLI SÁNDOR iratai 1919–1939. XIV. 10. 1. doboz Francia megszállásra vonatkozó iratok 1919/1920.

a legénység is megjelent. Itt Páter István a szentbeszédben a megújhodott katonaság erényeiről beszélt, mintegy előző vasárnapi gondolatmenetét folytatatva. Előzőleg ugyanis a polgárság és munkásság számára kívánt utat mutatni abban, hogyan lehet ujjá szervezni az országot, most pedig a katonaságnak abban, hogy *„miképp kell viselkednie az édes Hazában"*. *„Én a katonában két erényt láthatok csak: 1. A hazaszeretet és 2. a fegyelmet."*[6]

A következő szempontunkból két esemény miatt is fontos időszak július közepe. 12-én a gr. Károlyi Gyula vezette kormányt felváltotta P. Ábrahám Dezső kabinetje. Horthy Miklós, ekkor még mint hadügyminiszter, felhívta a kormány figyelmét arra, hogy a sikeres ellenforradalomi katonai tevékenység érdekében szükséges – a még a június 5-i parancsa alapján szerveződő – nemzeti hadsereg egységes irányítása. Ezt egy külön felállítandó hadsereg-parancsnokság segítségével látta megvalósíthatónak.[7] Miután Horthynak az antant tiltakozása miatt távoznia kellett a Hadügy Minisztérium éléről, megkapta a nemzeti hadsereg fővezérletét. Ezzel nagyjából egy időben, július 15-én pedig Zadravecz István a Klauzál téren felszentelte a Prónay-különítmény zászlaját.[8] Az ebből az alakalomból tartott nagyhatású beszédében az alakuló nemzeti hadsereg hivatását Hunyadi János pogány törökverő seregének küldetéséhez hasonlította.[9]

A tanácskormány augusztus 1-jei lemondása után már csak rövid ideig, de nagy aktivitással működtek a Szegeden koncentrálódó ellenforradalmi erők. Horthy augusztus 9-i hadparancsában bejelentette fővezérré való kinevezését, és már másnap felkereste István atyát kérve tőle, hogy tábori papként csatlakozzon a Dunántúlra induló nemzeti hadsereghez. A guardián az ugyanezen a napon elmondott prédikációjában fogalmazta meg a maga hivatását: *„Két talizmánt viszek magammal: keresztet és Magyarország*

[6] Nyomtatvány uo.

[7] BOROVI JÓZSEF: *A magyar tábori lelkészet története.* Budapest, 1992. (A továbbiakban: Borovi) 126.

[8] Érdemes megjegyezni, hogy a zászlóanya Gömbös Gyuláné volt. Lásd erről: Kelemen 366.

[9] BORSÁNYI GYÖRGY: *Páter Zadravecz titkos naplója.* Budapest, 1967. (A továbbiakban Borsányi) 9.

térképét (...) felrázom mindenkiben a keresztényi érzületet és a nemzeti önérzetet. Azért élek, azért dolgozom, hogy a régi haza határaiból, a régi Magyarország földterületéből semmi el ne vesszen."[10]

József főherceg, mint kormányzó – a fővárosban megalakult Fridrich István vezette kormány hozzájárulásával – Horthyt az összes magyar haderő parancsnokává nevezte ki. Két nap múlva az Ábrahám Dezső vezette második szegedi kormány beszüntette működését, Horthy pedig 13-án Szegedről Siófokra utazott, ahol felállították a nemzeti hadsereg főhadiszállását.

Horthy hatalmának 1919 novemberi biztosítása után a fővezérség a katonai tábori lelkészi kar újjászervezését kezdeményezte.[11] Bár a Huszár-kormány részéről a korábbi tevékenységük alapján országosan jóval ismertebb és elismertebb Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, illetve Bangha Béla jezsuita szerzetes neve is felmerült e tisztségre[12], a fővezér – Horthy Miklós – a magyar nemzeti hadsereg azon óhaját fejezte ki, hogy előbb apostoli tábori helynökké – majd a szükséges procedúra után – tábori püspökké azt a Zadravecz Istvánt nevezzék ki: *„aki a keresztény világnézetért és a magyar nemzeti eszméért vívott küzdelemben mindkét forradalom idején kiváló és eredményteljes tevékenységet fejtett ki, és ezen szereplése következtében a hadsereggel immár elválaszthatatlanul összefonódott."*[13] Ezzel összecsengenek a szegedi ferences rendház Historia Domusának a pátertől közvetetten idézett sorai: „*O tudja, és nevetve mondogatja, hogy a sok lótás-futással, ellenforradalmi gyűlésezgetéssel: vagy a hazamentők lajstromába írja be a nevét, vagy pedig az akasztófát kovácsolja össze magának."*[14]

Innentől kezdve pályája 1921-ig töretlen. Az első töréspont az, a sok vitát kiváltó elképzelése, amelyet röviden a Kapisztrán-kultusz kibontakoztatásaként summázhatunk. Ennek jegyében Hunyadi János tábori papját a magyar hadsereg hivatalos védőszentjévé szerette volna nyilváníttatni.[15] Horthynak szóban 1921. február 17-én tette meg javaslatát ez ügyben, majd írásban fordult a honvédelmi miniszterhez március 29-én. A propozíció ellen egyrészt tiltakoztak a protestánsok, hiszen a hadsereg egészére vonatkozó szent kultusz nyilvánvalóan ellenkezett egyházi tanításaikkal. Nem lelkesedtek azonban érte a katolikus püspökök sem, mivel részben a ferences rend esetleges túl hangsúlyozását, részben pedig eléggé szembetűnő személyes áthallásokat véltek felfedezni benne.

A királykérdésben elfoglalt pozíciója tovább nehezítette Zadravecz helyzetét a kor egyházi és politikai viszonyrendszerében. Egyházi méltósága, püspöktársai többségéhez hasonlóan inkább királyhűséget diktált volna a számára. Másfelől viszont, mint a fentiekben is láthattuk, a Horthy-rendszer politikai elitjéhez erős szálak kötötték. Az a pillanat, amikor egyértelműen állást kellett foglalnia, a IV. Károly királyhoz átállt csapatok és a Horthyhoz hű hadsereg közötti budaörsi csata napja volt. Aznap, 1921. október 23-án Zadravecz – ahogyan ezt tőle mint tábori püspöktől kategorikusan megkövetelték – elutazott Budaörsre, és kiállt a Horthyt támogató erők mellett. Ezzel a nehezen elkerülhető lépéssel egyházi körökben tovább gyengítette helyzetét.

Egyházi és politikai ellehetetlenüléséhez végül a frankhamisításban való közreműködése vezetett. A botrány 1925 végi kirobbanása után személye a Bethlen-kormánynak és az egyháznak egyaránt kényelmetlenné vált, így Zadravecz benyújtotta lemondását. A húszas évek végén teljesen megválik az aktív közéleti szerepléstől, visszavonul a budapesti ferences rendházába. Emlékiratai megírása után zarándokutat tesz a Szentföldre, erről egy kisebb könyvet is ír, majd a Szentföld című kiadványt és a Katholikus Lexikont szerkeszti. A bécsi döntéseket követően buzdító beszédeket tartva tért újra vissza a nyilvánosság elé.

A második világháború után mint háborús és népellenes bűnöst a népbíróság két évi szabadságvesztésre ítélte. 1954-ben részt vett a Keresz-

[10] Idézi: Kelemen 458.

[11] A körletparancsnokságonként felállítandó tábori lelkészi hivatalokról lásd 147 055/eln. 6. sz. – 1919. rendeletet. Idézi: Borovi 129.

[12] Borovi 132.

[13] Horthy Miklós levelét Csernoch János herceg prímáshoz. In: Borsányi 33.

[14] HD I. kötet, 1820–1920.; 1919. május 6. 708.

[15] Borsányi 52–60.

tény Nemzeti Párt illegális szervezetében, majd 1960-ban olyan kispapokat szentelt fel, akiket, mivel szembefordultak az állam és az egyház között létrejött 1950-es „megállapodással", kizárták a központi papi szemináriumból. 1965-ben halt meg. Az esztergomi Ferences Rendház kriptájában nyugszik.

II. *Zadravecz István katolikus autonómia-koncepciója*

Az életpálya címszavas, és benne az 1919-es esztendő kissé részletesebb bemutatását követően – a Zadravecz-féle autonómia-elképzelés megírásának motivációi, és a koncepció értelmezése szempontjából egyaránt – érdemes megemlítenünk egy még 1919. január 12-én Juhász Gyulának tett nyilatkozatát.[16] A Tűz című szegedi lap hasábjain a papság helyzetéről beszélt az új viszonyok között. Az őszirózsás forradalmat ekkor már – eltérően az 1918. október 31-i idézett prédikációjától, és más későbbi megfogalmazásaitól – szükségesnek, igazságosnak, nagy bűnök és nyomorúságok megszüntetőjének nevezte. A demokrácia híveként aposztrofálta magát, hiszen szavai szerint mint ferences szerzetes nem is tehet másként. Szerzetesi fogadalma értelmében önként vállalt szegénységben és egyenlőségben él társaival együtt. *„A kommunizmust mi a magunk körében már századok óta megvalósítottuk, vita communisban élünk"* – mondja. Ez a legideálisabb életközösség annak az embernek, aki szabadon és tökéletességre törekedve akarja teljesíteni földi hivatását.

Az alsópapság bizonyos köreiben felmerülő reformtörekvések kapcsán[17] megjegyzi, hogy maga is szükségesnek tartja az egyházban a haladást: elsősorban a gazdasági reformokat. Szerinte azonban az egyházfegyelmi szabályok változtathatatlanok. Különösen érvényes ez a sokat támadott cölibátusra, amit mindenképpen fenn kíván tartani. A család ugyanis elvonná a papokat a lelki életre való odafigyeléstől. Aki nősülni akar, az lépjen ki a papi rendből, de az egyház ne átkozza ki őt. *„Legyünk liberálisok másokkal szemben, önmagunkkal szemben pedig szigorúak!"* zárja le a későbbiek ismeretében mindenképpen meggondolkodtató beszélgetést.

[16] Juhász Gyula: Páter Zadravecz a világ és a papság dolgairól. *Tűz* II. évf. 3. sz. 1919. január 23. 4–5.

[17] Délmagyarországi Papi Tanács Végrehajtó Bizottságának 1918. november 16-i nyilatkozata és programja (nyomtatványok) megtalálható a HD. I. kötet, 1820–1920. 1918. november 16. 696. oldalhoz csatolva.

A korábban említett életrajzi tények és az előző nyilatkozat fényében árnyaltabban értelmezhető és értékelhető az a cikk, amelyet Zadravecz guardián 1919. március 3-án – még a kommün és az ellenforradalmi jellegű szerveződések megjelenése előtt – vetett papírra,[18] illetve közölt a Szegedi Katholikus Tudósító első, 1919. márciusi számában.[19]

Történelmünk újabb fordulóponthoz érkezett írja. Ez dátum szerint 1918. október 31. a Károlyi Mihály vezette kormány megalakulása. Most, *„az igazság számára a szabadság hajnala van"*. Itt a pillanat, hogy a régóta szükséges változtatások iránti igény, a legnagyobb szellemi intézményben, az egyházban, ismét felvetődjön: *„Moraj az egyház mélyén, mely moraj az egyház gyomrából sok eszmét dob föl, hogy az eszmék súrlódása által tisztulva, új tükröt varázsoljon önmagának."* Ezek a reform igények nem ellenforradalmi célúak, ellenkezőleg, a forradalmi viszonyok katalizáltak őket. A változás irányába ható eszmék között Zadravecz szerint az autonómia gondolata az egyik meghatározó.

Mit ért a Páter autonómián? Szó szerint önkormányzatot, azaz, hogy a katolikus egyház az ún. külső ügyeit, amelyek intézésében eleddig ki volt szolgáltatva a világi politikai hatalom befolyásának, a jövőben kizárólag a katolikusok intézzék. Ezek közé az ügyek közé tartozik a zsinatok szabad megtartása, az iskolák alapításának szabadsága, és az egyházi és iskolai alapítványok – azaz az egyházi vagyon – szabad kezelésének joga. A belső ügyekben – a szervezeti, a fegyelmi vagy a liturgikus kérdésekben – maradjon minden változatlan. Ugyanis a magyar egyház múltja során végig – kivéve talán II. József egyházpolitikáját – e vonatkozásban szerinte kellően szabad volt.

[18] HD. I. kötet, 1820–1920.; 1919. március 3. 704.

[19] P. Zadravecz István: Katholikus autonómia. *Szegedi Katholikus Tudósító.* I. évf. 1. sz. 1919. március, 4–8.

Az autonómia feladatkörének részletezése során első lépésként a történelem folyamán „rosszul értelmezett" és gyakorolt **felségjogokat** kívánja megszüntetni. Ennek következményeként az abban foglalt jogosítványokat az önkormányzaton keresztül mintegy visszaruházza magára az egyházra. Szavai szerint az igazi bajt az okozta, hogy a Római Szentszék mindig *„nagyon liberális volt"* azokkal a világi patrónusokkal, akik törekvéseit támogatták, majd ráadásul a jóakaróinak adott jogokat azok utódaira is kiterjesztette. Ezek az örökölt jogok sokszor ártottak az egyetemes egyháznak. Így vált kárára a magyar királynak adott „apostoli" jog is a honi egyháznak: *„A magyar katholikus egyház a fejedelem apostoli jogai kiváltságának gyámkodása alatt nyög."* A felségjogok történetük során döntően nem az egyház támogatását szolgálták, hanem elsődlegesen a főpapok kinevezésének uralkodói kézbentartását, *„csak a Magyarok Nagyasszonyának köszönhető, hogy a föntebb említett magyar aulikus főpapság egészen el nem puhította a magyar katolicizmus gerincét."*

István atya szemében a *„régi* – értsd dualista – *rendszer"* az egyházi méltóságokba való helyezést pusztán a kormánypropaganda eszközének tekintette. Az intercalariákat – az egyes megüresedett püspökségeket és egyéb javadalmakat – pedig évekig azért nem töltötték be, hogy azok jövedelmei a választási kasszába folyjanak. Ez az oka annak, hogy az egyházi vagyon a hívek szemében is *„gyűlöletes lett"*. Az ilyen módon elnyert javadalmak és kiválasztott javadalmasok iránti ellenszenv még az alsópapság meggyőződésből fakadó igehirdetését is súlytalanná tette.

A történelmi változások nyomán *„Hála Isten!"* a felségjogok is megszűntek. A múlt, különösen pedig a közelmúlt miatt azonban még mindig nagy az ellenszenv az egyház iránt, de az rövidesen *„a forradalom tisztító vizén keresztül átszűrődve, igazi fényében és szépségében fog megjelenni."* A közszabadság és a jogegyenlőség e korszakában a tisztulás fő eszköze épp az autonómia, amelynek e cél elérése érdekében a legfőbb és legsürgősebb **feladata**, hogy azokat a jogokat, amelyeket eddig a király gyakorolt saját hatáskörébe vonja.

E feladatok közt elsőként említi az **egyház vagyonának** megóvását. Ezt azonban nem úgy akarja elérni, hogy az autonómia megvédi a püspöki és káptalani földeket a tervbe vett birtokreformtól. Ezt nem lehet, sőt

nem szabad célul kitűzni. Érvelése szerint az egyház birtokait nem az államtól kapta, hanem a magyar uralkodóktól, mint magán földesuraktól nyerte el privát tulajdonként. Az egyház jövőjéért tenni akaró katolikus hívő és pap azonban szívesen engedi mindezeket a birtokreform útjára, mert ezzel megerősíti az emberek bizalmát az egyházban. Az egyháznak azonban mindig kell, hogy legyen vagyona, mivel hivatását csak így tudja betölteni. Az autonómia feladata volna az alapítványok mellett az egyházi birtokok szerzése és kezelése is. Ezzel megakadályozható lenne, hogy *„megint valami felségjog rátapadjon"* az egyház vagyonára, azt híveinek adományozza és ezáltal saját céljaira használja.

Zadravecz az önkormányzat hatáskörébe utalandó ügyek között második helyen említi a fő javadalmasok **kineveztetését**. Eddig ez, mint fent láttuk, az általa korábban kárhoztatott felségjogok egyik legfontosabbika volt. Ezért a mindenkori uralkodó – ritka kivételtől eltekintve – céljainak és politikájának megfelelő személyeket juttatott stallumokhoz. Nem csoda, fogalmaz a szerző, hogy gyakorta olyan főpapot kapott az egyház, akinek politikai érdemei voltak ugyan, *„de vajmi kevés egyházi, Krisztusi, apostoli szelleme."*

A plébánosi helyek betöltése hasonló veszélynek volt kitéve. A sokszor nem is katolikus vallású kegyurak ugyanis nekik tetsző egyházfiakat prezentáltak az elöljáróknak. Az autonómia ezen úgy segíthetne, hogy kezébe veszi a püspökök és javadalmasok kinevezését. Ezzel lenne felszámolható a régi kinevezésekkel járó korrupció és megszüntethető a papság iránti, sokszor nem is indokolatlan, gyűlölet.

Milyen legyen a katolikus autonómia **szervezete**? Legelőször minden katolikus *„öntudatra ébresztésével"* a hitközségeket kell megszervezni. Házról házra járva megértetve minden hívővel, hogy a kereszténység közkincs, nemcsak a papok ügye. A támogatók azután saját hitközségükben egy bizottságot választanának, melynek tagjai közt világi férfiak is helyet kapnának. A nők jelenlétét kizárta. Ez a bizottság intézné a hitközség külső ügyeit. Ezzel válhatna áthidalhatóvá a klérus és a világi hívők közötti távolság, hisz a laikusok inkább magukénak éreznék az így működő egyházat. Végül a hitközségi bizottságok egy-egy delegáltja alkotná az országos autonómia-tanácsot. Ennek lenne befolyása a püspökök kinevezésére.

Annak, hogy a katolikus autonómia-koncepció a fenn vázolt hatáskörrel és szervezeti formában ismét felmerülhetett, elsődleges **feltétele** volt – Zadravecz e cikkében adott magyarázata szerint – a *„régi rendszer"* bukása. *„Tán senki jobban nem örül ennek, mint a magyar egyház. Mert felszabadult és élvezi az üde levegőt."* Amennyiben az új rendszer – értsd a Károlyi Mihály nevével fémjelzett független, demokratikus köztársaságot – következetes akar lenni önmagához, úgy a katolikus autonómiai törekvéseket támogatnia kell.

III. A Zadravecz-féle autonómia-koncepció értékelése

A magunk értékelése előtt röviden válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy a katolikus egyház klerikus és világi tagjai között **milyen időszakokban** jelent meg, illetve a későbbiekben mikor erősödött fel az autonómia-igény. Tömören fogalmazva mindig akkor, amikor alapvető változások kerültek napirendre az egyház és az állam kapcsolatrendszerében. Az 1848-as áprilisi törvények, az 1867-es kiegyezés és az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek idején. Utoljára 1917 és 1919 között, a világháborús összeomlás és forradalmak időszakában vált hangsúlyossá a katolikus egyházi önkormányzat létrehozásának igénye. Ekkor a radikálisan egyházellenes erők kerekedetek felül. Itt már egyértelműen az egyház működésének, sőt alkalmasint létének biztosításáról volt szó. Elég, ha példaként említjük a „dicsőséges 133 nap" idején felállított, célját már nevében is hordozó „Vallásügyi Likvidáló Hivatalt".[20]

A Zadravecz-féle javaslat értékelésére térve röviden úgy fogalmazhatunk, hogy **fő célja** a katolikus egyház jogainak és érdekeinek – főként politikai és anyagi függetlenségének, valamint szervezeti állandóságának – megerősítése és védelme, a korszellem által kikövetelt korlátozottan „demokratikus" formák átvételével. Ebben a tekintetben párhuzamba állítható ez a koncepció az autonómia-törekvések 1848–49-es megindulásának első mozzanatát jelentő – püspökök által kezdeményezett és Danielik

[20] Ennek tevékenységéről részletesen lásd: FAZEKAS CSABA: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal" In: *Múltból a jövőbe. (Tanulmányok.)* ELTE BTK Újkori Történeti Tanszék, Budapest, 1997. 63–101.

János nevével fémjelzett – konzervatív indíttatású, egyházi jogvédő célzatú elképzeléssel.[21]

Részletesebben szemügyre véve a fenti cikket, szembetűnő, hogy a páter gyakorta említi az ún. **felségjogokat**, általánosabban értve a világi politikai befolyást, mint minden egyházon belüli probléma, illetve azzal szemben megnyilvánuló – alkalmasint szerinte is jogos – ellenszenv elsődleges forrását. Ezzel indokolja azt, hogy a korábbi felségjogokat a lehető leghamarabb az autonómia-szervezet hatáskörébe kellene vonni. Gondolunk itt elsődlegesen a **kegyúri jog** gyakorlására. Ezt tüntette fel ugyanis kizárólagos okaként annak, hogy nem mindig a legmegfelelőbb – egyházias szellemű – főpásztorok jutottak stallumokhoz. Ezen felül úgy látta, hogy nem maga az **egyházi vagyon** léte és nagysága váltott ki ellenérzést a hívek körében, hanem az, hogy azt az uralkodó a saját érdekeinek, és nem az egyház céljainak megfelelően használta.

A fentiek **értelmezésekor** szem előtt kell tartanunk azt is, hogy 1919 március elején, amikor a cikk született, IV. Károly király lemondását követően (1918. november 13.) Magyarország államformája népköztársaság (1918. november 16-tól). Így egy már letűnő uralmi formát, illetve annak hatalom nélküli legfőbb képviselőjét teszi meg Zadravecz minden baj forrásának az egyházban. Ezen a ponton érdemes szóba hoznunk azt is, amit ő nem említett: az 1848-as áprilisi törvények értelmében (1848/III.tc.) az egyházi méltóságok kinevezéséhez is szükséges volt az országgyűlésnek felelős kormány mindenkori Vallás- és Közoktatásügyi miniszterének ellenjegyezése, azaz a királyi főkegyúri jog érvényesítése döntően a kormány kompetenciája volt. A kiegyezést követően a dualista monarchiában is ezt a gyakorlatot követték. Az egyházi alapok kezelése feletti jogokat úgyszintén a király és a világi kormányzat együttesen gyakorolták, sőt a Tisza Kálmán vezette kormány idején, 1880-tól, egy királyi leirat értelmében a

[21] Erről részletesebben lásd majd: SARNYAI CSABA MÁTÉ: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Sarnyai Csaba Máté – Zombori István (szerk): *„Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848–1918).* METEM könyvek. Sajtó alatt.

vallási és tanulmányi alapokat egy katolikus világi és egyházi előkelőségekből álló 15 tagú ellenőrző bizottság kezelte.[22]

Mindezeket figyelembe véve nem alaptalanul gondolhatunk arra, hogy a felségjogok negatív említése nem csupán az uralkodó túlhatalmának bírálata, hanem egyben közvetett ítélet a dualizmus kor fő vonásaiban liberális parlamentarizmusa és politikai elitje felett is. Más szóval az autonómia ezen megfogalmazásában a katolikus egyháznak a világi, politikai hatalommal – a konkrét pillanatban a demokratikus polgári állammal – szembeni önállósága kapott elsődlegesen hangsúlyt. Ezen felül az érvelés áttételesen eszközül szolgált arra is, hogy az egyházon belüli és azzal szembeni kritikák alapját és okát a világi befolyásban találja meg, így lényegében azt sugallva, hogy az egyháznak – a teljes függetlenség elérésén felül – a lehető legnagyobb mértékig változatlannak kell maradnia.

Az egyházi vagyon kérdéséhez kapcsolódik a **földreform** egyházi birtokokra történő kiterjesztésének felvetése. Zadraveczнak ezzel az elképzeléssel való őszinte azonosulását nem vitatjuk, de arra is rá kell mutatnunk, hogy az adott történelmi pillanatban nehezen lett volna elkerülhető e gondolat említése. Hisz az 1919. február 16-án megjelent a „földmívelő nép földhöz juttatásáról" szóló XVIII. számú néptörvény.[23] Ennek értelmében megindult a földnélküli parasztok körében a földosztás[24] és Károlyi Mihály megkezdte a maga káli birtokának felparcellázást.[25] A földreform melletti zadraveczi érvelésből az világlik ki, hogy azt elsődlegesen az egyházi vagyon világiasítástól való megóvásának eszközeként tekinti. Erre mutat az is, hogy mértéke és mikéntje nem kerül szóba a tervezetben. További árulkodó momentum, hogy a földreform melletti érvelés során Zadravecz az egyházi vagyon tulajdonjogának megítélésében, szemben a reformkori

[22] Erről részletesebben: CSORBA LÁSZLÓ: *A vallásalap „jogi természete."* Budapest, 1999. 171–177.

[23] Ennek értelmében a nagybirtokok 500 holdon felüli részét – kártalanítás ellenében – kisajátítják és azt 5–20 holdas kisbirtokok, illetve 200 holdig terjedő középbirtokok létesítésére adják.

[24] Például Gödöllőn és Kerepesen 1919. február 20-án.

[25] 1919. február 23.

polgárosuló nemesi elit liberális felfogásával, visszatér a korábbi konzervatív egyházi állásponthoz. Ennek értelmében az egyházi vagyonszerzés és -bírás tekintetében a nemesi birtokkal teljesen megegyező jogi természetű magántulajdon volt a feudalizmusban, és teljes értékű polgári magántulajdon maradt az új viszonyok között is. A liberális felfogás elviekben nem változott: a deszakralizált államban az azonos nézetet vallók magánegyesületeként értelmezett egyházak tisztségviselői az általuk betöltött funkciók állami kézbe vétele után tovább már nem jogosultak a fizetségként korábban kapott vagyon használatára. Ennek értelmében az egyház vagyona valójában soha nem is volt az övé, a tulajdonos végig az állam maradt. A Zadravecz által használt megközelítés felelevenítésével lehetővé vált, hogy az elkerülhetetlennek látszó földreformba való bekapcsolódást az egyház részéről áldozatvállalásként mutassa be. Ez a gesztus pedig – az adott történelmi helyzetben erősen érzékelhető szándékot – a teljes egyházi vagyonra kiterjedő világiasítást lett volna hivatott kivédeni. Hisz az egyháznak szabad működéséhez mindig lesz, és kell is, hogy legyen valamilyen vagyona. Ezt pedig a világi hatalom befolyásától függetlenül a felállítandó autonómia-szervezet által kell kezelni. Ennek mikéntjéről azonban a szerző nem tesz említést.

Egy egyházi autonómia-koncepció értékelésekor igen fontos a **világiaknak** adandó hatáskör vizsgálata. Itt, bár nem tisztázott formában, jelen van a világi hívek befolyására irányuló törekvés. Az autonómia-szervezet ugyanis az egyház külső ügyeiben viszonylag tág mozgástérrel rendelkezne. Ennek a befolyásnak a valós értékét feltétlenül elbizonytalanítja, hogy a Zadravecz által vázolt autonómia-szervezetben a világiak és egyháziak aránya, viszonya és súlya nem kerül szóba. Az egyház belső ügyeire – eltérően az autonómia-igény bizonyos korábbi, főként 1867–71 közötti, liberális-demokrata megfogalmazásaitól – az önkormányzat hatásköre egyáltalán nem terjedt volna ki.

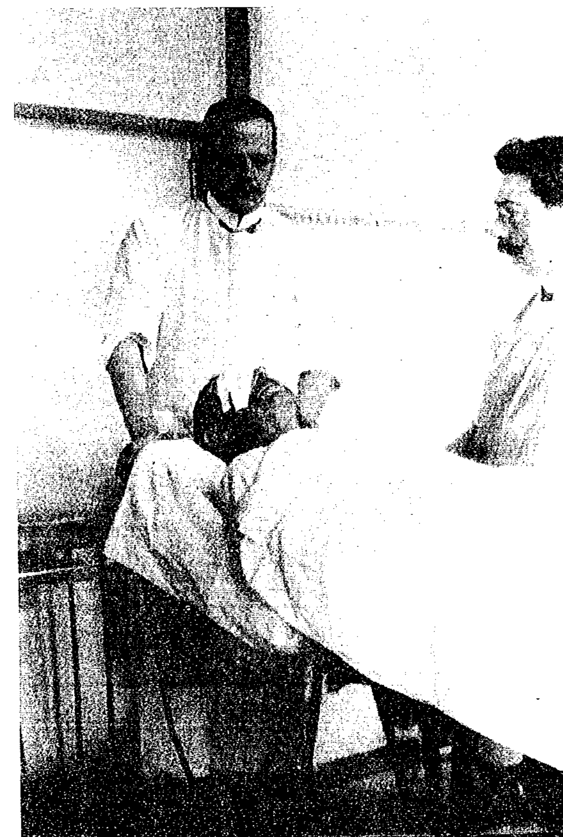
Ugyancsak hiányzik az egyház **belső viszonyainak** bárminemű megváltoztatására vonatkozó szándék. E tekintetben azt is mondhatjuk, hogy az autonómiának a zadraveczi felvetése arra irányult, hogy korlátozza, illetve mederben tartsa az egyház belső felépítésére és az egyházfegyelem lazítására irányuló alsópapi törekvéseket.

Véleményünk szerint találóan összegezte ennek a körülmények szülte, valamelyest „szükségből erényt kovácsoló", a gyakorlati megvalósítás oldaláról nézve pedig meglehetősen kidolgozatlan autonómia-elképzelésnek az aktuális célját a szegedi ferences rendház korabeli krónikása, amikor azt írta, hogy a fenti cikkel Zadravecz a katolikus érdekeket kívánta felszínen tartani és *„a forradalom mindent (főleg a közeli időben a szentélyt is!) megrázó orkánján keresztül kalauzolni a lelkeket"*.[26]

[26] HD. I. kötet 1820–1920. 1919. március. 3. 704.
Megjegyezzük, hogy utóbb, részeredményként, létrejött az egyházközség, a katolikus autonómia alapsejtje. Hozzá kell azonban tenni, hogy a Horthy-rendszer stabilizációját követően, a keresztény-nemzeti Magyarországon, már nem mutatkozott meg az autonómia teljes körű kiépítésének igénye, mert a felsőklérus kellőképpen biztosítva látta érdekeinek védelmét a fenn álló politikai keretek között.

Döbör András

Batthyány Strattmann László, a szegények orvosa

Batthyány Strattmann László műtét közben

A test világa a szem. Ha szemed ép,
egész tested világos. De ha a szemed
rossz, egész testedre sötétség borul.
Ha tehát a világosság, amely benned van,
sötétség, mekkora lesz maga a sötétség?
(Máté evangéliuma 6, 22–23)

I. Gyermekkor, családi indíttatások és háttér. Az útkeresés évei

Batthyány László 1870. október 28-án született Dunakilitin, a három részre szakadt grófi ág ún. Pinkafői ágából, mely ág maga is három újabb alágazatra bomlott szét. S az arisztokrata családokhoz oly jellemzően ezen ágak, illetve a hercegi és grófi ág között nemhogy áthághatatlan fal nem állt soha, de még néha bizonyos családi „átjárás" is bekövetkezett közöttük, az azokat egymáshoz még szorosabbá fűző házasságok révén. László atyja, gróf Batthyány III. József főispán (1836–1897) révén a pinkafői grófok I. ágából származott. De édesanyja, Ludovika is családtag, a pinkafői IV. ágból, sőt már ő maga is mindkét ágon Batthyány, ugyanis anyja az ún. Zsigmondi ágból való Ágnes, a kivégzett miniszterelnök unokahúga.[1]

Apja és anyja tehát másod-unokatestvérek voltak, házasságukból tizennégy gyermek született, ebből nyolcan érték meg a felnőttkort; hat lány és két fiú. A hatodik gyermek a keresztségben a László nevet nyerte el. Legfiatalabb húgának, Erzsébetnek a visszaemlékezései alapján a kis László eleven, huncut, mosolygós kisfiú volt, akiből azonban már ekkor is áradt az értelem. Állandóan csínytevéseken törte a fejét, de haragudni

[1] SUMONYI ZOLTÁN (szerk.): *Batthyány-breviárium*. Budapest, 1991. 16.

nem lehetett rá.[2] Lényegében hat éves koráig semmi különös, említésre méltó nem történt vele, élte a jó anyagi sorban felnövő arisztokratagyerekek boldog, felhőtlen életét.

Az első drámai élménye az 1876-os nagy dunai árvíz, amely elől a család csak nagy nehézségek árán tudott elmenekülni Dunakilitiről Köpcsénybe (ma: Kittsee, Ausztria). Az otthon kényszerű elhagyását azonban elég hamar megemésztette, s a köpcsényi kastély – melyet korábban egy Mária Terézia-korabeli Esterházy vadászlaknak építtetett – életének legkedvesebb színterévé vált. Sajnos nem sokáig maradhatott itt. A mindeddig boldog gyermekkorra egy országosan is nagy port felkavaró családi tragédia vetett árnyékot.

Az anyja és felesége által egyaránt elkényeztetett Batthyány József ráunva a csendes vidéki életre, a gyermekek „vég nélküli érkezésére" és a gyenge fizikumú, sokat betegeskedő Ludovikára, otthagyta a családot és feleségül vette anyja társalkodónőjét, a már öregedő Kornis Antónia grófnőt. Sőt, hogy a templomi esküvőhöz ragaszkodó, evangélikus vallású új arát minél előbb oltár elé vezethesse, még át is tért a grófnő hitére. Mindezek eredménye országos botrány, nemcsak arisztokrata körökben, és a férjét haláláig szerető és visszaváró Ludovika végleg belebetegedett e csapásba. Nyugalomra volt szüksége, ezért engedve barátai rábeszélésének a két fiút, Józsit és Lacit 1879-ben a Bécs melletti Kalksburg jezsuita kollégiumába íratta be.[3]

László ekkor még nem volt kilenc éves, nagyon hiányzott neki az otthon melege és édesanyja. Naptárában számlálta a vakációig még hátra lévő időt. Pedig otthon nem sok öröm várt rá. Ekkor találkozott életében először a betegséggel, a szenvedéssel és a halállal. És az még inkább megrendítő, hogy mindezt édesanyjával kapcsolatban kellett megélnie. 1882 nyarán Batthyány Ludovika már nagybeteg volt, az orvosok sem tudtak rajta segíteni. Utolsó napjaiban Bécs város elöljárósága, hogy a közlekedés

---

2 KARDOS KLÁRA: Dr. Batthyány-Strattmann László. In: Kardos Klára (fordította és a bevezető tanulmányt írta): *A szegények orvosa: Batthyány-Strattmann László.* Eisenstadt, 1982. (A továbbiakban: Kardos.) 6.

3 Kardos 6.

zaja ne zavarja a közszeretetnek örvendő nagybeteget, szalmával szóratta fel az utcát![4]

Édesanyja korai halála és a zilált családi viszonyok nem voltak jó hatással tanulmányaira, magaviseletére. Rossz tanuló, magatartása pedig problémás. Fő kiagyalója lett a diákcsínyeknek, s még idős korában is nevetve emlékezett meg az általa a kollégiumban alapított Allotria klubra, a „bolondozók egyletére".[5] A különféle okok miatt jutalomban részesülő diákok között egyszer sem szerepelt a neve, és apja is elismerte a felvételi ívén, hogy fia önfejű és makacs. Édesanyja emlékét azonban jól a szívébe véste, és híven őrizte haláláig. Vallásosságának – mely minden elevenségének ellenére már ekkor is meghatározó életében – és Mária-tiszteletének alapjait általa kapta, és egyértelműen nagy hatással volt szenvedése László későbbi pályaválasztására. Az anya nagy érzelmi befolyása azonban soha nem fordította apja elleni gyűlöletbe, a családi szájhagyomány szerint még életében megbocsátott neki botlásaiért.[6]

A kalksburgi kollégiumot pedig éppen apja kívánságára hagyta ott hat év után[7], és 1885-ben a kalocsai jezsuita gimnáziumban folytatta tanulmányait. Batthyány József jobbnak látta, ha fiai magyar intézetben és magyar nyelven tanulnak tovább. Érdeklődése ekkorra már szerteágazóvá vált, s nem véletlenül. Kiváló tanárokban Kalocsán igazán nem volt hiány,[8] és e tanárok eredményesen formálták, csiszolták nyitottságát, fogékonyságát. Megtanult franciául, görögül, latinul, németül, magyarul, beszélt még an-

---

4 Kardos 7.

5 DÖBÖR ANDRÁS: Dr. Batthyány-Strattmann László herceg emlékezete. *Belvedere Meridionale,* 1996. 3–4. sz. (A továbbiakban: Döbör.) 12.

6 Kardos 7.

7 Pedig kimagasló jezsuita tanáremberek keze alatt szívhatta magába a bölcsességet. A magyart Pater Velius László neves jezsuita történész és író, a történelmet Pater Ábel Henrik tanította neki. Az énekkar vezetője Pater Leo König, vele sokáig tartotta később is a kapcsolatot, és hűséges öregdiákja maradt az intézetnek. (D. A.)

8 Kedvenc tanárai: Pater Weiser Frigyes (hittan, történelem) szinte lelki atyja, ő nevelte a szegények iránti szeretetre, Fényi Gyula (természetrajz) a neves csillagász, és Rosty Kálmán (magyar) egy igazi serdülőideál, volt '48-as honvéd. (D. A.)

golul és olaszul, továbbá már felnőttkorában megtanult annyira szlovákul és horvátul, hogy ezen nemzetiségű betegeivel beszélgetni tudjon. Tagja volt a kollégium vonószenekarának és a szépirodalmi körnek. Szabadidejében pedig tanulás helyett gyógyszerészeti és orvosi könyveket olvasgatott.[9] Rendkívüli tárgyként vívni tanult, és a legjobb minősítést kapta.[10] Ezenkívül csak egészségtanból kapott jelest egész kalocsai pályafutása alatt! Talán nem véletlenül... Ügyesen kevert különféle „italokat" nehéz dolgozat előtt álló osztálytársainak, és azok a „megfelelő" pillanatban mindig a gyengélkedőben kötöttek ki. Nővéreivel otthon mindig „orvososdit" játszott, és a felbári kastély[11] személyzete és munkatársai is tőle kértek segítséget egészségi problémáikra. Egy volt kalocsai diáktársa később úgy emlékezett vissza, hogy László már ekkor azt mondogatta: „Orvos leszek és a szegényeket ingyen fogom kezelni."[12]

Gimnazista pályafutását 1890 tavaszán váratlan incidens zavarta meg. Egy – a német származása miatt a diákok körében nem éppen közkedvelt – tanárral „összerúgta a port". Müller Józsefet az ugyancsak ott tanító Pater Pámer László visszaemlékezései szerint disznó porosznak – „Sie Saupreuss!" – nevezte egy veszekedéssé fajuló óra alatti „eligazítás" során,[13] és ezért a vérig sértett prefektus elérte az igazgatónál, hogy az érettségi előtt álló Batthyányt kivágják a gimnáziumból.[14] Apja közbenjárására végül 1890-ben magántanulóként érettségizett az ungvári gimnáziumban, jó eredménnyel.[15] Persze az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a kalocsai intézet színvonala jóval magasabb volt. Később aztán felkereste a vérig sértett prefektust, és rendezték a közöttük támadt „félreértést".[16]

[9] Döbör 13.

[10] Kardos 9.

[11] Anyja halála után először nagyapjához kerül Csákányra, majd apja magához veszi Felbárra. Kornis grófnő azonban soha nem tudta pótolni anyját. (D. A.)

[12] Kardos 9.

[13] Kardos 9.

[14] Ezen a tényen Baradlai nagyvonalúan átsiklik munkájában! (D. A.)

[15] Döbör 13.

[16] Kardos 10.

Az érettségi után zavaros korszak köszöntött rá, mivel fogalma sem volt arról, hogy mihez fog kezdeni. Apja a birtokok igazgatását szánta neki,[17] ezért egy fél év erejéig a bécsi gazdasági főiskolára járt – titokban pedig kémiát és asztrológiát hallgatott az egyetemen –, de ez annyira nem érdekelte, hogy képes volt még apja akaratával is szembeszállni. Máig nem tisztázott körülmények között „eltűnt" az egyetemről 1891-ben, hogy tanulmányait megszakítva leszolgálja önkéntes éveit a hadseregben. 1893-ban szerelt le, mint az 5. Radetzky-ezred tartalékos huszárhadnagya,[18] rögtön be is iratkozott a bécsi egyetem bölcsészkarára, és 1896-ig hat félévet zárt le sikerrel. Doktorátust azonban nem szerzett, – állítják ezt némely történetírói – legalábbis sem a család, sem a dokumentumok nem tudnak róla. Ma már csak legendának tartják, hogy sokirányú érdeklődése diplomához is elvezette a Rudolphina Tudományegyetemen, de ez esetben nem kellene-e jobban hinnünk egy kortárs életrajzírójának, Baradlainak, aki mint könyvében állítja, ez időben (1895–1898) ugyancsak a bécsi egyetem hallgatója volt.[19] S nézzük csak, mit írt Batthyány László 1926. június 19-én naplójába:

„*... először az agrárfőiskolán tanultam, azután filozófiát végeztem a végbizonyítványig, tehát az összes évet igazolták.*"[20] (Kant olvasása meg is zavarta erős hitét, igaz, csak átmenetileg.)

Mindenesetre tény, hogy egyre kínosabban kereste útját. Már Felbáron, majd Köpcsényben lakva is rendkívül érdekelte a csillagászat,[21] sőt köpcsényi birtokán egy obszervatóriumot is berendezett, és a kastély déli erkélyén spektroszkópot állított fel.[22] Egyre inkább foglalkoztatta a pszi-

[17] Bátyja, József ekkor már négy éve halott, és ő az egyetlen életben maradt fiú.

[18] Kardos 10.

[19] BARADLAI JÁNOS: *Dr. Batthyány-Strattmann László herceg.* Budapest, 1931. (A továbbiakban: Baradlai.) 20.

[20] BATTHYÁNY STRATTMANN LÁSZLÓ: Napló, 1926. In: Kardos Klára (fordította és a bevezető tanulmányt írta): *A szegények orvosa: Batthyány-Strattmann László.* Eisenstadt, 1982. (A továbbiakban: Napló.) 143.

[21] Bizonyára nagy hatással volt rá Fényi Kalocsán. (D. A.)

[22] Napló 143.

chológia, mindenféle humán tudomány, valamint a zene és egyéb művészetek.[23] Nagyon szeretett fényképezni is, és saját laboratóriumában maga hívta elő fényképeit. Puszta szórakozásból bűvészfogásokat tanult be, amelyekkel később szívesen szórakoztatta gyermekeit (pl. kártyatrükköket mutatott be, 30-40 tojást szedett ki a szájából, elaltatta a galambokat, stb.).[24]

A hozzá lelkileg is legközelebb álló nővére, Blanka aggódva figyelte ez időben öccsét, s azon volt, hogy megházasítsa, ezzel biztos talajt adva a lába alá. Talán ettől megkomolyodik... László azonban idegenkedett minden ilyen irányú kísérlettől. Sőt! Felelőtlenül könnyű kalandokba keveredett, melynek maradandó emlékét őrizte egy törvénytelen leánygyermek. Leányáról, Aloyziáról élete végéig gondoskodott,[25] de e szerelmi kalandból sem lett házasság. S hogy miért? Gyürki szerint[26] a család nem egyezett bele a rangon aluli házasságba, és valószínű, hogy neki sem volt kedve még megházasodni.[27]

1895-ben ismerkedett meg Vécsey doktorral, a bécsi orvosi egyetem jeles orvosprofesszorával. Eleinte csak magánórákat vett tőle, majd engedve rábeszélésének 1896-ban beiratkozott az orvosi egyetemre.[28] Apja a kezdetektől ellenezte e pályamódosítást, és csak 1897-ben, halálos ágyán[29] adta rá áldását.[30] László ekkor már gyakorlati tudását alkalmazva tudott enyhíteni atyja szenvedésein, és a haldokló ezt látván megengesztelődött, s

[23] Döbör 13.
[24] Kardos 11.
[25] A lányt kitaníttatta, tanítónő lett belőle, később tüdőbajban szenvedett, s ekkortól évjáradékkal támogatta. (D. A.)
[26] GYÜRKI LÁSZLÓ: *Dr. Batthyány-Strattmann László, a hit nagy tanúja.* Körmend, 1989. (A továbbiakban: Gyürki.) 8.
[27] Érdekes módon Baradlai ezt a kalandot sem említi! Vajon miért „szelektálja" az eseményeket? (D. A.)
[28] Mégpedig egyből a második évre, beszámítva kémiai tanulmányait. (D. A.)
[29] Gróf Batthyány József gyomorrákban halt meg. (D. A.)
[30] Döbör 13.

a legenda szerint azt mondta fiának: „Legyél orvos, mert sok emberen tudsz segíteni!"[31]

Batthyány László gróf ekkortájt kezdte megtalálni élete célját és önmagát. Ebben nagy segítségére volt az orvosi hivatáson kívül felesége, a vallásos orosz–francia grófi családból származó Coreth Mária Terézia grófnő, akivel Blanka nővére segítségével, „közvetítésével" ismerkedett meg. A fiatalok első látásra egymásba szerettek, és 1898. november 10-én Batthyány oltárhoz is vezette választottját a bécsi Votivkirchében,[32] a Fogadalmi Templomban. A bizonytalan, szerteágazó érdeklődésű, általában komolytalan, de nagyon vallásos, fiatal gróf élete a vele tökéletes összhangban lévő feleség, a szinte már „túlzottan" eszményi házasság és a végre-valahára megtalált élethivatás eredményeként végleg révbe ért.

Az ekkor már huszonnyolc éves orvostanhallgató tehát a lehető legjobbkor találkozott Mislel (ahogyan ő nevezte), elképzelni is nehezebb ennél szerencsésebb találkozást. Kitűnően kiegészítették, és nagyon szerették egymást – életük végéig. Egymás nélkül még hazulról sem mentek el szívesen. A házasságot pedig mindketten annak fogták fel, ami: szentségnek. Batthyány László 1907-ben jegyezte fel töredékesen fennmaradt naplójába:

„Immár kilenc éves házasságunk óta szívben-lélekben egyetlen személy vagyunk, és minél inkább telnek az évek , annál bensőségesebbé és kedvesebbé válik a kötelék, amely kettőnket életre szólóan egyesít. Napról napra jobban szeretjük egymást."[33]

Mivel Batthyány még orvostanhallgató volt, a fiatal pár ideje nagy részét Bécsben, a Grillparzerstrassén fenntartott lakásukban töltötte.[34] Baradlai azt állítja, hogy az apja után örökölt oroszlámosi, horti és köpcsényi uradalmak tulajdonosaként már ekkor foglalkozott a kórházalapítás gondolatával – és a gondolatot tett követte.[35] Az egyik legkorábbi krónikás

[31] Gyürki 8.
[32] Kardos 12.
[33] Kardos 13–15.
[34] Kardos 15.
[35] Baradlai 20.

itt valószínűleg téved. Az általa említett húszágyas kórház ekkor még nem létezett, főképp nem a kastélyban! A félreértést az okozhatta, hogy az orvosi képesítés megszerzése után(!) délelőttönként a köpcsényi kastély egyik földszinti szobájában rendelt, főleg fogat húzott – gyorsan, fájdalommentesen és ingyen.[36] Az pedig teljesen gyerekes megállapítás Baradlaitól, hogy a gróf azért határozta el az orvosi diploma megszerzését, mert bántotta, hogy e kórház munkájában mint laikus ténylegesen nem vehetett részt.[37] Az események helyes sorrendje tehát nem kórházalapítás, majd ezen felbuzdulva egyetem, hanem medicinae universalis[38] doktori oklevél megszerzése[39], eleinte általános orvosi rendelés a környékbeli szegényeknek, majd csak ezután kórházalapítás Köpcsényben.

1901-ben kórházat építtetett a templom mellett, kastélyától egy kilométerre. A kórház negyvenágyas, magas technikai színvonalú, megtalálható volt benne a röntgenszoba, laboratórium, fertőtlenítő, konzíliumterem, szeptikus és aszeptikus (fertőzésmentes) műtő. A kórházon kívül külön helyezte el a bonctermet, a ravatalozót és a halottaskamrát. Apácákat nyert meg ápolónak, s egy fiatal bécsi orvost, bizonyos Otto Fuchsot vett maga mellé. Fő segítője és asszisztense felesége, Misl. Főleg környékbeli szegények keresték fel, naponta nyolcvanan, százan, mivel semmiféle honoráriumot nem fogadott el, csupán emberszeretetből gyógyított. Naplójában írta, hogy *„olyan üres az orvosnak az a nap, amelyen nem segített felebarátján."*[40]

Boldoggá tette hát munkája, hivatása, és összességében boldogok voltak a „köpcsényi évek" a magánéletét tekintve is. 1900. július 3-án született első gyermekük, Ödön, majd már a következő év decemberében Mária Anna. Misl ezután 1918-ig szinte valamennyi évben gyermeket várt. Csak 1905 és 1909 között áll be egy tragikus szünet: Batthyányné kétszer nem tudta kihordani gyermekét. Károlyka, akit apja keresztelt meg, pár

[36] Döbör 13.
[37] Baradlai 20.
[38] A mai általános orvosi diploma megfelelője. (D. A.)
[39] Utolsó szigorlatát 1900. május 5-én tette le, doktorrá június 9-én avatták. (D. A.)
[40] Döbör 13.

óra után meghalt, egy kislány pedig halva született[41] 1906-ban.[42] Ráadásul 1905. január 29-én TBC-s agyhártyagyulladásban, keserves kínok között halt meg a kis Mária Anna. E súlyos tragédiák „csak" beárnyékolták és nem elvették boldogságukat.[43]

Ez a felfokozott élet és munkatempó majdnem tragédiához vezetett. 1906-ban egészségi állapota megromlott, kiújult nála a Basedow-kór[44], és erős szívpanaszai voltak. Engedve felesége rábeszélésének megvizsgáltatta magát egy bécsi orvosbarátjával, dr. Steyskallal. A jóbarát azt tanácsolta, hogy sürgősen hagyja abba általános sebészeti tevékenységét, és specializálja magát valamire. Sokat vívódott, gondolkodott ezen, és végül feleségével egyetértésben úgy döntött, hogy a szemészetet választja.[45]

II. A „szegények orvosa"

Batthyány-Strattmann László azonban nem hobbiból szemészkedett. Az orvosi egyetem elvégzése után külön elméleti és gyakorlati szigorlatot tett, az ún. műtősebészit.[46] Ezzel és a bécsi szemészeti klinikán elvégzett képzéssel[47] a szemészeti operációk kiváló mesterévé és európai hírű szemspecialistává vált. Sőt! Híre túlszárnyalt az óceánon és eljutott Észak-Amerikába is. Számos országból érkeztek hozzá szemészek tapasztalatcserére, közös operációkra. Telefonregiszterének lapjai európai és amerikai szakemberek címeit rejtik.[48]

Mint szemészorvos és szaktudós többnyire részt vett a nemzetközi orvosi és szemorvosi kongresszusokon. Egyes különös eseteit szakmai folyóiratokban publikálta.[49] Gyakorlati eredményeit inkább európai szakla-

[41] Valószínűleg ezért van szó egyes életrajzokban tizenhárom, másokban tizennégy gyermekről. (D. A.)
[42] Kardos 18.
[43] Ebben óriási szerepe van vallásos világnézetüknek. (D. A.)
[44] pajzsmirigytúltengéses tünetcsoport (D. A.)
[45] Kardos 18.
[46] Baradlai 30.
[47] Baradlai 30.
[48] Döbör 14.
[49] Baradlai 33.

pokban jelentette meg. Egyes kutatók tudni vélik, hogy a jó nevű müncheni *Zentralblatt für Augenheilkunde* című folyóiratban tett közzé sorozatos esetleírásokat, illetve tizenöt-húsz soros, tömör és pontos ismertetéseket. Sajnos ezek nyomára mindmáig nem sikerült rálelnie senkinek.[50] Az azonban bizonyos, hogy járatott külföldi szakfolyóiratokat. Erről árulkodik 1926-ban írt naplójának július 23-i bejegyzése:

„*... beszálltunk egy vonatba, és egy jugoszláv fülkében üres helyeket találtunk. Először elővettem a müncheni orvosi folyóiratomat és átolvastam ... és nem tartott soká, be is futottunk Bécsbe.*"[51] A bizonyos müncheni folyóirat nevét azonban sem itt, sem később nem említi naplójában. A kérdés, mármint hogy hol és mikor publikált külföldön, egyelőre még nyitva marad. Magyarországon – mint krónikásai is említik – keveset publikált. Nekem egyedül a Magyar Kultúra hasábjain sikerült két szakcikkére bukkannom. Az első címe: „Néhány adat az élőlények szeméről",[52] a másik pedig „A médiumisztikus teleplaziáról"[53] szól.

Európa jó néhány nagy hírű orvosával állandó levelezésben volt és velük rendszeresen értekezett, így a magyar Grósz Emil professzorral,[54] Eiselsberg, Pirquet[55] és Campbell tanárokkal. E professzorok igen nagyra tartották szaktudásáért.[56] S a frissen szerzett elméleti szaktudását azonnal

[50] Kardos 18.

[51] Napló, 158.

[52] *Magyar Kultúra*, 1914. 2. évfolyam január 5. 1. szám 6–11.

[53] *Magyar Kultúra*, 1914. 2. évfolyam április 5. 7. szám 296–301.

[54] Grósz Emil nemcsak oktató és gyógyító tevékenységével szolgálta a magyar szemészetet, hanem négy állami szemkórházat is létrehozott – Szeged, Brassó, Zsolna, Perlak. A trachoma, a leküzdhetetlennek tűnő népbetegség elleni harc legnagyobb alakja. Felismerte annak szociális jellegét, és rámutatott, hogy ellene egészségügyi felvilágosítással kell küzdeni.

[55] Egyetemi éveiből ismerte Clemens Pirquet-et, aki 1907-ben kidolgozta a tbc róla elnevezett specifikus bőrreakcióját. Ez tette lehetővé a fertőzések korai felismerését és gyógykezelését. A Pirquet-oltást az elsők között alkalmazta Batthyány László a birtokán, és szép eredményeket ért el a tüdőbetegség gyógyítása illetve megelőzése területén.

alkalmazta a gyakorlatban is. A műtőasztalnál gyorsan és higgadtan dolgozott, közben kötetlen beszélgetéssel, kedves szavakkal vonta el betege figyelmét. Kórházában megkövetelte a tisztaságot és a sterilizálást. Azonban tudományos babérokra nem vágyott, életét a gyógyításra tette fel. Ennek ellenére a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd rendes intézőbizottsági tagjává választották, és hívták egyetemi katedrákra is. Ezeket megköszönte és visszautasította, hogy minél többet lehessen betegeivel.[57]

Elismerten kiváló szemspecialista volt tehát, legfőbb érdeme mégsem ez. Típusa volt annak a sajnos ma már kihalófélben lévő orvosnak, akit az egész ember érdekel, testestől-lelkestől. Jellemző rá, hogy orvosi működése csúcsának az első világháború alatti orvosi ténykedését tekintette. Ekkor ugyanis a hadba vonult köpcsényi körorvos helyett ő vállalta magára annak teendőit, a saját kérésére. E munka fárasztó és nagyfokú áldozatkészséget követelő volt. Nem volt sem éjjele, sem nappala, és mindig mindent igyekezett a lehető legbecsületesebben és leglelkiismeretesebben ellátni.[58] Sontagh Jenő főispán szerint hivatala alatt ez volt az egyetlen alkalom, amikor Batthyány kért tőle valamit, ti. ezt a helyettesítést: *„És bizony mondom, nem hiszem, hogy ebben az országban volt, van, vagy lesz kör, ahol az orvosi szolgálat jobban, lelkiismeretesebben és pontosabban lett volna ellátva. Nem méltatlankodott, ha éjnek idején, legjobb álmából verték fel, nem húzódott hóban, fagyban, sárban kocsira ülni, hogy elmenjen egy szülő asszonyhoz, nem fogta be az orrát, ha alacsony, szellőzetlen, a munka verejtékszagától terhes, földes szobába kellett lépnie és úgy vizsgálta meg, úgy ápolta a legutolsó napszámost, vagy beteg cigányt, mintha főherceget kezelt volna."*[59]

És emellett ott volt hadikórházzá átvedlett saját kórháza is – rengeteg sebesülttel. Ezért az épületre felhúzatott még egy emeletet. A kórház

[56] Baradlai 33.

[57] Döbör 14.

[58] Baradlai 34–35.

[59] Sontagh Jenő: Az orvos-herceg. Emlékezés Batthyány László dr. hercegre. *Vasvármegye, 1931. május 29. 2.*

ekkor már hetven majd száz ágyas.[60] Felesége mindenben segítette és támogatta, mindenhová elkísérte, igazi társa volt.

S hogy miért nevezték – nevezzük a „szegények orvosának"? Orvosként minden elérhető vagyonát, illetve minden szellemi energiáját a szegények és a lelki elesettek megsegítésére mozgósította. A felebaráti szeretet, a lelkek iránti buzgalom és – mai szóhasználattal – a szociális érzékenység maradandó példáját adta.[61]

Tehetősökkel nem szívesen foglalkozott, azt mondta, hogy aki meg tudja fizetni az orvost, az máshová is mehet. Persze a rokonság és az ismerősök kérései elől nem térhetett ki, de a honoráriumot tőlük sem fogadta el; azt mondta nekik, hogy adják a szegényeknek. Azokat pedig nemcsak hogy ingyen operálta és tartotta őket, hanem ha rászorultak pénzsegélyt, ruhát is adott nekik. A szemüveget utalványra írta fel nekik, azután az optikusnak ő fizetett. S mindezt a legnagyobb tapintattal tette, nehogy önérzetében megsértse bármelyik szegény betegét. „A beteg felvételében nem a fizetőképesség vagy a társadalmi helyzet volt a mértékadó, hanem egyes egyedül az, hogy rászorul-e a kórházra, vagy lehet-e rajta műtéttel segíteni. A munka ennél fogva nemcsak bőséges volt, hanem eszményi jellegű is, mert a betegeket csakis szenvedésük szerint becsültük fel (Otto Fuchs)."[62] A „protekció" legfeljebb annyiban állt, hogy minél nyomorultabb, elhanyagoltabb beteg jelentkezett, annál nagyobb örömmel és szeretettel fogadták és kezelték. Operáció után pedig betegeit nem bízta soha a személyzetre, hanem állandóan látogatta őket és minden kötözést maga végzett. Érdeklődött hogylétük felől, ágyuk szélére ülve beszélgetett velük, lehetőleg azon a nyelven vagy dialektusban, melyen beszéltek.

„Voltak egészen eredeti módon viselkedő, svábosan beszélő parasztemberek a kórházban. Környezete szinte a nyelvét harapta le, hogy ne kacagjon szavaikon vagy viselkedésükön, csak ő hallgatta őket végig részvéttel, saját nyelvjárásuk szerint válaszolt kérdéseikre, vigasztalta őket. (Leuthmetzer Cecília[63])" Gyógyult betegek elbocsátásakor nem szerette a hálálkodást, annak örült a legjobban, ha a beteg csak annyit mondott búcsúzóul, hogy *„az Isten fizesse meg, doktor úr!"*[64]

A leggondosabb testi ápolás mellett pedig arra is maradt ideje, hogy a betegek lelkével is törődjön. Mikor gyógyult páciensei egészségben hagyták el kórházát, akkor nem egynek szeme világán kívül visszaadta meghasonlott, beteg lelke egyensúlyát is. Külön örömére szolgált, ha egy vallástalan páciensében sikerült felélesztenie a vallásosság csíráit. Soha nem mulasztott el távozó betegeinek jó tanácsokat adni.[65] E célt szolgálták az 1924 és 1928 között három nyomtatott kiadást is megélt, német és magyar nyelven általa írt kis füzetei, melyet ingyen osztogatott nekik. A „Nyisd fel szemeidet és láss! Kalauz az egész életre" című könyvecske a hit és a keresztény élet alapjainak, alapigazságainak rövid summája.[66] Ezenkívül egy Jézus Szívét ábrázoló szentképet is kaptak ajándékba,[67] de szívesen osztogatott Bibliát, különböző vallásos füzeteket, Missalét, Szív–Újságot.[68]

Orvosi gyakorlatában is szigorúan betartotta a katolikus erkölcsi törvényeket. Többször is előfordult, hogy elutasított olyan asszonyokat, akik gyermeküket akarták elvetetni. Ő maga mesélte el egy ismerősének, hogy egyszer sikerült is neki egy anyát lebeszélnie tervéről, és az egészséges fiúgyermeknek adott életet.

S mivel nagyon jól tudta azt is, hogy milyen korlátozott az orvos tudománya, sokszor mondogatta hálálkodó betegeinek: „Én megoperáltam, Isten meggyógyította!" – Soha nem ment rendelésre anélkül, hogy előbb ne tért volna be a kápolnába imádkozni, és soha nem operált úgy, hogy ne vetett volna keresztet vagy ne imádkozott volna. Ahogyan segédorvosának, dr. Fuchsnak felesége tömören megfogalmazta hivatása gyakorlásának lényegét: „Hivatásbeli munkája vallásilag is mindig meg volt

60 Kardos 20.
61 Döbör 14.
62 Kardos 21.

63 Több éven keresztül ápolónő Batthyány mellett.
64 Döbör 14.
65 Baradlai 41.
66 Kardos 21–22.
67 Baradlai 41.
68 Kardos 22.

alapozva."[69] A hálálkodást, amiben bőven volt része, mindig elhárította. Nem kért mást, csak egy igaz szívből elmondott „Miatyánkot". Ahogyan Baradlai írta róla: *„A szegények Miatyánkjaiból aztán csakugyan nagy kincset halmozott össze magának a szegények doktora a túlvilági életre."*[70]

Egyéniségéről mindent elárul az, hogy amikor 1915-ben nagybátyja, Batthyány-Strattmann Ödön herceg halála után örökölte a hercegi címet és a Strattmann nevet, akkor az örökölt címer jelmondatát megváltoztatta. Az ősi jelmondat így szólt: *Fidelitate et Fortitudine*, azaz hűséggel és bátorsággal. Az új jelmondat a *Fidelitate et Charitate*, azaz hűséggel és könyörületességgel lett.[71]

III. A körmendi évek

A herceg életének nagy részét Köpcsényben élte le, s ezért nagy dilemma elé került 1920-ban, amikor az igazságtalan békekötés miatt birtokainak központja Ausztriához került. Szívében azonban igazi hazaszeretet élt, s tudta, hogy neki Magyarországon a helye. Ezért 1921-ben 30 évre díjtalanul bérbe adta köpcsényi kórházát a burgenlandi tartománynak, csak azt kötötte ki, ha ott jár, legyen joga a betegeket kezelni, operálni. Családjával együtt Körmenden telepedett le, s várkastélyának egyik szárnyában megalapította második kórházát. Itt már elsősorban szembetegekkel foglalkozott. De a rászorulóknak továbbra is húzott fogat, vezetett szülést és bármilyen operációt vállalt. A kezdetben huszonöt ágyas kórházat ha lehet, még igényesebben és korszerűbben rendezte be, mint a köpcsényit.[72] Ápolónak megnyerte Misl húgát, Coreth Lillyt. S hogy milyen intenzitással dolgozott? Nézzük meg a már többször idézett naplójának 1926. július 2-i bejegyzését:

„Délelőtt a teraszon voltam, festettem, és igen vidáman viccelődtem.

[69] Kardos 22–24.

[70] Baradlai 42.

[71] Iványi Béla: Címeres levelek a keszthelyi és körmendi hercegi levéltárakban. A herceg Batthyány család körmendi levéltárában. V. s egyben befejező közlemény. In: *Magyar Családtörténeti Szemle*. 1943. 9. évf. 1. sz. 7.

[72] Döbör 15.

Ebéd után nagyon fáradt voltam! hamarosan lefeküdtem. – Azután az íróasztalnál dolgoztam. – A nővér elküldte operációim listáját. Körmenden 1920-ban 5605 beteg volt, azután többnyire 3000 évente. Operációt Körmenden 1925 végéig 1010-et végeztem. Most még hiányoznak a köpcsényi évek. Egészében véve hályogot kb. 1700-at operálhattam! Isten áldja meg mindnyájukat, ut omnes lumen verum in aeternitate perspicerent![73] *Este szentgyónás, és mint harmadrendi tag általános feloldozást kaptam az ünnep miatt."*[74]

Ha még hozzávesszük az orvosi gyakorlatának ekkor még hátralévő három évét, valamint az egyéb szemműtéteket, már nem is látszik akkora túlzásnak Baradlai azon adata,[75] hogy kb. háromezer szemoperációt végezhetett élete során. S ha a háború alatt végzett tevékenységére és a foghúzásokra gondolunk, akkor még a krónikás húszezer műtétről – vagy inkább orvosi beavatkozásról – szóló állítása[76] is elképzelhetővé válik, vagy mondjuk úgy, hogy nem alaptalan. Egyáltalán nem csoda, hogy özönlöttek hozzá a betegek. Hetenként három délelőtt volt rendelés, a másik hármon műtétek. A kis kórház állandóan tele volt.[77] Gyógyító munkájával párhuzamosan több alapítványt tett a magyar orvostudomány fejlődésének megsegítésére.[78] 1926. május 17-től már asszisztensnője is van dr. Ajtay Mária személyében, hogy őrá kevesebb munka jusson. Szíve mélyén sajnálta ezt, de a több szabadidejét is aktív pihenéssel töltötte. Szívesen foglalkozott a ház körüli javítgatással, kézügyességi munkákkal: lakkozás, padok javítása a kertben, órák preparálása és minden, ami a technikával kapcsolatos. Ezenkívül sokat kirándultak családosan, szerettek vendégeket fogadni és látogatóba menni.[79]

Szegény betegeinek segítésén kívül gondja volt Körmend szegényeire

[73] Hogy valamennyien meglássák az örökkévalóságban az igazi világosságot!

[74] Napló, 148.

[75] Baradlai 32.

[76] Baradlai 32.

[77] Kardos27.

[78] Döbör 15.

[79] Kardos 29.

is. Plébánosa és fővadásza között arról adatokat, hogy minden héten kb. 100 m[3] tűzifát adott erdeiből a rászorulóknak, persze csak a nővérek által elvégzett környezettanulmány után. Ráadásul ő maga, a saját költségén fuvaroztatta be és osztatta szét az egészet. A tűzkárosultaknak ingyen adott anyagot a háztető megcsináltatásához. Ha egy szegény ember meghalt, ő fizette a temetés költségeit. Birtokából önként 200 házhelyet osztott ki névleges áron, s mellé még útparcellát is adott. A körmendi közkórházát is támogatta, fölszerelte, kb. nyolc kat. hold birtokot adott neki névleges bérért és házat bocsátott a kórházi alkalmazottak rendelkezésre. Valláskülönbség nélkül segített mindenkin, előnyben az volt, aki minél szegényebb volt.[80] A katolikus egyházat is bőkezűen támogatta, és nem csak azért, mert tizenhárom templomnak volt a kegyura. Amikor a körmendi templomnak harangokra volt szüksége, adományán kívül nagyobb összegű kölcsönt is folyósított, a borítékon ezzel a fölírással: visszafizetendő az örökkévalóságban.[81]

Ez a könyörületesség nagyon sok pénzébe került. Óvatos becsléssel kb. birtokai jövedelmének kétharmadát vitte el a jótékonykodás, a kórház fenntartása, segédorvosainak és ápolószemélyzetének díjazása. Bántó komikum ezen tények tudtában, hogy áldozatos munkája után még adót is kellett fizetnie (!), ugyanis az állami szervek nem hitték el neki, hogy ingyen gyógyít! És hogy mi után fizetett adót? Természetesen a kórháztól élvezett jövedelme után… Úgy látszik, az adóhatóságok cinizmusa soha sem ismert határt…

„Az illetékes hatóság megállapította, hogy mennyi fizetés járna a hercegnek a hercegtől, ha a herceg, mint földbirtokos és kórházfenntartó fizetné a herceget mint orvosdoktort … és ez után az immaginárius jövedelem után ki is rótta a kereseti adót, amit a herceg rendesen meg is fizetett."[82]

Persze azért sajnálnunk nem kell dr. Batthyány-Strattmann László herceget, hiszen mind atyai öröksége révén, de főképp a hercegi hitbizomány révén hatalmas birtoktestek uraként állt olyan jól anyagilag, hogy –

[80] Kardos 36–38.
[81] Kardos 37.
[82] Baradlai 39.

amint erről források is beszámolnak – a gazdasági problémákkal olyannyira nem törődött, hogy el sem olvasta a birtokai pénzügyeiről szóló jelentéseket, illetve a kórházi kiadásokról szóló listákat. És naplója 1926. január 10-i és 11-i bejegyzései árulkodnak arról, hogy a sanyarú helyzetbe került arisztokraták gyakran fordultak hozzá anyagi segítségért, amit ő Misl könyörgő, könnyes szemeinek hatására általában nem is tudott megtagadni.[83] Ezt persze csak a tárgyilagosság kedvéért említettem, hiszen ő is élhette volna az arisztokrácia pazarló életét, mit sem törődve a szociális problémákkal, de őt nem vonzották a nagy mulatságok, az oktalan pénzszórás. Egyszerűen abba a szerencsés helyzetbe került, hogy nála egy helyen találkozott a nagy vagyon és a szegény sorsú embertársaiért tenni akarás eszménye, a felebaráti szeretet.

IV. A szentéletű herceg és a politika. Címek, rangok és kitüntetések

A nyilvános politikai életben való szerepléstől mereven elzárkózott. Visszautasította például az Országos Revíziós és Legitimista Párt felajánlott fővédnökségét, mint írta *„…semmiféle párthoz nem tartozom, ilyennek tagja nem voltam és nem vagyok, politikával nem foglalkozom, hanem kizárólag orvosi hivatásomnak élek."* Visszahúzódó, puritán egyéniség volt, sugárzott belől a derű, a szeretet. Mélyen hitt Istenben, s küldetését a szegény betegek szolgálatában látta. Nem érdekelték a címek és a rangok, bár társadalmi státuszát tekintve nem térhetett ki előlük, hiszen császári és királyi kamarás volt, a főrendiház tagja és örökös Vas megyei főispán. Díszmagyarban csak a főrendiház ünnepélyes ülésein jelent meg, egy öltönyt mindig addig hordott, míg el nem viselte, vagy egy szegény betegének neki nem ajándékozta.[84]

Azonban politikai meggyőződése lehetett, még ha a nyilvános szerepléstől – beállítottságának köszönhetően – húzódott is. S e meggyőződését igazán nem is titkolta soha. A *Körmend története* című könyvben futólago-

[83] Napló, 67-68.
[84] Döbör 14.

san említik hagyományos királyhűségét az 1920. január 25–26-án lezajlott nemzetgyűlési választásokkal kapcsolatban. A választások előtti napon Körmenden is bemutatták a Horthyról szóló propagandafilmet az Uránia moziban. Az esti díszelőadáson azonban nagyon csekély volt az érdeklődés, mivel a többségben katolikus tömegek és a közélet vezető személyiségei, köztük a herceg, hagyományosan királypártiak voltak.[85]

Ezt bizonyítja a *Rábavidék* című korabeli regionális újságnak 1921. április 3-i és április 10-i beszámolója Batthyány Strattmann László herceg és IV. Károly találkozásáról. Történt ugyanis, hogy 1921 húsvétján (március 31.) a király első visszatérési kísérlete előtt Mikes János megyéspüspöktől autón Körmendre érkezett a herceg meglátogatására, s még aznap visszatért Szombathelyre. Azután április 5-én, a sikertelen puccs után az országból való távozásakor különvonata újra megállt a helyi vasútállomáson, ahol nagy tömeg éltette és vett tőle búcsút, közöttük a herceg és családja.[86] Ezen eseményt „feldolgozta" könyvében az orvosherceg legrégibb krónikása, Baradlai is, bár sokkal jobban kiszínezve rózsaszínre, mint a tárgyilagos folyóirat. Mint írja, a hazatérő királynak maga Batthyány sietett elébe felajánlva segítségét. Majd pár nap múlva, mikor a király távozik, a vonatot a körmendi állomáson ott várja a herceg egész családjával. A gyerekek kor szerint sorba állítva, a kis tisztelgő csapat élén a herceg és felesége.

„A szomorú fiatal király leszáll a vonatról, melegen megszorítja hű nemesének és hitvesének kezét. A két férfiú mélyen meghatva egymás szemébe néz, s szinte könnyekkel a szemében mondja Károly király: »Az egyetlen fénysugár ebben a nehéz órában... «Az országból száműzött király vonata lassan tovagördül. Soha többé nem látták egymást... Az özvegy királyné egyik leghűbb tanácsadója aztán Batthyány László lett."[87]

1922 tavaszától azután rendre érkeztek a rangos látogatók Körmendre: az Egységes Párt jelöltje, Tamássy Árpád nyugalmazott táborszernagy,

[85] Szabó László (szerk.): *Körmend története*. Körmend, 1994. (A továbbiakban: Szabó.) 266–268.
[86] *Rábavidék*. 1921. április 3. 2. illetve április 10. 2.
[87] Baradlai 56.

gróf Bethlen István miniszterelnök, dr. Vass József kultuszminiszter valamint Patacsy Dénes államtitkár. Körmend lakossága azonban – élén a herceggel – ellenzéki maradt, Tamássy alul is maradt a Friedrich-párti (KNEP) jelölttel, gróf Sigray Antallal szemben. Ugyancsak hűvös fogadtatás várta 1922. december 12-én Horthy Miklóst, aki kormányzói országlátogatása során 8 óra 30 perckor érkezett Körmend feldíszített vasútállomására. Nem szóltak éljenzések, tapsok az utcán. A herceg a nyilvánosság előtt nem, csak a kastélyban találkozott a kormányzóval, és sem annak hazafias beszédén, sem a laktanyában tartott villásreggelin nem vett részt. Horthy 10 óra 50 perckor már tovább is utazott Szombathelyre.[88]

A kormány és egyáltalán az új rendszer megítélésében csak évek múlva történt változás Batthyány László részéről. Megbékült Horthy kormányzóval, és ő is kibékült vele. Ezt bizonyítja, hogy 1927. január 20-án keltezett levelében a kormányzó a főméltóságú herceget személyesen hívta meg az országgyűlés felsőházának ülésére. S 1930. március 1-jén délelőtt tíz órakor a hercegi kápolnában is istentiszteletet tartottak a kormányzó hatalomra jutásának tizedik évfordulóján.[89]

A politikához való viszonyáról, illetve arról, hogy hogyan viszonyult őhozzá a politika, a legtöbbet egy kis anekdota árul el. A proletárdiktatúra elől Bécsbe, majd Svájcba menekült a herceg egész családjával. Mikor a helyzet konszolidálódása után hazatértek, a körmendi kastélyban a zongorába tűzve egy levelet találtak egy sor ismeretlen aláírással: *„Miért teccett, elmenni. Maga herceg úr a mi jótevőnk, nem történt volna semmi, sőt!"*[90]

Egyetlen olyan kitüntetése volt, amire – joggal – büszke volt, büszkébb, mint bármelyik címére. 1923. november 10-én ünnepelte a Batthyány-házaspár az ezüstlakodalmát. Ez alkalomból a pápa a betegek közt és a katolikus sajtó terén szerzett érdemeiért az Aranysarkantyús renddel és dicsérő okirattal tüntette ki, melyet az ünnep délutánján a pápai nuncius adott át Körmenden. E kitüntetésnek akkor a világon összesen huszon-

[88] Szabó 266–268.
[89] Lásd a 88. jegyzetet.
[90] Kardos 27.

két birtokosa volt. Schioppa nuncius körmendi látogatása után ekként tájékoztatta tapasztalatairól a pápát: *„A magyarok azt tartják, hogy szent ember, és én biztosíthatom szentségedet, hogy valóban az is!"*[91]

V. Kálváriája és halála

A „szegények orvosa", ahogy a nép hívta, gyakorlatilag minden erejét és idejét a gyógyításnak szentelte. Ameddig erővel bírta. Sajnos, nem adatott neki hosszú élet. 1929. szeptember 2-án a belgiumi Blankenberghebe utazott a család üdülni. A jó hangulatot az apa betegsége zavarta meg. Szeptember 10-én reggel véreset vizelt. Ő maga ekkor már rákra gondolt, de mivel állapota heteken át javult, egészen november 7-ig operált.[92] Sejtette, hogy mit hordoz magában, mégis úgy operált, mint máskor: nyugodtan, hideg fejjel és könnyedén. November 8-án Rómába indult, s két nap múlva, útközben, ágynak dőlt.[93] Hazatérve orvosi konzíliumot tartatott, és ennek eredményeképpen felkereste Illés professzort, akit a legjobb urológusnak tartott. A diagnózis immáron biztos: hólyagrák! Gyógykezelésre a bécsi Lőw-szanatóriumba utalták.[94] November 27-én megoperálták, de eredményt nem hozott a műtét. Ezzel kezdődött 14 hónapos szenvedése, kálváriája. Voltak enyhülési hullámai, ilyenkor szakmai megbeszéléseket folytatott a szanatórium orvosaival, akik sok esetben a tanácsát kérték. Boldoggá tette, hogy segíthet másokon, s ilyenkor megfeledkezett fájdalmairól. A halálra azonban jól felkészült, s az egyre nagyobb fájdalmak közt is megőrizte hitét. Átadta magát Isten akaratának, belenyugodott sorsába.[95] 1931. január 12-én mély áhítattal vette fel az utolsó kenetet, megírta végrendeletét, és átadta a család vezetését László fiának. Végrendeletében így összegezte életét a „szegények orvosa":

[91] Döbör 15.

[92] Klemm Nándor: *Csak eszköz vagyok... Dr. Batthyány-Strattmann László élete.* Szombathely, 1987. (A továbbiakban: Klemm.) 132.

[93] Döbör 15.

[94] Klemm 132.

[95] Döbör 15.

„Életem egyik fő feladatának tűztem ki, hogy orvosi működésemmel a szenvedő emberiségnek szolgálatot tegyek és ezáltal a jó Istennek tetsző dolgokat cselekedjem. Az Úr Isten kegyelméből évek hosszú során át napról-napra dolgoztam kórházban, tehetségemhez képest segítve beteg embertársaimon. E munkám volt forrása számtalan kegyelemnek és azon sok lelki örömnek, amely a magam és családom minden tagjának lelkében uralkodott. Azért, mint életemben mindig, e helyen is mély hálát adok a Teremtőnek, hogy az orvosi pályára hívott. Ha boldogok akartok lenni, tegyetek másokat boldoggá."[96]

1931. január 22-én halt meg Bécsben. Temetési szertartását a körmendi kastély udvarán tartották, ahová holttestét lovas szekéren hozták. Mikes püspök beszédében azt mondta róla, hogy inkább hozzá, mint érte kell imádkozni. Az udvar teljesen megtelt messzi vidékek és a környék zarándokaival. A Nemzeti Újság korabeli tudósítása szerint ezerre volt tehető a gyászolók száma. A küldöttségek és a személyesen megjelentek a társadalom szinte valamennyi körét képviselték. A ravatalt közel százötven koszorú borította, s több mint ötszáz részvéttávirat érkezett. Január 27-én vitték a holttestet Németújvárra, a családi kriptába. Útközben mindenütt iskolás gyerekek álltak sorfalat, élükön a falvak vezetőivel. Németújváron is sok gyászoló várta a nagy halottat, s üdvözlésére megszólaltatták az összes harangot. A gyászszertartás után a koporsót levitték a templom alatti sírboltba, s az oltár bal oldalán helyezték el fiatalon elhunyt fia, Ödön mellé.[97]

Halála után nem sokkal megkezdődött a szentté avatási eljárás, amely mind a mai napig nem zárult le. II. János Pál pápa már 1988-as burgenlandi látogatásakor bejelentette – mintegy hívei megnyugtatásaképpen –, hogy a boldoggá avatási eljárás folyamatban van, és 1992. július 11-én azt nyilatkozta róla, hogy *„az Isten és ember szeretetét hősies fokon gyakorolta életében"*.

[96] Domonkos János: *Batthyány-Strattmann László herceg. A szegények orvosa.* Szombathely, 1991. 9.

[97] Hatvanöt éve halt meg a szegények orvosa. *Kisalföld*, 1996. január 26., 8.

Hogy mégis sokan szentként tisztelték már életében, és tisztelik most is, az pedig egyáltalán nem csoda, hiszen életével és munkásságával a kereszténység alaptételeit valósította meg. Teljesen a krisztusi erkölcsi normák szerint élt, kötelességének tartotta segíteni szegény felebarátain, és minden lépését áthatotta a legfőbb emberi érték, a szeretet.

Dr. Batthyány Strattmann László herceg példakép, legalábbis kellene, hogy az legyen. Tettekkel adott példát igaz emberségből, élete mutatja, hogy hogyan tudjuk megtalálni utunkat a jövőbe, és ezáltal saját életünket teljessé tenni.

Irodalom

ZIMÁNYI VERA (összeáll.): *A herceg Batthyány család levéltára. Repertórium.* Budapest, 1962.

KARDOS KLÁRA (fordította és a bevezető tanulmányt írta): *A szegények orvosa: Batthyány-Strattmann László.* Eisenstadt, 1982.

A szegények orvosára emlékeztek. *Kisalföld,* 1995. október 31., 8.

BARADLAI JÁNOS: *Dr. Batthyány-Strattmann László herceg.* Budapest, 1931.

SUMONYI ZOLTÁN (szerk.): *Batthyány-breviárium.* Budapest, 1991.

BATTHYÁNY STRATTMANN LÁSZLÓ: *Tizenkét kórtörténet.* Ford.: Kard Aladárné – Dr. Nagy József. Budapest, 1990.

DOMONKOS JÁNOS: *Batthyány-Strattmann László herceg. A szegények orvosa.* Szombathely, 1991.

DÖBÖR ANDRÁS: Dr. Batthyány-Strattmann László herceg emlékezete. *Belvedere Meridionale,* VIII. évf. (1996) 3–4. sz. 12–17.

PUSKELY MÁRIA (összeáll.): *Dr. Batthyány-Strattmann László élete képekben, dokumentumokban, történelmi mozaikokkal.* Budapest, 1991.

FAZEKAS EDÉNÉ: *Adalékok Körmend egészségügyéhez – különös tekintettel Batthyány-Strattmann László életére, munkásságára.* Szombathely, 1988.

GRÓF BATTHYÁNY ZSIGMOND: *Őseim.* Budapest, 1992.

GYÜRKI LÁSZLÓ: *Dr. Batthyány-Strattmann László, a hit nagy tanúja.* Körmend, 1989.

Hatvanöt éve halt meg a szegények orvosa. *Kisalföld,* 1996. január 26., 8.

IVÁNYI BÉLA: Címeres levelek a keszthelyi és körmendi hercegi levéltárakban. A herceg Batthyány család körmendi levéltárában. V. s egyben befejező közlemény. *Magyar Családtörténeti Szemle,* 1943. 9. évfolyam 1. sz. 7–8.

KEMPELEN BÉLA: *A magyar nemes családok.* Budapest, 1911

KLEMM NÁNDOR: *Csak eszköz vagyok... Dr. Batthyány-Strattmann László élete.* Szombathely, 1987.

SZABÓ LÁSZLÓ (szerk): *Körmend története.* Körmend, 1994.

KROYER, RUDOLF: *Ladislaus Batthyany-Strattmann. Ein Leben im Dienste Gothes und der Menschen.* Eisenstadt, 1986.

TIBOLA IMRE – UNGER ILONA (összeáll): *Legendát suttognak egymásnak a bástyák. Misztériumjáték dr. Batthyány Strattmann László életéről.* Szombathely, 1987.

PUSKELY MÁRIA: *Nyisd fel szemeidet és láss! Dr. Batthyány-Strattmann László, 1870–1931.* Bécs, 1986.

Rábavidék, 1921. április 3. 2., illetve április 10. 2.

SONTAGH JENŐ: Az orvos-herceg. Emlékezés Batthyány László dr. hercegre. *Vasvármegye,* 1931. május 29. 2.

SÓSKÚTI TÁRNOK ALAJOS: *A Batthyány Herczegi s Grófi Nemzetség kilenced dr. Batthyány Strattmann leszármazása 972-Dik évtől 1874-Dik évig.* Nagykanizsa, 1875.

TIBOLA IMRE: *Szent László közbenjárásáért.* Szombathely, 1988.

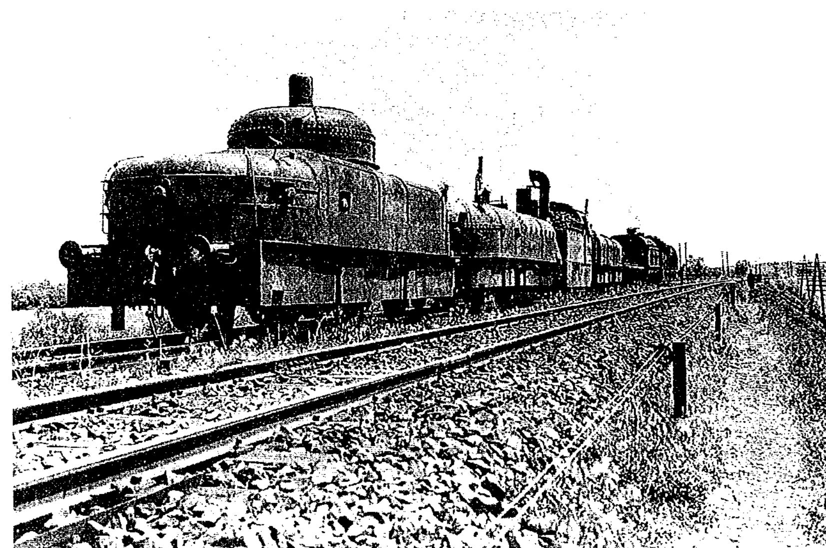
TIBOLA IMRE: *Úton hazafelé. Dr. Batthyány-Strattmann László életének utolsó tizennégy hónapja a bécsi Lőwe Szanatóriumban, ahogy erről Blanka leányának naplófeljegyzései tudósítanak.* Szombathely, 1991.

Újszövetségi Szentírás. Budapest, 1974.

VERMES PÉTER: *Szegények hercege – Dr. Batthyány-Strattmann László.* Budapest, 1989.

NAGY TAMÁS

Trianon és a magyar vasút

Páncélvonat a Cegléd–Szolnok vasútvonalon, útban a Tisza felé 1919 júniusában (A szerző gyűjteményéből)

A MAGYAR vasúttörténet-írás eddigi legkomolyabb vállalkozása, a millecentenárium éveiben megjelent hatkötetes és még kiegészített *Magyar vasúttörténet* majd' ötszáz oldalon tárgyalja a két világháború közötti vasúti históriát, így mágikus mutatvány lenne mindezt jelen hasábokon, fél szerzői ívben megismételni. Mindezek figyelembe vételével mondandómat nem az olyan nagy fontosságú, de közismert korszakbeli témáknak, mint az 1931. évi biatorbágyi merénylet, az 1933-as cserkészdzsembori vagy az 1938-as eucharisztikus kongresszus Aranyvonata, kívánom szentelni. A technikatörténet szerelmeseinek valószínűleg a Kandó–Verebélÿ-féle vasút-villamosítás, a Ganz–Jendrassik-féle dízelmotoros járművek, esetleg a világhírű 424-es vagy a gőzmozdonyfejlesztés utolsó szakaszába tartozó áramvonalas 242-es gőzmozdonyok tárgyalása jelentene hálásan fogadott témát. Ezúttal azonban az első világháborút lezáró válságos évek vasúttörténetével kívánok foglalkozni.

A magyar vasút az első világháborúban

Az első világháború megfeszített munkára, emberfeletti szállítási teljesítményre kényszeríttette a magyar vasutas társadalmat. Több mint négy éven keresztül rendkívüli forgalomnövekedést eredményezett a háború: előbb az ország belsejéből a frontok irányába, utóbb onnan a sebesültek és menekültek hazaszállításával visszafelé. A jelentősebb hadmozdulatok (orosz áttörés, olasz ill. román hadüzenet) idején több ezer katonavonatot kellett sürgősen a veszélyeztetett területekre eljuttatni. Vasútvonalanként napi átlagban 150 katonavonatot számolhatunk, ehhez jött még a német és osztrák hátországba irányuló magyar és balkáni gabona- és egyéb mezőgazdasági szállítmányok, ipari nyersanyagok és kőolaj; ill. nyugatról a balkáni szövetségeseknek szén-, fegyver- és hadianyag-szállítmányok. A polgári személy- és kereskedelmi szállításokat minimálisra korlátozták. A háború időszakában a leginkább terhelt vasútvonalak a békebeli forgalom három-

négyszeresét bocsátották át. A magyar vasutak egyre romló gazdasági és technikai feltételekkel igyekeztek megfelelni a követelményeknek. A háború évei alatt a megnövekedett igénybevétel miatt elhasználódtak a vasúti fővonalak, a vontató és vontatott járművek. A gyárak a frontra termeltek, így a vasutak nyersanyagokban, új eszközök beszerzésében és a régiek javításában egyaránt hátrányt szenvedtek.[1]

A Monarchia szétbomlása

A központi hatalmak fegyverszüneti kérelmének idejére a polgári forradalmak és nemzetiségi megmozdulások földarabolták a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiát. A szerveződő új államok megszálló hadseregei elsőként a stratégiai jelentőségű vasútvonalakat szállták meg, és birtokba vették a berendezési eszközöket. (Magyarország vasúti földrajzában a szerb–horvát–szlovén, a csehszlovák és a román megszállással kell foglalkoznunk.) A háborús és forradalmi helyzetben – amikor a vasutak a frontokról két-három hét alatt közel másfél millió katonát szállítottak haza – a technikai eszközöknek az ország belsejébe menekítésére senki sem gondolhatott. A közlekedés akkor uralkodó irányából következett, hogy az őszi forradalmak és nemzetiségi szeparációs mozgalmak idején a vasúti szállítás a frontok felől az ország középpontjába irányult. A szerb és horvát megszállású balkáni területen rengeteg katonavonat rekedt mintegy 1200 vasúti kocsival[2], amellyel megkezdhették az ottani forgalmat. A Felvidék és Erdély új bitorlói azonban jelentős járműhiányt tapasztaltak.

[1] A dolgozatban az első világháborúval és a trianoni békeszerződéssel foglalkozó általános művekre csak kivételesen hivatkozom. 1914–20 magyar vasúthistóriájáról: *Magyar vasúttörténet.* V. kötet (1915–1944). (A továbbiakban: MVt.) Főszerk. KOVÁCS LÁSZLÓ. Budapest, 1997. 20., 25–59., 81–101., 251–263., 366., 388–399., 405–406.; EPERJESI LÁSZLÓ: Magyarország közlekedése az első világháború után. A nemzetközi kapcsolatok alakulása 1920–1938 között. In: *A Közlekedési Múzeum évkönyve.* IX. kötet (1988–92). Budapest, 1994. 141–180.; HORVÁTH FERENC – KUBINSZKY MIHÁLY: *Magyar vasúti építkezések Erdélyben.* Budapest, 1998. 212–223.

[2] MVt. V. 53. (TISZA ISTVÁN)

Az önrendelkezési mozgalmak – Horvátország kivételével – felettébb súlyos következményeket okoztak a megszállt vidék vasutas társadalmának. A szerb hódítók vasutas szabálysértések esetén előszeretettel alkalmaztak botbüntetést. Erdélyben a románok rendkívüli brutalitással vetették magukat a vasutasokra, az el nem menekülteket hűségeskü letételére kötelezték. A kolozsvári üzletvezetőségen megtiltották a magyar nyelvhasználatot, a hűséget letevők pedig korábbi besorolásukhoz ill. a románok bérezéséhez viszonyítva sokkal kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek, lényegében másodrendű állampolgárokká váltak. Székelyudvarhelyen a hűségeskü ellen tiltakozó maroshidai állomásfőnököt 25 botütésre ítélték, amelyből már 15 halálosnak bizonyult számára. Zilahon a román katonaság a borospincék fosztogatásába kezdett, amelyet két vasúti őr és helyi lakosok igyekeztek megakadályozni. A fosztogató románok a két vasutast és egy zilahi polgárt meggyilkoltak.

A csehszlovák megszállás legalább ennyire terrorisztikus volt, bár emberéletet nem követelt. A legsúlyosabb sérelmeket egy magyar kovácsmester szenvedte el, aki a Kassa–Oderbergi Vasút ruttkai főműhelyében dolgozott. Fegyverrejtegetés vádjával egy csehszlovák csendőr őrizetbe vette. A laktanyában már csendőrgyilkossággal vádolták, majd bírósági eljárás nélkül megkezdték kivégzését. A községi bíró szedette le a bitófáról és újraélesztették. Magyar foglyokkal együtt Trencsénbe, majd Pozsonyba szállították, ahol a vasútállomáson megszökött, és a trianoni hazába menekült. A csehek azonnali hatállyal a csehszlovák államvasúthoz kapcsolták a felvidéki MÁV és helyiérdekű vasutakat. A térség legjelentősebb transzverzális vonalát a Kassa–Oderbergi Vasút, a történelmi Magyarország második legnagyobb magánvasútja birtokolta. A csehek ezt a magánvállalkozást is állami kezelésbe vették. A vasutasok *egy hónapon*, a vezérigazgatóság (Budapesten dolgozó, tehát Prága számára felesleges!) tagjai *három napon* belül kérhették felvételüket az államvasútba, és *egy év* alatt meg kellett tanulniuk *csehszlovákul* (sic!). A két feltétel elmulasztása az állás azonnali elvesztését jelentette. Több száz „ksodista”[3] a megaláztatást nem vállalta,

[3] NAGY TAMÁS: A Kassa–Oderbergi Vasút rövid története. *Belvedere Meridionale.* VIII. évf. 5–6. sz. 61.

és családjával áttelepült a trianoni Magyarországra. A menekült vasutasok évekig a vasútállomásokon elhelyezett „vagonbarakkokban" laktak.[4] A vezérigazgatóságról összesen 14 tisztviselőt vettek át. A csehszlovák nemzetgyűlés 1920. december 20-án meghozta a 690. számú törvényt, amely alapján az állam a területén fekvő magánvasutakat – akár a tulajdonosok hozzájárulása nélkül is – államosíthatta. Időközben a kormány megállapodott a vasúttársaság osztrák főrészvényesével, amely az állami kezelésbe vételt utólag elfogadta. A csehszlovák állam megvásárolta az elsőbbségi kötvények egy részét, a magántulajdonban maradt részre pedig fizetési garanciát vállalt. Az átvett vonali személyzetről az 1921. október 1-jei „unifikációs" rendelet gondoskodott, amely kiterjesztette rájuk a ČSD vasutasaira vonatkozó jogokat és kötelezettségeket. Az unifikáció nem vonatkozott a Kassa–Oderbergi Vasút magyarországi nyugdíjasaira.[5] Az ő nyugellátásukról – hasonlóan a többi hazamenekült vasutashoz – a MÁV gondoskodott. Az ún. trianoni nyugdíjteher – szemben a Monarchia-kori 2,5 százalékkal – a húszas években az államvasút bruttó bevételének 26 százalékát felemésztette.

A cseh foglalók erőszakossága és az állandósuló rekvirálások lassan azokat a lakosokat is ellenük hangolta, akik november–decemberben még örömmel fogadták őket. Az elnyomott magyar lakosság iránt az első szimpátia-megnyilvánulásokat a frissiben verbuvált cseh hadsereg olasz tisztjei fejezték ki. A következő években a felvidéki magyar ipari létesítményeket a csehek államosították, és berendezéseiket Csehországba szállították.

[4] 1920-ban 4380, 1921-ben 1570 kocsit foglaltak le szükséglakások céljaira. Ezekből csak 185 volt Budapesten és környékén. A vagonlakások 1927-ben szűntek meg. Lásd MVt. V. 44. (Tisza István)

[5] Részletesen lásd a 3. jegyzetet. A KsOd nyugdíjasaira vonatkozóan: *A Kassa–Oderbergi Vasút nyugdíjas-egyesületének iratanyaga.* A Közlekedési Múzeum Archívuma, Okmánytár 1770.

Magyar vasút a vörös uralom idején

A tanácsköztársaság rémuralmát a vasutakon a Landler Jenő belügyi és kereskedelemügyi népbiztos által 1919. március 26-án felállított Vasúti direktórium próbálta érvényesíteni. Az üzletvezetőségekben és műhelyközpontokban háromfős Vasutas Tanácsoknak kellett volna a munkások képviseletét biztosítani. A vidéki vasutas társadalom – különösen a Dunántúlon – az 1919. június 3-i, kalandfilmbe illő budapesti események után[6] sztrájkkal fejezte ki passzív ellenállását. A vörös kormány ígérgetéssel és fenyegetéssel próbálta a vasutasokat a forgalom felvételére kényszeríteni, de sem ezek, sem pedig Szamuely Tibor terrorisztikus páncélvonata nem ért el eredményt a több tízezres vasúti ellenállókkal szemben. A legtöbb vasútvonalon a páncélvonat állomásról állomásra haladt, mert a vasutasok az állomásközökben felszedték a síneket és elhagyták szolgálati helyüket. Kommunista mérnökök irányításával ugyan összerakták a sínszálakat, de a döcögő Lenin-fiúknak nem volt türelmük az elmenekült vasutasok felkutatásához, ezért féktelen haragjukat a falusiak ellen irányították.[7] A rémuralomnak mindössze két vasutas áldozata volt: idősebb Schmidt Mátyás sopronkövesdi árukiadó a Déli Vasúttól, akit a sínek felszedéséért fiával együtt akasztottak fel a községháza előtt; ill. László Imre szolnoki segédtiszt, aki a kommunisták vonatfosztogatását próbálta megakadályozni, és ezért mindennemű eljárás mellőzésével kivégezték.[8]

A kommunista Vörös Hadsereg honvédő háborújában május 1-jén a román előrenyomulás megakadályozására felrobbantották a szolnoki Tisza-hídnak a város felőli áthidaló szerkezetét. Néhány héttel később, a kommunisták május–júniusi offenzívája idején a Tiszántúlra visszavonuló román hadsereg az indokoltnál lényegesen súlyosabb mértékű rongálással

[6] Bővebben kifejtve: Miklós Imre: *A magyar vasutasság oknyomozó történelme. A legelső vasúttól – napjainkig.* Vác, 1937. 510–525.

[7] A témáról készült forrásgyűjtemény: *Vörös könyv.* Szerk. Gerencsér Miklós. Lakitelek, 1993.; Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története (1918–1920).* Budapest, 1935. 125–154.

[8] Lásd Miklós: i. m. 526–527.

tette használhatatlanná[9] a stratégiailag bizonytalan Közép- és Felső-Tisza-vidék öt vasúti hídját (Csongrád, Kisköre, Tiszafüred, Tokaj és Záhony). Az 1919-es év hadműveleteinek befejeztével csupán a Dél-Alföldön maradt épségben Tisza-híd (Szeged és Algyő), ahol a románok megszálló helyzetüket megnyugtatónak találták.

A gátlástalan román rablás

A katonai vereség tudatában 1919. augusztus 1-jén lemondott a Forradalmi Kormányzótanács, és 4-én – a párizsi békekonferencia döntése ellenére – a román antant hadsereg bevonult Budapestre. (A történelemben addig sohasem látott döbbenetes időszakot a frontokról hazatérők által terjesztett spanyolnátha [influenza] és tífuszjárvány tette elviselhetetlenné.) A megszállók napokon belül megkezdték a magyar főváros és az általuk megszállva tartott országrész ipari és közlekedési létesítményeinek, valamint a mezőgazdasági termények *teljes* elrablását, és ezt november 14–16-i kivonulásukig folytatták. A román állam utóbbi tevékenységet hadi zsákmányolásnak tekintette, az ipari és közlekedési eszközök rekvirálására pedig a Nagy-Magyarországból általuk kihasított terület alapján tartottak igényt. A példátlan bűncselekmény – amely ellen a magyar félnek sem katonai, sem politikai eszközei nem maradtak védekezésként – a békekonferencia tudtával és eredménytelen tiltakozása mellett történt.[10] Leszerelték a budapesti gépgyárakat, vasúti kocsira rakták a kész és gyártás alatt lévő ter-

[9] A hidászat katonai eseményeknél a hídrombolást stratégiai szempontból osztályozza. Ennek alapján Tokajnál, Tiszafürednél és Kiskörénél a hadászatilag indokoltnál súlyosabb volt a károkozás. Lásd MVt. V. 173–174. (Nemeskéri-Kiss Géza); *Technikai fejlődésünk története (1867–1927)*. Szerk. Buday Béla. Budapest, 1928. 458. (Rotter Károly)

[10] MVt. V. 30.; *A magyar közlekedésügy monográfiája.* Főszerk. Ladányi Miksa. Budapest, é. n. 58.; Kelety Dénes: A megcsonkított államvasutakról. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye,* 1921. évf. 26. sz. 193–210. – A román rekvirálás legalább annyi kárt okozott, mint a második világháború utáni szovjet zsákmányolás és jóvátétel, de előbbi spontán, szervezetlen; utóbbi nemzetközi szerződések alapján, intézményesített formában történt.

mékeket és a nyersanyagkészletet. Közúti és vasúti közlekedési eszközökből elsősorban a legkorszerűbbekre tartottak igényt. Így a MÁV legerősebb gyorsvonati gőzmozdony-sorozatából (301 sor.) 22-ből 15-öt, a leggyorsabb 202-es és 203-as sorozatból 25-ből 7-et, Európa legerősebb hegyvidéki gőzmozdonyából (601 sor.) 57-ből 14-et, a 327-es gyorsvonati sorozatból 138-ból 49-et raboltak, míg a legkorszerűbb 328-as sorozat első két egységét a MÁV gépgyár udvaráról vontatták el.

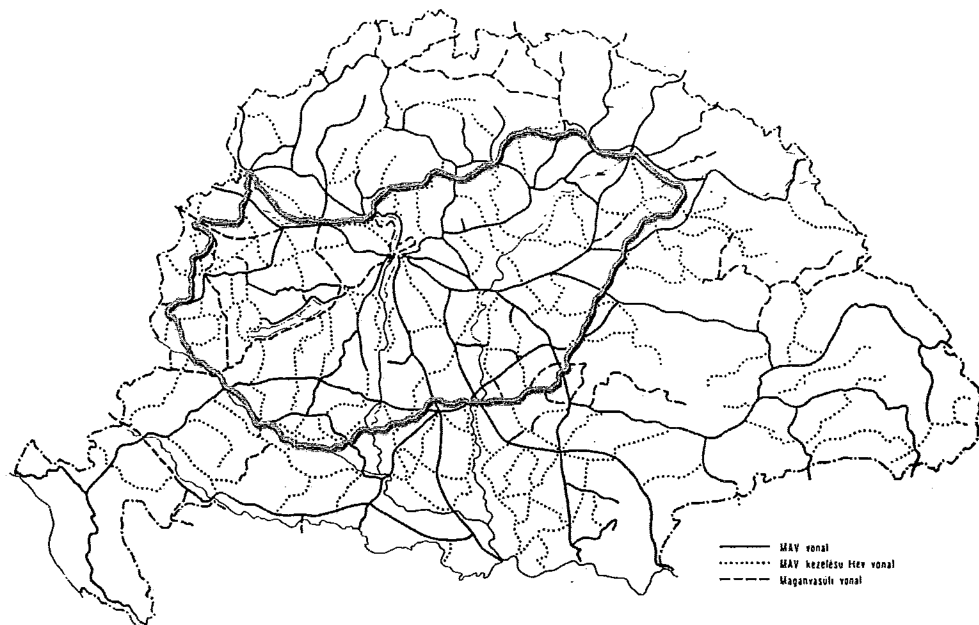
A rekvirálás legnagyobb akadályát az jelentette, hogy még tavasszal a Tisza-hidakat a szembenálló két hadsereg felrobbantotta. Szolnoknál a román műszaki alakulatok lázas sietséggel három hét alatt ideiglenes szerkezetet emeltek, amelyen augusztus 28-án a „prédaforgalom" megindulhatott. A mezőgazdaság kirablása során a betakarított termény, takarmány, igás- és haszonállatok kerültek a „zsákmányvonatok" ezreibe. A nyugati antant megfigyelők megtévesztésére a zsákmányolás céljára felhasznált MÁV teherkocsik feliratait átfestették más vasutak jelzéseire. Gyűjtögető szorgalmukban a lóversenypálya istállóiról sem feledkeztek meg, a kényes versenylovak azonban nem élték túl az állomáson veszteglést az augusztusi hőségben. Az ország keleti felének megszállása hasonló következményekkel járt: 1920. március 29-én a Tiszántúlról való kivonulásukkor az Arad–Csanádi Egyesült Vasutak[11] – amely a legfejlettebb helyiérdekű vasútvállalat volt a régi Magyarországon – teljes gördülőállományát (mozdony, motor-, személy- és teherkocsi) „elgördítették". Az 1914-ben 391,4 km vonalhosszú ACSEV trianoni határon belül maradt 129,3 km-es szakaszán a vasútüzletet 1923-ig kényszerűségből a MÁV, 1923–27 között a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút végezte.

Első hallásra furcsának tűnhet, hogy a rablás ellenére a román államvasút mozdonyhiánnyal küszködött. Annak ismeretében válik ez érthetővé, ha tudatosul bennünk, hogy az 1919-es román járműgyarapítás nélkülözött minden tervszerűséget és céltudatosságot. Először is a legkorszerűbb mozdonyokhoz a romániai mozdonyszemélyzet nem értett, ezért ezek hamar meghibásodtak. Másodszor ezeknek a mozdonyoknak a tengelynyo-

[11] Siket Zoltán – Nagy Tamás: Az Arad–Csanádi Vasút rövid története. *Belvedere Meridionale,* VIII. évf. (1996) 1–2. sz. 60–66.

mása magasabb volt annál, mint amekkorát az erdélyi és regáti vasútvonalak elbírtak, így használatuk járműben és pályában egyaránt súlyos károkat okozott. Harmadszor a román műhelyek nem rendelkeztek ezen mozdonyok javításához szükséges technikai eszközökkel és mérnöki szakértelemmel. Negyedszer a rekvirált járművek tárolására nem volt elégséges kapacitásuk, és így ezek rövid időn belül az időjárás és fosztogatások áldozatává váltak.

A román hadsereg 1920-ban összesen 1275 mozdonyt, 69 udvari kocsit, 2006 személykocsit, 790 posta- és poggyászkocsit, 28916 teherkocsit és 2379 tartály- és kazánkocsit – tehát összesen 37160 darab vasúti járművet – vitt el. A „zsákmányvonatokon" 37756 kocsirakomány anyagot, gépet, élelmiszert és árut szállítottak Romániába. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés (1921. évi XXXIII. tc.) a román foglalást utólagosan szentesítette.

1. ábra *Magyarország vasúthálózata 1918-ban a trianoni határokkal*

Trianon

„Az igazságot lábbal tipró legszörnyűbb békediktátum, amelyet a világ valaha látott"[12] tönkretette a Széchenyi reformkori tervei nyomán megvalósult magyar vasúthálózatot. A békeszerződés által okozott vasútföldrajzi változásokat az alábbi táblázat szemlélteti:

	Trianon előtt	Ebből megmaradt	A veszteség aránya
Magyarország területe (km^2)	325411*	93073	71,4:28,6
Magyarország népessége	20886487**	7615117***	63,6:36,4
Összes vasúthosszúság (km)	22869****	8705	61,9:38,1
Magyar Államvasutak saját és üzemelésében lévő vasútvonalai (km)	19153,3	7255,6	62,1:37,9
Magánvasutak vonalai (km)	1852,8	846,4	54,4:45,6
Saját üzemben lévő helyiérdekű vasutak (km)	1830,8	603,1	63,1:32,9
Kétvágányú vasútvonalak (km)	1446,3	815,0	44,0:56,0
Mozdonyok száma	4887	1549	68,4:31,6
Személykocsik száma	13885	4812	65,4:34,6
Teherkocsik száma	88174	26905	69,5:30,5
Vasúti járművek gyártó kapacitása			20,0:80,0
Vasúti járművek javító kapacitása			50,0:50,0

* Horvátországgal együtt ** az 1910. évi népszámlálás alapján
*** Az 1910. évi népszámlálás adatai a trianoni országhatárra vonatkoztatva
**** 1918. január

A történelmi Magyarország vasútja a korabeli Európában a fejlett közlekedési rendszerek közé tartozott. A vasútsűrűség meghaladta az európai átlagot (6,95 km/100 km^2 ill. 10,6 km/10000 lakos), kevéssel maradt el a jóval sűrűbben lakott és iparosodottabb Csehország és Ausztria adataitól, nem volt jelentős a hátránya a nyugat-európai országokhoz képest, és messze meghaladta az észak-, kelet- és dél-európai országok

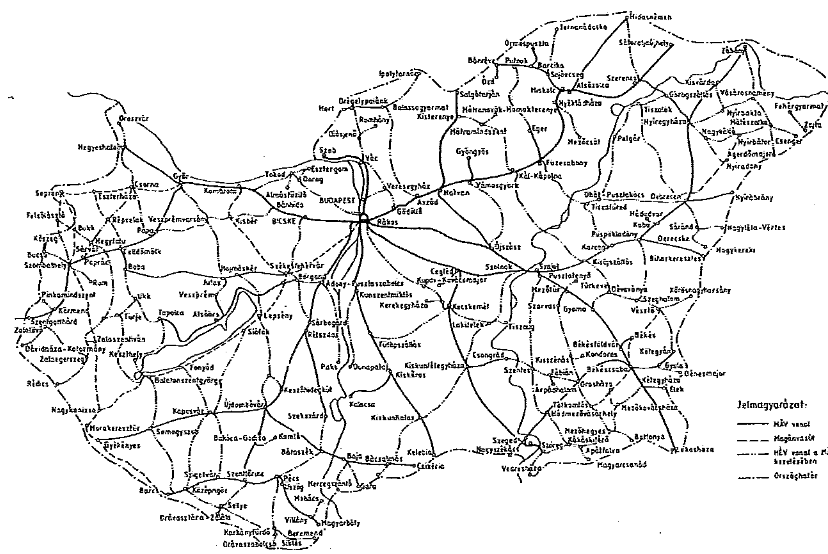
[12] A magyar közlekedésügy monográfiája 56.

ugyanezen mutatóit. A vasutak eloszlása az országrészekben viszonylag egységes volt, csupán Horvátország, Észak-Erdély és Kárpátalja ritkán lakott hegyvidéki területein épült kevesebb vasútvonal. *(1. ábra)* A pályák állapota nem maradt el az Osztrák–Magyar Monarchia nyugati területeinek vasútéitól, műszaki felszerelése, biztosítóberendezései magas szintűek voltak. A vontató- és vontatott járműállomány egyaránt korszerűnek mondható, és a jól jövedelmező MÁV a járművek folyamatos fejlesztésére is nagy gondot fordított. Államvasutunk minden mutató alapján világszínvonalú közlekedési vállalat volt, veszteségei megdöbbentőek.

A Baross államosítása után megmaradt magánvasutak közül teljes egészében idegen impérium alá került a Kassa–Oderbergi Vasút fővonala és helyiérdekű vasútjai (383,4 km). Teljesen elvesztek a boszniai és erdélyi magán- és HÉV-vonalak, valamint az ACSEV hálózatának jelentős része. A legnagyobb magánvállalatnak számító Déli Vasút 704,1 km vonalhosszából elveszett 143,4 km; megmaradt 560,7 km. A vasúttársaságot az utódállamok az 1923-as római megegyezés alapján Magyarország kivételével mihamarább állami kezelésbe vették. Első- és másodrangú magyar fővonala (Buda–Nagykanizsa–országhatár, ill. Bécsújhely–Sopron–Nagykanizsa) kisebb vonalveszteségek után – a Prága–Pozsony–Zágráb összeköttetés részeként, ill. Budapest adriai és balatoni forgalmában – hamarosan az új államhatárok között is fontos szerepet kapott. A vasúttársaság új neve Duna–Száva–Adria Vasúttársaság lett, és Magyarországon a világgazdasági válság miatt indokolttá vált állami kezelésbe vételéig (1932. január 1.) önállóan működött.[13] Ebben az időszakban vasútüzemét konszolidálta, pályáját, épületeit korszerűsítette, és lehetőségeihez mérten új járműveket is vásárolt. A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút törzsvonalából elveszett a Sopron–Ebenfurt szakasz (27,16 km) a Fertővidéki HÉV-ből a Pomogy–Nezsider szakasz (45 km). Összhálózatából 159,6 km maradt magyar területen, 72,2 km került Ausztriába.[14]

[13] NAGY TAMÁS: A Déli Vasút rövid története. *Belvedere Meridionale*, VII. évf. 3–4. sz. 18–28.; az állami kezelésbe vételről: MVt. V. 16–17. (UDVARHELYI–CSIKÓS)

[14] TÓTH SÁNDOR: A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút története. *Belvedere Meridionale*, VIII. évf. 3–4. sz. 23–46 pp., 28.; MVt. V. 410. (LOVAS GYULA)

2. ábra *Magyarország vasúthálózata a trianoni békeszerződés után*

A 21 önállóan kezelt helyiérdekű vasútból 13 teljes hálózatával, kettő pedig részben elveszett. A történelmi Magyarország kétvágányú vonalainak hossza (és aránya az egészhez képest) elmaradt a nyugat-európai szinttől. A békeidőben csak a Monarchia két fővárosa között épült második vágány: a Duna-balparti vasúton teljes egészében (és ez Szobtól fölfelé el is veszett), a jobb parton pedig Budapest és Győr között. A Budapestről kivezető fővonalak közül Miskolcig, illetve mindkét vasútvonalon Szolnokig, valamint gazdasági okokból Galánta és Zsolna között épült még második vágány a Vág völgyében. A háború előtt sebtiben kétvágányúsított Hatvan–Salgótarján (MÁV) és Zsolna–Oderberg vonalszakasz (KsOd) gazdasági, a Miskolc–Sátoraljaújhely–Mezőlaborc vasútvonal tisztán hadi célokat szolgált. A háború alatt szintén stratégiai célokból épült meg a második vágány Ferencváros–Kiskunlacháza és Békéscsaba–Lökösháza között, ill. folyt a vágányépítés ezen a két vonalon Szabadkáig és Aradig, valamint a Győr–Királyhida és Szajol–Püspökladány szakaszokon. További vonala-

kon (például Cegléd–Szeged) tervezték a második vágány megépítését. A kétvágányú vasutakban Trianon a legnagyobb veszteséget a bal parti vasút jelentős részének elvesztésével okozta, amely a MÁV legnagyobb forgalmú és legjobb állapotú vasútvonala volt. A békeszerződés értelmében a kisantant érdekeit sértő vasútvonalak közül föl kellett szedni a Békéscsaba–Lökösháza, Soroksár–Kiskunlacháza és Hatvan–Salgótarján szakaszok második vágányait.[15]

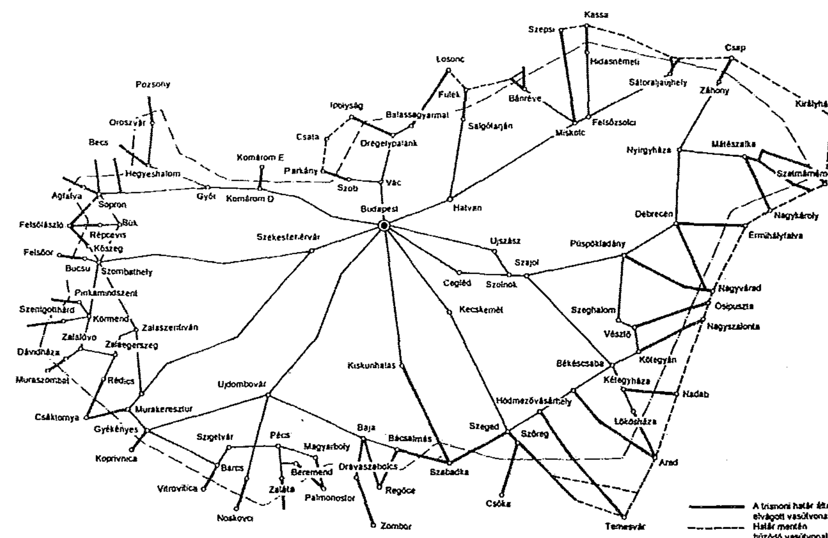
A járművek veszteségeit már korábban érzékeltettem. 1919 őszén a megmaradt 1549 mozdonyból mindössze 410, a 4812 személykocsiból mindössze 605 volt üzemképes. A háborús évek, a forradalmak és a katonai megszállás okozta létbizonytalanság és a járműhiány miatt a teher- és személyforgalom egyaránt visszaesett: az 1914. évi adatokat 100 százaléknak tekintve a személyszállítás aránya 1918 novemberében 73,2; 1919 márciusában 14,6; 1919 augusztusában 12,2; 1919 decemberében 8,8 százalékra csökkent. A trianoni Magyarországon maradt javítóműhelyek az alkatrészek, a tüzelő- és világítóanyag hiánya miatt nem tudták elvégezni a javításokat. A javítóműhelyek fele (15) veszett el. A megcsonkított ország karbantartó bázisa az igényeket meghaladta, ezért három kisebb műhelyt rövidesen megszüntettek (Szeged-Rókus, Kaposvár és Pécs). Helyettük 1926-ban egy nagy kocsijavító épült Dunakeszin. A trianoni hazában maradt viszont a közlekedési járműveket gyártó kapacitás 80 százaléka (csak az aradi Weitzer-gépgyár veszett el), így új járművek beszerzésénél a magyar vasutak kedvező, az utódállamok kedvezőtlen helyzetben voltak.

Megcsonkított vasútvonalak

Az integer Magyarország huszonöt első- és másodrangú vasúti fővonalából az új határok valamennyi Budapestről induló vasútvonalat megcsonkították. *(3. ábra)* Mindössze három olyan másodrangú fővonal maradt sértetlen, amelyek a Dunántúlon elsőrangú vonalakat kötöttek össze.[16] Ennek következményeként Közép-Európa legjelentősebb vasútja, a MÁV „meg-

[15] Kerkápoly Iván: *Vasúti földrajz és történet.* Budapest, 1943.; Unyi Béla: *Vasúti hálózatunk alakulása 1914-től napjainkig.* Budapest, 1989.

[16] Kerkápoly: i. m. 131–132.

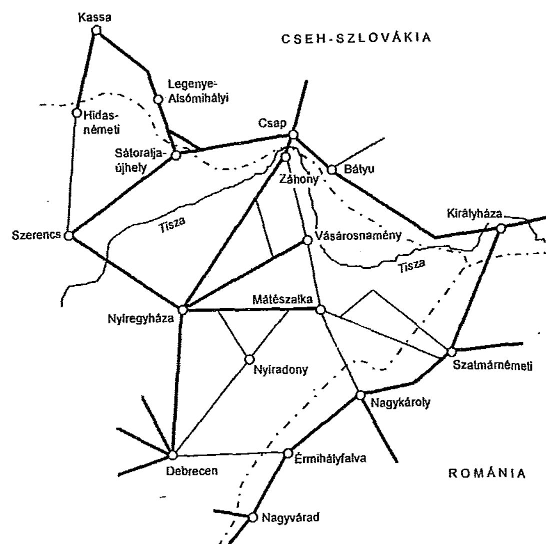

3. ábra *A trianoni határ által megcsonkított vasútvonalak*

csonkított fővonalaival az utódállamok nemzetközi szállítási igényeinek kiszolgáltatott, tranzitforgalmú vasúttársasággá vált".[17] A történelmi Magyarországnak – mivel nyugaton, északon és északkeleten a Monarchiával volt határos – csupán öt országhatára és négy vasútállomása volt idegen államok (Románia, Szerbia) vasútjaival. A 27 régi vasútállomásból egy sem maradt meg. Az új határok 49 vasútvonalat vágtak át, ebből 42-nél a határ a nyílt pályán végződött. Magyarországnak jelentős építési beruházásokkal (épületek bővítése, raktárok, ipar- és tárolóvágányok, fűtőházak, fordítókorong stb.) 32 új vasúti határállomást kellett átépítenie, ill. néhány forgalmi központot létesítenie.

Az antant 1918-ban, a háború befejezésekor – Wilson amerikai elnök elveinek megfelelően – etnikai határokat és annexiómentes békét ígért. Ezzel szemben Magyarország új határainak meghúzásakor az etnikai és történelmi elvek helyett gazdasági és stratégiai célokat részesítettek előny-

[17] MVt. V. 264. (Malatinszky Sándor)

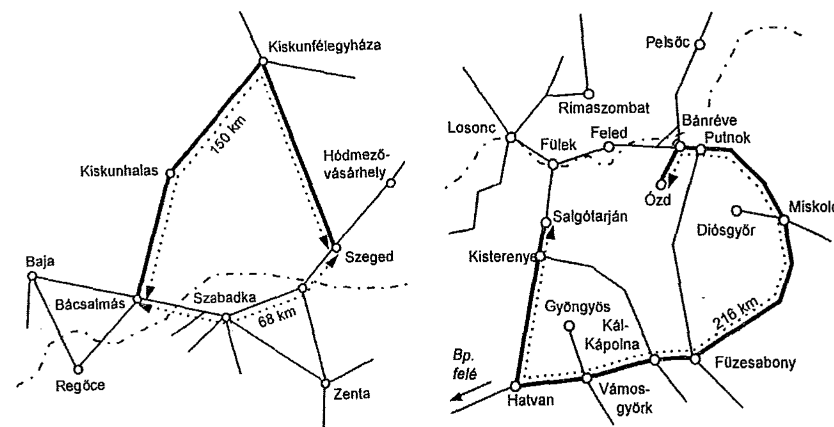
4. ábra

ben. Ezért kapott az etnikailag indokoltnál lényegesen nagyobb csallóközi és észak-kisalföldi sík területet és hosszú Duna-folyamszakaszt Csehszlovákia. A csehszlovák–lengyel–román határ miatt kapta meg Csehszlovákia Kárpátalját. Magyarország stratégiai megbénítása érdekében kerültek az utódállamokhoz a legjelentősebb közlekedési csomópontok: Pozsony, Komárom, Érsekújvár, Párkány, Losonc, Fülek, Kassa, Legenye-Alsómihályi, Csap, Munkács, Királyháza, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Arad, Szabadka, Zombor, Pélmonostor, Csáktornya, Muraszombat, Felsőlászló és – az eredeti tervek szerint – Sopron. Ezen települések közül az elsőrangú fővonalak mozdonyváltó pályaudvarai voltak Kassa, Nagyvárad, Arad, Temesvár és Szabadka. Szintén stratégiai célt szolgált, hogy a Románia felé vezető vasútvonalak közül egy kivételével mindegyiket a nyílt pusztán, csomóponti állomás előtt szakították ketté. Ezek közül Románia a határátmenetet csak azokon a fővonalakon vette fel, amelyekhez kereskedelmi érdeke fűződött. A *4. ábra* bemutatja, hogy Csehszlovákia és Románia a magyarlakta területeken haladó vonalszakaszokkal hogyan hozta létre a kisantant államokat összekötő keleti vasútvonalat. Mivel Csehszlovákia nem kapta meg a hőn áhított területsávot a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal és az Adriával való összeköttetésre, ehhez a közlekedési feltételeket a magyar vasutaknak kellett biztosítaniuk a Nyugat-Dunántúlon.

Végezetül néhány határmegállapítási és közlekedési anomáliát említek Trianon bűneiből. Sátoraljaújhelyen a pályaudvar magyar, az ipartelepek és a vasúti műhely csehszlovák területre került. A határon innen maradt viszont a műhelyi dolgozók lakótelepe. Kötegyán állomáson a határ

az eredeti tervek szerint a pályaudvar középvonalában húzódott. Így magyar maradt volna a felvételi épület, de már román a raktár és a mérleg. A képtelenséget utólag korrigálták. Szatmárnémeti elcsatolásával a Fehérgyarmatra vezető HÉV a csonka országban zsákvonallá vált, a románok pedig Zajtánál nem vették fel az átmenő forgalmat. Így csak egy 10,6 km hosszú új építésű szakasszal lehetett felvenni a zsákvonalat a magyar hálózatba. Az új határ úgy vágta ki Szabadkát Magyarország területéből, hogy a Békéscsaba–Dombóvár átlós vasútvonal megszűnésével a Szeged és Baja közötti vasúti kapcsolat 68 km-ről 150 km-re növekedett. Ezzel a Dél-Alföld és a Duna-vidék gazdasági kapcsolata jelentősen visszafejlődött. A trianoni határ elvágta egymástól Észak-Magyarország szénbányáit a borsodi feldolgozó üzemektől. A Salgótarján–Ózd közötti összeköttetés a korábbi 70 km-ről Hatvan–Miskolcon át 216 km-re emelkedett, így a szállítás teljesen gazdaságtalanná vált. *(5. és 6. ábra)*

A kisantant államok Franciaország támogatásával mindent megtettek Magyarországnak – és a többi vesztes államnak – a nemzetközi közlekedési rendszerből való kikapcsolására. Az 1919-től közlekedő Simplon–Orient expressz Párizsból Svájcon és Olaszországon keresztül haladt Zágráb–Belgrád–Bukarest, valamint Konstantinápoly felé. Nem vált a Magyarországot

5–6. ábra *Közlekedési anomáliák Szabadka környékén és az észak-magyarországi iparvidéken*

elszigetelő politika dicsőségére, hogy Európa legismertebb kontinentális expresszvonatának jogutódja Horvátországban és a Bánságban másodrangú fő- és mellékvonalakon cammogott. A zentai Tisza-híd felépítéséig, valamint a zimonyi Duna-híd helyreállításáig a nagy folyókon hajóval kellett az utasoknak átkelniök.[18] Az 1923-as menetrendi évtől pedig Prágából haladt Pozsonyon és Kassán át gyorsvonat Bukarestbe. A német és magyar vasutakat elszigetelő kisantant politika azonban rövidesen csődöt mondott, mert a nagy szállítók néhány éven belül visszatértek a hagyományos középeurópai útvonalakhoz. A helyzet normalizálása érdekében Magyarország gazdasági és vasúti megállapodások megkötésére törekdett a szomszédos országokkal (Csehszlovákia 1922, Jugoszlávia 1926, Ausztria 1931, végül Románia 1932).

A forradalmak idején az egyébként tehetséges Vázsonyi Jenő, Trianont követően pedig hét évig Kelety Dénes vezette a MÁV-ot. A járműhiánnyal küszködő vasút felélesztése, amelyet a fent vázolt kül- és közlekedéspolitikai környezet és az 1924-ig elhúzódó gazdasági válság egyaránt sújtott; az elhasználódott, megrongálódott és megcsonkított hálózat újjáépítése szinte reménytelen feladatnak látszott. A Trianon utáni hetekben felröppent az a – sem akkor, sem később meg nem erősített és nem is tagadott – hír, amely szerint a magyar kormány a válság megoldása és a külpolitikai pozíciók javítása érdekében bányákat, fürdőket, a postát és a MÁV-ot bérbe adni szándékozik angol–francia tőkéscsoportoknak. A terv ellen a vasutas társadalom erélyesen tiltakozott.[19] A nehézségek ellenére az évtized második felében a szolgáltatás mennyiségi és minőségi vetületében már egyértelműen megmutatkoztak a fellendülés jelei.

---

[18] Lovas Gyula – Tóth Sándor: *Az Orient expressz*. Budapest, 1991. 216–221.; Kerkápoly: i. m. 261.

[19] Lásd Miklós: i. m. 535.; *Új nemzedék*, 1920. június 20.

Tartalomjegyzék

Kötetünk szerzői

- Döbör András tanár (Szeged),
- Farkas Csaba egyetemi adjunktus (Miskolci Egyetem, BTK),
- Kiss Gábor Ferenc tanár (Szeged),
- Nagy Tamás tanár (Tatabánya),
- Ormos Mária akadémikus (MTA rendes tag),
- Romsics Ignác egyetemi tanár (ELTE BTK),
- Sarnyai Csaba Máté történész (Szeged),
- Stankovits György jogász, tanár (Nádasd),
- Szakály Sándor hadtörténész (Budapest),
- Zalai Anita főiskolai adjunktus (SZTE-JGYTFK).

Kiadja a Belvedere Meridionale. 6723 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. Felelős kiadó Szegfű László. Kiadóvezető Jancsák Csaba. Műszaki szerkesztő Zékány Edmund. Borítóterv és képszerkesztés Mezei Tamás. A borító Horthy Miklós budapesti bevonulását megörökítő fotó felhasználásával készült. (1919. november 16.) Levilágítás Media-Press Kft., Tatabánya. A nyomdai kivitelezés a Bába és Társa Kft. munkája, Szeged. Tel.: (62) 464-015. Megjelent Revival betűkből, 500 példányban, 10,5 (A5) ív terjedelemben.

ISBN 963 00 6282 8 ISSN 1217-3495

Magyarország és Európa 1919–1939

Magyarország és Európa 1919–1939